

VILNIAUS UNIVERSITETAS

JULIJA TULEIKYTĖ

**ADIAFORIZACIJOS PROBLEMA
ZYGMUNTO BAUMANO SOCIALINĖJE FILOSOFIJOJE**

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, filosofija (01H)

Vilnius 2017

Disertacija rengta 2010 – 2016 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas – prof. dr. Albinas Plėšnys (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija – 01H);

Mokslinis konsultantas – prof. dr. Marius Povilas Šaulauskas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija – 01H).

TURINYS

1. Įvadas.....	5
1. 1. Temos aktualumas ir problemos pagrindimas.....	5
1. 2. Tyrimo tikslas ir uždaviniai.....	20
1. 3. Literatūros apžvalga	21
1. 3. 1. Šaltinių apžvalga	21
1. 3. 2. Tyrinėjimų apžvalga.....	28
1.4. Tyrimo metodai	31
1. 5. Disertacijos struktūra.....	32
1. 6. Darbe ginami teiginiai	34
1. 7. Mokslinis disertacijos naujumas.....	35
2. Dvi adiaforizacijos filosofijos raidos pakopos.....	36
2. 1. Adiaforizacijos filosofema Baumanio socialinėje filosofijoje iki „takiojo posūkio“ ...	37
2. 1. 1. Modernybės problema Baumanio socialinėje filosofijoje	40
2. 1. 2. Adiaforizacijos apibūdinimai ir apibrėžimai Baumanio modernybės koncepcijoje	50
2. 1. 3. Postmodernybės problema Baumanio socialinėje filosofijoje.....	63
2. 1. 4. Adiaforizacijos apibūdinimai ir apibrėžimai Baumanio postmodernybės koncepcijoje.....	71
2. 2. Adiaforizacijos filosofema Baumanio socialinėje filosofijoje po „takiojo posūkio“ ...	78
2. 1. 1. Takiosios modernybės problema Baumanio socialinėje filosofijoje.....	79
2. 1. 2. Adiaforizacijos apibrėžimai Baumanio takiosios modernybės koncepcijoje	87
3. Adiaforizacijos filosofijos prieštaravimas	90
3. 1. Marksistinės bei leviniškos prielaidos Baumanio adiaforizacijos koncepcijoje	90
3. 2. Etikos ir epistemologijos vieningumo bei etikos ir epistemologijos nebendramatiškumo prielaidos Baumanio adiaforizacijos koncepcijoje.....	94
4. Adiaforizacijos filosofijos daugiaprasmiškumas	98
4. 1. Adiaforizacija kaip moralinis indiferentiškumas.....	98

4. 2. Adiaforizacija kaip episteminis indiferentiškumas	99
4. 2. 1. Adiaforizacija kaip asmenų grupės santykis su kita asmenų grupe	113
4. 2. 2. Adiaforizacija kaip asmens santykis su kitu asmeniu	119
4. 2. 3. Adiaforizacija kaip asmens santykis su savimi	125
5. Adiaforizacijos filosofijos „takumas“	130
5. 1. Baumanas „takioji sociologija“	130
5. 2. Adiaforizacijos filosofijos „takumas“ kaip „humanizacija per metaforas“	135
6. Išvados	151
Literatūra:	153

1. ĮVADAS

1. 1. Temos aktualumas ir problemos pagrindimas

Disertacijoje tyrinėjama adiaforizacijos problema Zygmunto Baumano socialinėje filosofijoje. Temos pasirinkimo priežastys trejopos.

Pirma, – disertacija siekia susisteminti vieną iš detalių, sistemingų tyrimų trūkumą patiriančių Baumano socialinės filosofijos dalių. Adiaforizacijos problema, būdama Baumano socialinės filosofijos dalis ir viena kertinių jos ašių, kaip tyrimo objektas yra neatsiejama nuo Baumano socialinės filosofijos vaidmens klausimo, todėl nemažą šio mąstytojo adiaforizacijos koncepcijos aktualumo grindimo dalį sudaro pačios jo socialinės filosofijos aktualumo pagrindimas. Tačiau pažymėtina, kad Zygmunto Baumano socialinė koncepcija akademiname pasaulyje yra traktuojama kontroversiškai. Netrūksta teiginių, kad Baumanas yra „postmodernybės pranašas“ ir vienas įtakingiausių, žymiausių, reikšmingiausių, šiuo laiku labiausiai aptarinėjamų socialinių mąstytojų bei šiuolaikinio pasaulio komentatorių. Kaip taikliai pastebi Markas Davisas, Baumano tekstai gamina „tąją sociologiją“ – naują šiuolaikinės socialinės tikrovės conceptualizavimo būdą, kuris diktuoja madas šiuolaikiniam akademiniam diskursui. Kita vertus, nemaža akademinio pasaulio dalis Baumano conceptualinę prieigą prie socialinės tikrovės vertina neigiamai ir traktuoja kaip grėsmę socialinei teorijai – dažniausiai dėl postmodernaus, takaus priėjimo prie tyrinėjamų reiškinių, kuris neatitinka modernistinės sociologinės tradicijos keliamų metodologinių nuostatų. Tad Baumano daugiaprasmiai, hiperbolizuojantys, ironiški, moralizuojantys ir neretai prieštaringi apibendrinimai bei išvados neretai susilaukia opozicijos. Trečia vertus, Baumano socialinė filosofija yra sąlyginai nesenas taškas šimtmečių, jei ne tūkstantmečių, sociologinės tradicijos fone. Jos statusas – daugiaprasmis ir neįtvirtintas, tad nemaža dalis akademinio pasaulio socialinių

teoretikų Baumano jos atžvilgiu nepateikia nei teigiamų, nei neigiamų vertinimų, ir pastarosios recepcija iš dalies pasireiškia vakuumu bei konceptualine tyla. Todėl vienas šios disertacijos siekių – prisidėti prie dalies Baumano konceptualinių elementų tyrinėjimo ir susistemavimo jo socialinės filosofijos visumos kontekste.

Antra, – nepaisant to, kad Baumano socialinė teorija populiari ir madinga, adiaforizacijos problema nėra giliai tyrinėjama netgi būdama viena kertinių Baumano socialinės filosofijos ašių, kurios vaidmuo yra pamatinis Baumano modernybės kritikoje, kritinėje literatūroje ji nėra išsamiai nagrinėta ir pasižymi specializuotų tyrimų stoka. Todėl vienas disertacijos siekių yra išryškinti problemos aktualumą kontekstualizuojant ją tyrinėjimų gausos susilaukusių artimų filosofinių koncepcijų fone. Pažymėtina, kad adiaforizacijos konceptualizavimo ištakos – dar stoikų filosofiniame žodyne: senąja graikų kalba „*ἀδιάφορος*“ reiškia „indiferentiškas“, „nedarantis skirtumo“, ir stoikai šį terminą pasitelkė daiktiškojo pasaulio neutralumui įvardinti, pabrėždami jo nebendramatiškumą su „logosu“. Stoikų filosofinėje koncepcijoje būdvardžiu „adiaforiškas“ buvo įvardinama dalyko moralinės reikšmės nebuvimo savybė, taip pasitelkiant terminą vertybiškai reikšmingų dalykų konceptualiniam atribojimui nuo nereikšmingų. Vėliau ši sąvoka imta vartoti XVII amžiaus pirmojoje pusėje – krikščioniškojoje filosofijoje ja buvo referuojama į tam tikrų reiškinių neutralumą, įvardijamą atskiriant krikščioniškomis vertybėmis matuotinus dalykus nuo nereikšmingų gyvenimo sričių, kurių atžvilgiu nebūtina esencialistinė vertybinė pozicija, tad pasirinkimai neskirstomi į nuodėmes ir ne nuodėmes. Tiek antikinėje, tiek krikščioniškoje filosofijoje, kuriose glūdėjo vertybiškai orientuota etikos ir ontologijos vieningumo prielaida, terminas „adiaforiškas“ buvo pasitelkiamas įvardinti etinėje perspektyvoje nereikšmingoms būties sritims. XX a. šią filosofiją Baumanas inkorporavo į savo socialinę filosofiją, išplėtojo ją iki modernybės bei instrumentinio racionalumo kritikos (būdvardį „adiaforiškas“ Baumanas pasitelkė referuodamas į specifinę visuomenės sąlygotą individo

ir/arba individų nuostatą kitų individų atžvilgiu, kurią įvardino kaip „moralinį indiferentiškumą”), o XXI amžiuje įvykusio tokiojo posūkio išryškino taktias savybes. Kaip takti filosofema baumano adiaforizacijos koncepcija atsiskleidė kaip apimanti prieštaraujančių filosofinių tradicijų elementus: prieštaraujančias marksistines ir leviniškas filosofines prielaidas, o taip pat antikinėje filosofijoje slypinčias etikos ir epistemologijos vieningumo prielaidas bei moderniosios filosofijos etikos ir epistemologijos nebendramatiškumo prielaidas. Nepaisant to, dauguma Baumano socialinę teoriją tyrinėjančių tekstų yra parašyti žvelgiant iš sociologinio požiūrio taško ir stipriai trūksta Baumano socialinės teorijos filosofinės šerdies – adiaforizacijos filosofemos – tyrimų.

Trečia, kadangi Baumano adiaforizacijos filosofemą sudaro prieštaraujančių filosofinių tradicijų elementai, jų koegzistavimo tyrimas padeda temizuoti filosofinius Baumano „takiosios sociologijos” elementus ir ištirti „takiosios sociologijos” kaip metodologinės nuostatos svarbą. Adiaforizacijos problemos tyrimas yra parankus išryškinti filosofiniam Baumano socialinės koncepcijos pobūdžiui. Nors Baumanas yra ne tik sociologas, bet ir filosofas, greta akademinėje erdvėje vyraujančio sociologo etikečių klijavimo šiam autoriui, jo priskyrimas tarpdisciplininiam blokui arba kuriam nors jo elementui – pvz., filosofijai – dažnai atliekamas be išsamių paaiškinimų ar detalaus pagrindimo, ir trūksta į Baumano pažiūrų visumą ar specifinius aspektus orientuotos sistemingos filosofinės analizės. Nors ir negausiai, taip pat galima aptikti teiginių, jog Baumanas nėra filosofas. Šiame darbe siekiama tokiems teiginiams argumentuotai oponuoti darbo tematikos ribose, tvirtinant, jog Baumano conceptualizuota adiaforizacijos problema yra aktuali, originaliai suręsta filosofinė problema, turinti metodologinę vertę. Disertacijoje įrodinėjama, kad adiaforizacijos problemos Baumano socialinėje filosofijoje analizė leidžia atskleisti jo metodologinę nuostatą kaip taktiąją sociologiją, o adiaforizacijos filosofema sudaro pagrindą teigti, kad Baumano takioji sociologija nėra moraliai indiferentiška ir, negana to, yra humanizacija per metaforas.

Tolesniame tekste šie trys aspektai išskleidžiami plačiau.

Zygmuntą Baumaną, kaip socialinės tikrovės tyrinėtoją ir konceptualizuotoją, galima aptikti įtrauktą į pasaulinės reikšmės socialinių teoretikų sąrašus (pvz., Simons 2010). Ypač literatūroje, skirtoje Baumano socialinės koncepcijos tyrimams, nesunku rasti teiginių, jog Baumanas yra „vienas labiausiai šiandien aptarinėjamų pasaulio socialinių komentatorių“ (Best 2013: 1), „vienas garsiausių mūsų laikų socialinių mąstytojų“ (Davis 2013: 1), taip pat jis „be jokių abejonių gali būti laikomas vienu įtakingiausių šiandienos socialinių mąstytojų“ (Jacobsen, Bauman 2013: 13).

Kita vertus, tai - tik viena medalio pusė. Visumoje akademinė Baumano recepcija yra stipriai nevienareikšmiška – jo socialinė koncepcija susilaukia ne tik teigiamų vertinimų gausos, bet ir yra nemažai kritikuojama. Dviejų mąstytojų artimiausių socialinę tikrovę tyrinėjančių disciplinų – sociologijos ir filosofijos (nors ne visada pavyksta jas atskirti) – laukuose kritika pasireiškia iš dalies skirtingai, tačiau pažymėtina, jog Baumanas yra traktuojamas kontroversiškai abiejose jų.

Disciplina, kuriai Baumanas priskiriamas dažniausiai ir kurios atstovai sudaro Baumano komentatorių daugumą, yra sociologija. Ypač glaudžią priklausomybę sociologijos laukui liudija tai, kad daugumoje enciklopedijų Baumanas yra pristatomas kaip sociologas, nuo 1972-ųjų jis eina sociologijos profesoriaus pareigas Leeds universitete (nuo 1990-ųjų – kaip emeritas), dauguma jo veikalų bibliotekose bei knygynuose dedami į sociologijai skirtas lentynas, o akademiname pasaulyje gausu tyrinėjimų, pabrėžiančių Baumano socialinės koncepcijos svarbą sociologijoje, bei pasigirsta teiginių, jog šis autorius – „vienas iškiliausių mūsų laikų globalių sociologų“ (Davis, Tester 2010: xi), „vienas įtakingiausių pasaulio sociologų“ (Davis 2013: 1) ar jog jis yra „reikšmingiausias šiandien angliškai rašantis sociologas“ (Beilharz 1999: ix). Dalis Baumano tyrinėtojų netgi ieško naujo termino įvardinti iškiliam ir novatoriškam sociologijos (Baumaną traktuodami

kaip visų pirma sociologą) tipui, kurį konstruoja Baumanas, – pvz., Markas DAVISAS nukaldina sąvokų junginį „takioji sociologija“.

Antra vertus, verbalinės paieškos ir poreikis rasti naujadarišką pavadinimą baumaniškajam socialinės tikrovės konceptualizavimo būdai liudija ne tik Baumano novatoriškumą bei svarbą, bet iš dalies ir legitimavimo poreikį, akademiniame pasaulyje kylantį dėl daugiaprasmio ir neįtvirtinto šio mąstytojo statuso socialinėje teorijoje. Kaip Baumano atžvilgiu pažymi Kilminsteris, „jo pastaruosiuose kūrinuose yra labai mažai arba iš viso nėra tiesioginių paremiamųjų empirinių duomenų apie aptariamas ar vaizduojamas moderniąsias visuomenes, ir tai yra kažkas, kas veikia priešingai centriniam socialinio mokslo kultūros principui, veikiančiam nuo Apšvietos“ (Kilminster 2013: 7). Kaip pastebi Jacobsenas ir Poderis, dėl specifinio Baumano rašymo būdo sociologiniuose tyrinėjimuose netrūksta tvirtinimų, jog jis yra „labai prastas sociologas“ (Jacobsen, Poder 2008). Tad moderniosios sociologijos tradicijos pasekėjų tarpe pasigirsta abejonių, ar Baumano socialinės tikrovės tyrimo konstravimo būdas atitinka sociologinėms koncepcijoms keliamus reikalavimus, ir visumoje jo, kaip šimtmečių perspektyvoje šviežio ir gyvo autoriaus, vieta šiuo metu yra gana neapibrėžta ir daugiaprasmė.

Vieno žymiausių straipsnių rinkinių apie Baumaną sudarytojas Baumano instituto steigėjas ir direktorius Markas DAVISAS pažymi, jog pastaruoju metu „Jungtinėje Karalystėje¹ dažnai girdima, kad Baumanas „nėra

¹ Baumano socialinės koncepcijos vertinimo prieštarumą iš dalies iliustruoja Didžiojoje Britanijoje (nors ši šalis tik iš dalies būti „lakmuso popierėliu“; britiškoji recepcija ir pasaulinė recepcija persidengia tik dalinai) – šalyje, kurioje mąstytojas dėstė, leido žymiausius veikalus bei gyvena apie pusšimtį metų – fiksuojami akademinės Baumano koncepcijos atvejai, liudijantys jo socialinės koncepcijos vertinimo kaitą. Nors situacija stipriai keičiasi, iš dalies ir šiandien galima sutikti su T. Blakshaw, 2008 m. teigusiu, jog Britanijoje sociologų reakcija į Baumano socialinę koncepciją neatspindi pasaulinių tendencijų ir egzistuoja „keista disjunkcija tarp Baumano tarptautinės reputacijos ir jo marginalaus statuso Britanijos sociologijoje“. Kaip 2013 m. pastebi 2010 m. Leeds universitete įkurto Baumano instituto direktorius Markas DAVISAS, „Baumanas mėgaujasi puikesne reputacija globaliai nei Jungtinėje Karalystėje“ (Davis 2013: 4). Kita vertus, DAVISAS atkreipia dėmesį į A. Giddenso pastebėjimą, kad tik Baumano dėka sociologija išliko Leeds universitete, o Outhwaite’as pažymi, jog Baumano socialinė mintis yra stipri įplauka į Jungtinės Karalystės

tikras sociologas“, kad jis veikiau „socialinis ar moralinis filosofas“ – įprastai dėl to, kad jo darbui trūksta metodologinio griežtumo, o darbų estetiškas jausmingumas yra akivaizdžiai pernelyg netikslus empiriškam skoniui“ (Davis 2013: 4).

Pažymėtina, jog nors Daviso įvardinti bruožai nėra validūs autoriaus priskyrimui filosofų gretoms, tendencija tai atlikti panašiu pagrindu, be išsamaus ir nuoseklaus pagrindimo, sociologų tarpe yra žymi, o jų atsiribojimas nuo baumaniškojo socialinės koncepcijos konstravimo tipo kaip sociologinio pasireiškia mažų mažiausiai dvejopai – eksplicitiškai tai įvardinant arba nutylint.

Būtent nutylėjimo situacija – kas kartais nutinka su šiuolaikinių, standartus laužančių ir keičiančių tradicijos vagą mąstytojų teorijomis – Baumano atveju yra ryški ir reikalinga pasikeitimo, prie kurio siekiama prisidėti šia disertacija. Kaip 2001 m. (situacija nuo to laiko pasikeitė tik iš dalies) pastebėjo vienas žymiausių Baumano tyrinėtojų Peteris Beilharzas, „tokia iškili figūra kaip Tony Giddensas gali Baumaną apibūdinti kaip išskirtinį postmodernybės teoretiką, ir vis tiek Baumano atlikto darbo komentarų ar paaiškinimų esama labai mažai“ (Beilharz 2001: 1).

Taip pat, nors pastarąjį tūkstantmetį pastebimai daugėja Baumano socialinės koncepcijos tyrinėjimų, pažymėtina, jog ženklus kritinių tekstų kiekio augimas nereiškia ženklaus tyrimų stiprėjimo, o pastarųjų kiekybė neatspindi kokybės. Iš dalies ir šiandien galima sutikti su Davisu, 2008 m. rašiusiu, jog „iki šiol jo (Baumano – J. T.) sociologija nebuvo pakankamai kritikuojama jokio sistemingo, išsamaus tyrinėjimo“ (Davis, 2008a: 2). Ilgą laiką tarp Baumano socialinės koncepcijos tyrinėjimų vyravo pristatomojo ar pagiriančiojo pobūdžio tekstai, kuriuose nesiryztama imtis rimtesnės kritikos ir detalesnės analizės. Ši situacija keičiasi, tačiau tai vyksta laipsniškai, ir kol kas

sociologinį kapitalą ir tai yra asmuo, fundamentaliai formavęs XX a. antrosios pusės britiškąją sociologiją bei socialinę teoriją (Outhwaite 2010: 1).

dalį Baumano liečiamų klausimų – pavyzdžiui, adiaforizacijos problemą – gaubia kritikos sausra.

Paradoksalu, tačiau iš dalies galima teigti, jog Baumano socialinės koncepcijos aktualumą liudija ne tik pastarąjį įrodanti teigiamų bei neigiamų pastarosios vertinimų priešprieša, bet ir trečiasis elementas – šių skirtingų tendencijų gretose regimas kritinis vakuumas. Pažymėtina, jog Baumano socialinės koncepcijos atveju nutylėjimas liudija ne nepakankamą jos aktualumą, o, iš dalies priešingai – aktualumą ir sąmyšį susidūrus su įsitvirtinusiai socialinei akademinei perspektyvai vis dar pakankamai naujais ir šviežiais, modernistines tendencijas peržengiančiais socialinės teorijos principais.

Minėtų trijų elementų sąveika įneša į tyrimus papildomą intrigos elementą: modernistinių dvipolių sistemų nesuderinamumo principo neįgalumą akcentuojančios Baumano socialinės koncepcijos, persmelktos daugialypumo (*ambivalence*), recepcija akademiniame erdvėje ir pati yra daugiaprasmė bei daugialypė įvairiais pjūviais – tiek verbalizuotais, tiek „tarp eilučių“. Todėl tyrinėjimų negausą galima siūlyti aiškinti ne Baumaną neigiamai vertinančios tyrinėtojų stovyklos prielaida, jog jo koncepcija nėra verta kruopštaus tyrinėtojų dėmesio, bet veikiau pastarosios novatoriškumu, dėl kurio dalis tyrinėtojų stebi nesiliaujančią koncepcijos plėtojimasi bei vystymasi ir dar ieško įrankių sistemingiems tyrimams.

Kaip pažymi Peteris Beilharzas, „šiuolaikinėje socialinėje teorijoje Baumanas pasižymi beveik visur esančiu buvimu (*ubiquitous presence*), – tekstualiai dažnai parašėse, bet iš esmės centriškai srovėms ir diskusijoms, kurios suteikia gyvybę ginčams apie modernybę” (Beilharz, 1999: vii), o „jo darbai yra visų išnašose, bet, pavartojant charakteringą terminą, mąstymas yra slidus” (Beilharz, 2001: 1).

Kita vertus, šalia fragmentiškų pasirodymų centrinėse scenose akademinio pasaulio kabinetuose nuosekliai dirba ir Baumano socialinės koncepcijos tyrinėtojų stovyklos dalis, kuri intensyviai reaguoja į kiekvieną

naujausią Baumano veikalą ir ne mažiau novatoriškai nei autorius kaldina konceptualines priemones jo tekstų nagrinėjimui. Atkreipdamas dėmesį į pastebimą Baumano įtakos augimą DAVISAS pažymi, jog „Baumano sociologija <...> dideliu greičiu tampa vis madingesnė sociologijos sritis“ (Davis, 2008a: 2) – t. y., sociologijoje Baumanas yra vienas tų, kuris diktuoja madas ir kuriuo dabar sekama. Anot Davis, tai liudija ir pastaruoju metu suintensyvėjusi Baumano socialinės koncepcijos tyrinėjimų gausa. Pastarąją galima pastebėti sparčiai vykstančią (nors, kaip ironiškai pridurtų kai kurie komentatoriai, nebūtinai tokią intensyvią kaip paties Baumano knygų leidyba, mat mąstytojas kone kiekvienais metais išleidžia po keletą knygų, komentatoriams nė nespėjus pakomentuoti „naujausių“, akimirksniu pasenstančių vos pasirodžius naujoms – panašiai kaip mąstytojo aprašomi tokiosios modernybės produktai).

Baumano socialinės koncepcijos tyrinėjimuose pastaruoju metu vis daugiau dėmesio skiriama metaforoms ir jo naudojamam metodui, bei daugėja kritinių, polemizuojančių, komentuojančių tekstų – ypač sociologijoje. DAVISAS imasi rimtesnės kritikos savo knygoje „Laisvė ir vartotojiškumas: Zygmunto Baumano sociologijos kritika“, o 2008 m. ir 2013 m. suburia autorius, tarp kurių – tiek anksčiau žinomi Baumano komentatoriai, tiek asmenys iš netikėtų profesinių laukų – ir išleidžia Baumano kritikai skirtų straipsnių rinkinius, pasižyminčius programiniu kritiniu tonu ir nuostatomis sisteminti.

Disertacija siekiama atsiliiepti į sistemingo kritinio Baumano socialinės koncepcijos ar jos elementų tyrimo poreikį akademiname pasaulyje. Tai daroma detalai tiriant vieną iš, kaip teigiama disertacijoje, kertinių šios koncepcijos elementų: adiaforizacijos problemą.

Apskritai adiaforizacijos problemos konceptualizavimas pasižymi punktyriška tūkstantmečių istorija, kurios elementai – skirtingi antikoje ir XVI a. – XX-XXI įgauna naujas išraiškas modernybės projekto ir tokiajai modernybei būdingų socialinių charakteristikų akivaizdoje.

Adiaforizacijos problemos konceptualizavimo ištakos – stoikų filosofiniame žodyne. Senąja graikų kalba „ἀδιάφορος“ reiškia „indiferentiškas“, „nedarantis skirtumo“. Stoikai šį terminą pasitelkė daiktiškojo pasaulio neutralumui įvardinti, pabrėždami jo nebendramatiškumą su „logosu“. Terminas buvo taikomas nurodyti tam tikrų reiškinių moralinės reikšmės nebuvimo savybę, taip attribojant vertybiškai reikšmingus dalykus nuo nereikšmingų.

Vėliau ši sąvoka buvo atgaivinta XVII amžiaus pirmojoje pusėje (vienuose šaltiniuose nurodomi 1635 m., kituose – 1625 m.). Krikščioniškojoje filosofijoje ja buvo referuojama į tam tikrų reiškinių vertybinį neutralumą, įvardijamą atskiriant krikščioniškomis vertybėmis matuotinus dalykus nuo nereikšmingų gyvenimo sričių, kurių atžvilgiu nebūtina esencialistinė vertybinė pozicija, o pasirinkimai neskirstomi į nuodėmes ir ne. Ypatingai dažnai angliškuose rašytiniuose krikščioniškosios filosofijos tekstuose terminas „adiaphorous“ (adiaforiškas) buvo vartojamas XVIII amžiuje.

XX a. 9 dešimtmetyje Baumanas savo angliškuose tekstuose būdvardį „adiaforiškas“ pasitelkė individo moralinio indiferentiškumo nuostatai įvardinti. Nors mąstytojas termino turinį savo koncepcijoje atsiejo nuo krikščioniškų konotacijų, pažymėtina, kad kaskart jį pristatydamas jis daug dažniau referuoja į krikščioniškąją tradiciją, kai tuo tarpu referencijas į stoikiškąją sąvokos istorijos dalį pateikia rečiau; dažname adiaforiškumo problemą liečiančiame veikale nepateikia.

XX a. 10 dešimtmetyje Baumano tekstuose – kaip vienas kertinių jo socialinės koncepcijos elementų – pasirodo būdvardžio „adiaforiškas“ pagrindu nukaldintas daiktavardis „adiaforizacija“. Nuo tol ši sąvoka tampa vartojama ir apibrėžiama neretame Baumano veikale, pateikiant ją įvairiuose socialiniuose kontekstuose. Juose terminu „adiaforizacija“ paprastai referuojama į specifinę visuomenės sąlygotą individo (individų) nuostatą kitų individų atžvilgiu, kurią Baumanas įvardina kaip „moralinį indiferentiškumą“.

Pažymėtina, kad jau būdvardžio „adiaforiškas“ pagrindu nukaldinto daiktavardžio „adiaforizacija“ priesagos „-izacija“ žymimame sąvokos turinyje, net ir nesusipažinus su pačia jos ženklinama koncepcija, žodžių darybos pagalba išvelgtina tam tikro makro-procesualumo savybė – priesagos konotacijos iš dalies nurodo arba į beasmenį, tarsi savaiminį, reiškinių vyksmą ir tapsmą, arba į masiškai organizuojamą reiškinių. Atitinkamai, kad ir kokios būtų moralinio indiferentiškumo sąlygos ar išraiškos, Baumano tekstuose adiaforizacija palaipsniui išryškėja kaip visuomenės, socialumo kaip tokio išdava.

Čia galima pridurti, kad Baumano tekstuose moralinio indiferentiškumo problema tampa keleto skirtingų filosofinių tradicijų sankirtos mazgu, iš kurių viena ryškiausių – marksistinė. Patyręs marksistines ir juolab neomarksistines įtakas, Baumanas moralinio indiferentiškumo koncepcijoje įkurdina marksizmui artimą prielaidą, kad visuomeninės jėgos gali daryti – ir daugumoje aprašomų atvejų daro – stiprų, neretai fatalų poveikį individui, o individo vertybės bei gyvenimo vektoriai formuojasi atitinkamai pagal šių jėgų dėsningumus. Galima pagrįstai daryti išvadą, kad Baumanas kūrė savo modernybės, postmodernybės bei tokiosios modernybės koncepcijas šios prielaidos šviesoje. Ir nors mąstytojas neperėmė visiško Marxo bei Engelso ekonominio determinizmo, šalia ekonominių jėgų individo atžvilgiu išvelgdamas daugialypiškesnį jėgų horizontą, visgi socialinis determinizmas kaip toks sudaro nemažą dalį Baumano socialinės koncepcijos pamato.

Kita vertus, Baumano deterministinė prielaida turi išlygų, o adiaforizacijos problemos pagalba jo socialinėje koncepcijoje išryškėja neišsprendžiamos įtampos tarp individo ir visuomenės dramatismas. Traktuodamas individą ir visuomenę kaip tik iš dalies bendramačius, greta to Baumanas savo koncepcijoje pasitelkia ir kitos filosofinės mokyklos prielaidą. Sekdamas Emanuelio Levino pėdsakais, Baumanas atsiremia į Levino vertybinio moralės pirmumo prieš ontologiją tezę, teigdamas individo moralinio impulso pirmumą visa ko – taip pat ir visuomenės - atžvilgiu. To

šviesoje mąstytojas adiaforizaciją – t. y. moralinį indiferentiškumą – aiškina kaip neišvengiamą (tiksliau, išvengiamą tik su išlygomis – pvz., „šventiesiems“) visuomenės poveikį individui, atsirandantį dėl to, kad pačios visuomenės kaip tokios prigimtis yra slopinti moralinį impulsą.

Filosofinėje tradicijoje šiuo atveju nauja yra tai, kad nors marksistiniai ir leviniškieji elementai reprezentuoja viena kitai gana priešingas pozicijas, Baumanas juos integruoja į bendrą koncepciją, pasitelkdamas tarp jų esančią įtampą individo ir visuomenės santykio daugialypumui bei problematikai atskleisti. Savo koncepcijoje jis skiria dėmesį ne tik kultūrinių, laikیشų, vyraujančių socialinių jėgų poveikio individui tyrimams (marksistinio žvilgsnio įtakoje) ar/ir individo moralinio impulso, pasirinkimo, laisvės bei atsakomybės visuomeninių jėgų akivaizdoje tyrimams (leviniško žvilgsnio įtakoje), bet ir jų sankirtos nagrinėjimui.

Adiaforizacijos kaip moralinio indiferentiškumo problemos konceptualizavime galima aptikti ir daugiau prieštaraujančių filosofinių prielaidų. Adiaforizacijos kaip moralinio impulso nebuvimo klausimas neatsiejamas nuo moralės šaltinio klausimo, kurio nagrinėjimas Baumano socialinėje filosofijoje leidžia pasirodyti aidams iš priešstatos tarp XVIII a. Hume'o įsitikinimo, jog moralinės normos nekyla iš proto, taip šias dvi sritis atsiejant, ir XVII a. socialinio kontrakto teoretiko Th. Hobbeso bei XVIII a. etinio racionalisto S. Clarke'o idėjų, jog gėrio ir blogio skyrimas/atpažinimas yra atliekami protu. Įvairūs konceptualiniai dariniai – filosofijos istorijoje pasirodę normų ir faktų atskyrimo, modernusis vėberiškas etikos ir verslo atskyrimo klausimai, Naujaisiais laikais R. Descartes'o suformuluota tįsiojo ir mąstančiojo, daiktiškojo ir dvasiškojo pasaulio atsietumo koncepcija, antikos filosofijoje slypinti etikos, ontologijos ir epistemologijos vienumo prielaida, tūkstantmetė laisvės ir determinizmo problema – Baumano adiaforizacijos filosofijos dėka įgauna naują probleminį kontekstą.

Viea vertus, socialinėje teorijoje moralinio indiferentiškumo problema vienokia ar kitokia dalimi yra konceptualizuojama ir kitų teoretikų koncepcijose (Baumanui įtaką padarė K. Marxo susvetimėjimo samprata, G. Simmelio *blasé* koncepcija ir kt.). Kita vertus, Baumanas adiaforizacijos filosofijoje unikalčiai supina prieštaraujančius konceptualinius elementus. Tačiau nors adiaforizacijos problemai skiriama nemažai dėmesio dažname paskutiniųjų XX a. dešimtmečių ir XXI a. Baumano tekstų ir ji yra viena iš ašių, aplink kurias dėliojama modernybės, tokiosios modernybės ar vartotojiškos visuomenės reiškinius nagrinėjančių tekstų problematika, ji susilaukia gana negausaus tyrinėtojų dėmesio. Pastarojo nusipelno ir savitas Baumano socialinės koncepcijos konstravimo būdas, kurio dėka mąstytojo tekstuose gausu nesistėmingumo, neįvardintų prieštarėgų prielaidų bei nevaržomos daėgiaprasmybės, o pati adiaforizacijos problema dėl apimamos filosofinės problematikos koncentracijos Baumano ir savo metodologinio vaidmens savo svarba ypatingai šaukiasi tyrimo lygiagretės - sistėmingo kritinio žvilėsnio ir nuoseklios analizės.

I šį šauksmą komentatoriai iš dalies atsiliėpė pastaruju metu padažnėjusiu adiaforizacijos termino ar problematikos minėjimu straipsniuose, pranešimuose ir/ar bendruose su Baumanu veikuose (kalbant apie adiaforizaciją tiesiogiai ar sinonimais - pvz., prie adiaforizacijos problemos svarbos smarkiai prisidėjusio L. Donskio ir Baumano bendradarbiavimo atveju nemažai kalbama apie „moralinį aklumą“). Nepaisant to, problema vis dar nėra detaliai tyrinėta, ir į išsamumą pretenduojančio sistėmingo Baumano adiaforizacijos koncepcijos tyrimo nei Lietuvoje, nei pasaulyje nėra.

Tačiau filosofijos disciplinoje sistėmingo adiaforizacijos problemos Baumano socialinėje koncepcijoje tyrimas – reikalingas. Tuo pačiu pažymėtina, jog dalis teoretikų neigia Baumano priklausomybę filosofijos laukui. Kita vertus, daug didesnė dalis tokią priklausomybę konstatuoja. Smithas pažymi, jog „Baumanas yra daugiau nei „tik“ sociologas. Jis taip pat yra labai kompetėtingas socialinis filosofas“ (Smith 2003: 3), o L. Donskio,

M. H. Jacobseno, J. Hannigano, R. Kilminsterio, G. Lachmano, D. Smitho, C. Stoyanovos, I. Varcoe bei daugybėje kitų tekstų Baumanas įvardinamas arba kaip filosofas ir kitų disciplinų atstovas, arba kaip visų pirma (arba tik) filosofas.

Ir visgi dažno teoretiko tekste Baumano priskyrimo filosofams detalės – gana neaiškios. Pvz., Davisas kaip paplitusį kriterijų priskiriant Baumaną filosofų gretoms įvardina estetinį jausmingumą; toks priskyrimo kriterijus kelia rimtų abejonių. Visumoje nemaža dalis Baumano tyrinėtojų nekvestionuodami akcentuoja filosofinių aspektų buvimą Baumano socialinėje koncepcijoje, tačiau tai daro nedetaliai, ir Baumano priklausomybė filosofijos laukui, nors ir pripažįstama gana plačiu mastu, yra retai pagrindžiama ar detaliau nagrinėjama.

Iš dalies tai galima paaiškinti šiuolaikinėms tarpdiscipliniškumo tendencijomis. Kaip dar 1990 m. pažymi Baumanas, „[i]r filosofinio, ir sociologinio diskursų prigimtis patiria gilų pokytį” (Bauman 1990) bei, kaip atkreipia dėmesį A. Valantiejus, „šių dienų sociologija – filosofiškėja” (Valantiejus 2007: 149) ir atvirkščiai (čia Valantiejus turi omenyje reflektyviąją sociologiją bei vieno jos atstovų Baumano požiūrį į sociologiją kaip į siekį būti reiškinių visuomenėje pažinimo filosofija” (Valantiejus 2007: 149)). Baumano atveju galima iš dalies kalbėti apie situaciją, kai atskirti sociologinius elementus nuo filosofinių nėra būtina arba yra ypatingai sunku. Kita vertus, šių disciplinų išeities taškai visgi stipriai skiriasi, ir, kaip pažymi pats Baumanas, „ryšys tarp sociologijos ir filosofijos yra tiek sociologiškai suprantamas, kiek filosofškai nesuvokiamas“ (Bauman 2006b: 114).

Tačiau pažymėtina, kad jei pastaruoju metu akademiniam sociologijos pasaulyje matyti aiškūs poslinkiai Baumano socialinės koncepcijos įvertinimo bei sistemingo analizavimo link, tai filosofijoje atsigręžimo į Baumano socialinę filosofiją dar stipriai trūksta. Filosofijos lauke nematyti sistemingos šio mąstytojo socialinės koncepcijos analizės. Išvalgos,

nukreiptos į Baumano socialinės filosofijos fragmentus, dažnu atveju yra paskandinamos tiriančiu intensyvumu nepasižyminčiuose tarpdisciplininuose tekstuose (neretai perimančiuose sąmoningai nesisteminę paties Baumano rašymo stilių) arba išsitenka nepretenduojančių į išsamų mąstytojo filosofinės koncepcijos tyrinėjimą straipsnių ribose. Tenka sutikti su jau seniau išsakytu Daviso pastebėjimu, kad Baumano kritika yra dažnai girdima, tačiau retai rašoma, ir pažymėti, jog ne tik sociologiniame, bet ir filosofiniame lauke Baumaną gaubianti tylą yra dažniau prasklaidoma žodžiu nei raštu. Baumano socialinei filosofijai skirtų sistemingų, detalių, nuosekliai išryškinančių filosofines prielaidas tekstų rasti sunku.

Lietuvoje (tuo pačiu ir pasaulyje) ypatingai daug dėmesio Baumano socialinės koncepcijos filosofiniams elementams – ypač adiaforizacijos problemai – skiria poros veikalų bendraautoris Leonidas Donskis, kuris yra vienas labiausiai išryškinančių adiaforizacijos problemos filosofinę svarbą autorių pasaulyje. Tačiau Donskio tekstuose kartais pritrūksta kritinės distancijos, o tekstų konstravimo stilius labai artimas Baumanui. Donskio tekstuose Baumano conceptualiniai elementai įpinami į platesnį, gilesnį arba tiesiog naują kontekstą, tarsi siekiant „patobulinti“ ir papildyti esamus Baumano tekstus, tačiau jais nėra siekiama sistematizuoti Baumano filosofinių prielaidų, ir nors jie stipriai prisideda prie Baumano adiaforizacijos populiarinimo, baumaniškosios žinios skleidimo skaitytojams ir jie pirmieji atkreipė disertacijos autorės dėmesį į adiaforizacijos problemą, juose iš dalies išlieka takus Baumano kalbėjimo „tarp eilučių“, pasitelkiant metaforas bei kitus grožinius įrankius, būdas, kuris akademinio pasaulio paralelėje neužpildo sistemingos akademinės jo socialinės filosofijos refleksijos trūkumo.

Lietuvoje į Baumano socialinės koncepcijos filosofinius aspektus tekstuose taip pat referuoja Algimantas Valantiejus. Tačiau visumoje jo liečiami aspektai veikiau būdingi ir sociologijai arba socialinei teorijai apskritai. Baumano moralinės filosofijos problemas paliečia Alvydas Jokubaitis, tačiau savo žvilgsnį jis fokusuoja ties leviniškomis prielaidomis

paremtos socialinės koncepcijos analize ir neanalizuoja rūpimų problemų Baumano pažiūrų visumoje, nenagrinėdamas pasirinkto turinio Baumano metodo sąryšio su jo socialine koncepcija šviesoje. Baumaną savo tekstuose mini ir Nerijus Milerius, Marius Povilas Šaulauskas, Zenonas Norkus. Tačiau fiksuotina ryški tendencija: tiek referencijose į Baumaną filosofiniuose, sociologiniuose, politologiniuose tekstuose, tiek kituose – vadybai, pedagogikai ar įvairiausioms kitoms šiuolaikinėms disciplinoms skirtuose – lietuviškuose darbuose nematyti ženklų, liudijančių susipažinimą su bent puse Baumano publikuotų gero pusšimčio veikalų. Pažymėtina, jog, išskyrus Leonido Donskio tekstus, Lietuvos filosofiniame lauke Baumano socialinė koncepcija liečiama labai epizodiškai – ir nors jame kartais referuojama į kertines Baumano idėjas, pastarosios paprastai apribojamos vieno ar kito klausimo lauku ir, nerodant gilesnio sistemiško žvilgsnio pretenzijos, yra izoliuojamos nuo visuminių sąryšių bei neretai supaprastinamos.

Pasaulyje situacija ir panaši, ir šiek tiek skirtinga. Skiriasi tai, kad pasaulinėje erdvėje daug didesnis kiekis Baumano socialinę koncepciją liečiančių straipsnių yra parašytas žmonių, skaičiusių daugiau nei pusę Baumano veikalų anglų kalba, o kai kuriais atvejais net visus. Tai lemia subtilesnę priėjimą prie nagrinėjamų klausimų ir sistemingesnį žvilgsnį. Visgi, deja, dauguma šių žmonių – sociologai, nekeliantys klausimo, kas Baumaną daro filosofu, arba randantys pernelyg greitą atsakymą ir jo išsamiai negrindžiantys. Ši tendencija ypač matoma Jungtinėje Karalystėje – šalyje, kurioje filosofijos lauke vyrauja analitinė filosofija, retas filosofas savinasi Baumaną į savąją discipliną ir vieni pagrindinių Baumano tyrinėtojų – sociologai.

Visumoje tiek Lietuvoje, tiek pasaulyje, nepaisant neretų referencijų į Baumaną kaip į filosofą, jo priskyrimas filosofų gildijai raštu nėra nuosekliai plėtojamas, o kartais yra ir neigiamas – pvz., kaip kad į skliaustelius paimtoje, paaiškinimo tarsi nereikalingoje Norkaus pastaboje apie Baumaną, anot kurios jis yra, „beje, ne filosofas, o kultūros sociologas” (Norkus 2003:

42). Nors panašių pastebėjimų raštišku formatu nėra daug, žodžiu abejonių reikšmingu mąstytojo indėliu į filosofiją pasigirsta nemažai. Regint atitinkamų svarstymų stoką akademiniame spaudoje, vienas šio darbo siekių yra išryškinti Baumano – „vieno įtakingiausių pasaulyje socialinių teoretikų“ (Elliott 2007: 3), nuklijuoto, kaip apibendrina Jacobsenas ir Poderis, tokiomis „etiketėmis kaip „pasakorius“, <...> „kritinis teoretikas“, „humanistinis marksistas“, „egzistencialistas“, „hermeneutinis sociologas“, „postmodernistas“ ar sociologijos ir poezijos mišrūnas „poetas intelektualas“ (Jacobsen, Marshman 2008: 2), – socialinės koncepcijos filosofinę problematiką.

Tai daroma analizuojant jo adiaforizacijos koncepciją, kurios signifikuojamą reiškinį (paženklinimą ir kitais pavadinimais – pvz., „moralinis indiferentiškumas“) nagrinėjančios srovės bei kryptys – klasikinė filosofija, marksistinė filosofija, kritinė teorija, poststruktūralizmas ir kt. – sudaro Baumano socialinės koncepcijos kontekstą ir iš dalies griaučius. Kiekvienoje šių krypčių verda atitinkami debatai indiferentiškumo, susvetimėjimo, technikos ir kt. klausimais, į kuriuos darbe atskirai nesigilinama ir susitelkiama ties adiaforizacijos problema skirtingais Baumano rašymo laikotarpiais, tiriant jos sąryšį su pačiu konceptualizavimo būdu ir to sąryšio išdavas bei reikšmę filosofinei tradicijai. Adiaforizacijos filosofema disertacijoje traktuojama kaip įrankis, padedantis tyrinėti Baumano „tąsą sociologiją“ kaip metodologinę jo socialinės filosofijos nuostatą. Taki, daugialypė adiaforizacijos filosofema yra ypač paranki tyrimams kaip branduolys, kuriame susitinka Baumano socialinės teorijos centrinės filosofinės problemos – tokios kaip laisvės ir determinizmo, individo ir visuomenės sąryšis, faktų ir vertybių perskyra, etikos ir pažinimo santykis, socialinės tikrovės realumo klausimas ir kiti.

1. 2. Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Pagrindinis darbe keliamas tikslas yra ištirti bei pristatyti adiaforizacijos problemą bei jos vaidmenį Zygmunto Baumano socialinėje koncepcijoje. Tyrimo metu išsikelti uždaviniai:

- Susisteminti Baumano pateikiamus adiaforizacijos apibrėžimus, apibūdinimus bei jų implikacijas ir apžvelgti Baumano socialinės filosofijos elementus, reikalingus atskleisti jo adiaforizacijos koncepcijai;
- Išnagrinėti adiaforizacijos koncepciją skirtingais Baumano rašymo laikotarpiais, kurie po tokiojo posūkio patiria metodologinės nuostatos ir turinio pokyčius;
- Identifikuoti adiaforizacijos filosofijos prielaidas ir ištirti jų sąryšį;
- Nustatyti adiaforizacijos koncepcijos vaidmenį Baumano socialinėje filosofijoje ištiriant adiaforizacijos filosofiją kaip metodologinę priemonę, leidžiančią išsiaiškinti, kaip sutvarkytos Baumano modernybės sampratos, kaip sukonstruota jo socialinė koncepcija bei kokios ir kaip joje sąryšiauja filosofinės problemos.

1. 3. Literatūros apžvalga

Disertacijoje nagrinėjami bei cituojami Zygmunto Baumano tekstai ir jo komentatorių tekstai; retomis išimtimis referuojama į Baumano tekstuose minimų autorių tekstus (cituojami ne visi).

1. 3. 1. Šaltinių apžvalga

Baumano publikuotų tekstų kiekis pasižymi netradicine gausa – kaip autorius ar bendraautoris Zygmuntas Baumanas yra išleidęs virš šimto straipsnių ir virš pusšimčio knygų (kurias, anot Daviso, rašo kone greičiau, nei kritikai spėja jas analizuoti), kurių kruopšti analizė smarkiai pranoktų disertacijos ribas, tad apsibrėžiant disertacijoje nagrinėjamų šaltinių imtį pasirinkta formulė „visi Baumano tekstai, atėmus tuos, kurie minusuoti pagal

disertacijoje apsibrėžtus atrankos kriterijus“. Su keletu išimčių (pvz., į tiriamą aibę įtraukiant veikalą „Hermeneutika ir socialinis mokslas“) disertacijoje nagrinėjami tie Baumanio veikalai, kurie atitinka tris reikalavimus (pirmi du sutampa):

1) *Tematinis apribojimas*. Į nagrinėjamų šaltinių sąrašą nepatenka tie Baumanio veikalai (neskaitant keleto išimčių), kurie parašyti prieš tai, kai Baumanio socialinėje koncepcijoje kaip viena ašių pasirodo adiaforizacijos problema – ar ji būtų įvardinta kaip „moralinis indiferentiškumas“, ar kaip „moralinis aklumas“, ar tiesiogiai pasitelkiant sąvoką „adiaforizacija“. Nors beveik visi į šią kategoriją patenkantys, t. y., neličiantys moralinio indiferentiškumo, moralinio aklumo, adiaforizacijos problemos kaip vienos kertinių, kūrinių yra dėmesio verta Baumanio socialinės koncepcijos dalis ir taip pat galėtų pasitarnauti tyrimui, tokia tyrimo apimtis peržengtų disertacijos, kurios ašis – adiaforizacijos koncepcija, ribas.

2) *Chronologinis apribojimas*. Pagal pirmąjį apribojimą – t. y., tai, nuo kada Baumanio socialinėje koncepcijoje vieną kertinių vietų pradeda užimti adiaforizacijos problema, – disertacijoje nagrinėjami tik trečiojo ir ketvirtojo Baumanio rašymo laikotarpių šaltiniai. Pastarieji klasifikuojami naudojantis Shauno Besto siūloma sistema, jautriai diferencijuojančia Baumanio kūryboje įvykusį perėjimą nuo postmodernybės termino prie tokiosios modernybės termino vartojimo. Pagal Besto klasifikacinį pjūvį Baumanio tekstuose galima chronologiškai ir tematiškai identifikuoti keturis rašymo periodus: „pirmąją fazę – kaip marksisto revizionisto, rašančio apie iš tiesų egzistuojantį socializmą Lenkijoje; antrąją fazę – kaip marksisto revizionisto, rašančio apie socializmą kaip aktyvią utopiją <...>; trečiąją fazę – kurioje Baumanas praranda tikėjimą modernybe apskritai ir ypač socializmu, o jo darbai tampa susiję su postmodernizmu², ir, galiausiai, ketvirtąją fazę – kaip takiojo posūkio proponento“ (Best 2013: 1). Baumanio perėjimą nuo trečiojo

²Atkreiptinas dėmesys, jog ketvirtuoju laikotarpiu Baumanas labiau linkęs vartoti ne „postmodernizmo“ (*postmodernism*), o „postmodernybės“ (*postmodernity*) terminą. Sąvoka „postmodernybė“ lietuvių kalboje gali pasirodyti ir kitaip verstu sinonimu. M. P. Šaulauskas vartoja ir sąvoką „postmodernumas“.

prie ketvirtojo laikotarpio, su daliniais rašymo būdo ir tematikos pasikeitimais, Bestas įvardina kaip „takųjį posūkį“ (galbūt transformuodamas Douglaso Kellnerio nagrinėtą „postmodernųjį posūkį“) – disertacijoje šis terminas naudojamas adiaforizacijos problemos nagrinėjimuose referuojant į Baumano kūrybą kaip tekstus „iki takiojo posūkio“ ir „po takiojo posūkio“. Į tekstų iki takiojo posūkio imtį patenka tai, kas išleista iki 2014 m. (imtinai), atsiribojant nuo paskutinės disertacijos stadijos metu atsirandančios naujos medžiagos.

3) *Reprezentacinis apribojimas*. Kadangi Baumano socialinę koncepciją jo tekstai reprezentuoja nevienodai, disertacijoje didžiausias dėmesys skiriamas tiems pirmojo ir antrojo apribojimų neatsijotiems tekstams, kurie temą atitinkančius konceptualinius elementus pristato pirmą kartą ir/arba nagrinėja/atskleidžia išsamiausiai, ir/arba yra susilaukę didžiausio kritikų dėmesio.

Reprezentatyviausiais adiaforizacijos koncepcijos atžvilgiu trečiojo laikotarpio Baumano tektais disertacijoje laikomi trys: „Modernybė ir holokaustas“, „Socialinė manipuliacija morale: dorovinantys veikėjai, adiaforizuojantis vyksmas“ ir „Postmoderni etika“. Juose aptinkami kertiniai Baumano trečiuoju laikotarpiu konstruojamos adiaforizacijos koncepcijos elementai.

1989 m. išleista knyga „Modernybė ir holokaustas“ (Bauman 1999c) yra vienas žymiausių Baumano veikalų, kurį nemaža dalis teoretikų laiko šį autorių išgarsinusiu *opus magnum* – ypatingai tie, kurie nėra susipažinę su Baumano veikalais po takiojo posūkio arba dėl vienokių ar kitokių priežasčių pastaruosius laiko neprilygstančiais „Modernybei ir holokaustui“ (už šį veikalą Zygmuntas Baumanas gavo sociologijos ir socialinių mokslų *Amalfi* apdovanojimą).

Dėl stipraus reprezentacinio aspekto šis veikalas disertacijoje traktuojamas kaip vienas pagrindinių šaltinių. Jame pirmą kartą kaip kartinė pristatoma „moralinio indiferentiškumo“, „moralinio aklumo“ koncepcija (nors šiame veikale nevartojamas terminas „adiaforizacija“) ir plėtojamas (tęsiant

ankstesniuose veikaluose nagrinėtą tematiką) vienas labiausiai su Baumano vardu siejamų jo socialinės koncepcijos segmentų – modernybės klausimas. Didelę reikšmę disertacijoje nagrinėjamai problematikai turi tai, kad veikale „Modernybė ir holokaustas” yra nagrinėjama moralinio indiferentiškumo sąsaja su modernybės reiškiniu bei liečiamas moralės ir visuomenės santykio klausimas, kurį bekeliant išryškėja leviniškųjų ir markstistinių Baumano socialinės koncepcijos prielaidų sąsajos bei probleminis jų kontrastas, o tuo pačiu – Baumano rašymo metodo (kaip koncepcijos konstravimo būdo) indėlis į moralės ir visuomenės sąryšio filosofinės problemos konceptualizavimą.

Baumano kalbos, pasakytos 1990 m. atsiimant už „Modernybė ir holokaustą” skirtą „Amalfi” apdovanojimą, pagrindu išleistas jo straipsnis „Socialinė manipuliacija morale: dorovinantis veikėjai, adiaforizuojantis veiksmas” (Bauman 1999d/1989) disertacijai svarbus tuo, kad jame tiesiogiai pasirodo adiaforizavimo sąvoka, kuri siejasi su „Modernybėje ir holokauste” vystyta koncepcija, bei detalizuojami adiaforizavimo veiksens mechanizmai. Tai pirmasis ir, reikia pažymėti, vienas retesnių atvejų, kai Baumanas detaliai sistematizuoja keletą adiaforizacijos principo veiksens būdų (neskaitant vėlesnių raštų bei kalbų, kuriuose daugiau ar mažiau kartojama tai, kas išdėstyta šiame tekste). Kad straipsnį galima laikyti „Modernybės ir holokausto” antrąja serija arba chronologiškai vėlesniu, detalizuotu, naujais terminais papildytu „tiuninguotu“ veidrodžiu, liudija tiek jo išleidimo proga, tiek bendra tematinė plėtotė bei straipsnyje aptinkamas pagrindinių „Modernybės ir holokausto” idėjų apibendrinimas adiaforizacijos koncepcijos pagalba, tiek ir leidybinis grupavimas – straipsnį galima rasti ne tik žurnale „Theory, Culture and Society”, bet ir kai kuriuose veikalo „Modernybė ir holokaustas” leidimuose, paženklinant etikete „Priedas” (*Appendix*).

1993 m. pasirodęs veikalas „Postmoderni etika” (Bauman 1995/1993) disertacijoje pasirenkamas kaip vienas kertinių dėl to, kad jame fundamentaliai plėtojama adiaforizacijos – kaip moralės ir visuomenės sąlyčio rezultato – koncepcija. Šiame tekste eksplicitiškai išskleidžiama leviniška pozicija, gvildinama moralės ir pažinimo nebendramatiškumo problema, ir,

galima sakyti, tai veikalas, kuriame adiaforizacija aiškiausiai atsiskleidžia kaip filosofinė problema. „Postmodernioje etikoje” Baumanas savo „išsirinktam“ (Bauman 2014) mokytojui Emanueliui Levinui skiria bene didžiausią dėmesį, nors kai kurias leviniškas nuostatas bei leviniškus conceptualinius fragmentus galima rasti bene visose Baumano trečiojo ir ketvirtąjo laikotarpių knygose. Moderniosios filosofijos prielaida, kad faktai ir vertybės yra nebendramačiai, savitu būdu transformuota Levino filosofijoje, Baumanui tampa atspirties tašku kalbant apie adiaforizaciją. Leviniškomis prielaidomis grįstą moralės traktuotę, ją kiek radikalizuodamas, Baumanas pasitelkia adiaforizacijos reiškinio aiškinimui bei jos, kaip moralinio indiferentiškumo, kategoriškam atsiejimui nuo moralinio impulso, nepaliekant tarpinių variantų, o tai sukelia sunkumus disertacijoje bandant paaiškinti adiaforizacijos bei moralės, ir juo labiau moralės ir visuomenės, sąsają, kurią išvelgti ypatingai leidžia ketvirtąjo laikotarpio Baumano tekstai. Tad į veikalą „Postmoderni etika“ disertacijoje atsiremama analizuojant adiaforizacijos sąryšį su morale, referuojant į Baumano socialinės koncepcijos prieštaringumą rodančius ženklus ir ieškant Baumano socialinės koncepcijos bei adiaforizacijos koncepcijos trūkumų ir privalumų. Taip pat šis veikalas svarbus kaip raiškiai reprezentuojantis dalį Baumano postmodernybės koncepcijos, kuri su takiuoju posūkiu transformuojama į takiosios modernybės koncepciją. Nors stiprus dėmesys postmodernybės temai pasirodo jau 1992 m. ir ji yra nagrinėjama keletame Baumano veikalų, uždirbdama Baumanui „postmodernybės pranašo” vardą iš Denniso Smitho lūpų, veikalas „Postmoderni etika” paženklintas išskirtiniu autoriaus lūkesčiu ir viltimis bei padeda stiprius pagrindus postmodernybės bei iš dalies ir takiosios modernybės koncepcijoms.

Disertacijoje taip pat nemažai dėmesio skiriama ir XX a. pabaigos veikalams „Globalizacija: žmogiškosios pasekmės” bei „Beieškant politikos”, kuriais Baumanas „mina” „takiojo posūkio” slenkstį. Nors juose Baumanas dar nevarioja raktinės „takumo“ metaforos, įvardinančios, apjungiančios ir legitimuojančios prieštaringą bei daugialypį Baumano socialinės koncepcijos konstravimo būdą, tačiau šiuose tekstuose užčiuopiama dalis bruožų, būdingų

jo takiosios modernybės koncepcijai, ir ima rodytis nauji adiaforizacijos atvejų aprašymo būdai bei ryškėja naujos Baumano adiaforizacijos koncepcijos konotacijos, nuo XXI a. pradžios tapusios būdingomis Baumano ketvirtjo rašymo laikotarpio charakteristikomis.

Išskirti adiaforizacijos klausimu reprezentatyviausius ketvirtjo laikotarpio Baumano tekstus yra kiek sunkiau nei trečiojo, kadangi po tokiojo posūkio leidžiamuose tekstuose Baumanas nemažai kartojasi – tiek referuodamas į konceptualinius pagrindus, sudėtus trečiuoju laikotarpiu, tiek ir aprašydamas vis naujus takiosios modernybės aspektus, kuriuos karts nuo karto susieja su aprašytaisiais anksčiau, ir kai kurių tekstų pranašumas prieš kitus gali būti stilistinis klausimas. Galima pritarti Markui Davisui, pastebėjusiam, jog Baumano tekstuose „esama kartojimosi <...>, kai tam tikros frazės ar ištisi skyriai straipsniuose ir knygose, kurios liečia tą pačią temą, pasirodo vėl” (Davis 2013: 5). Ištis ketvirtuoju laikotarpiu kartojimasis tampa ryškiu Baumano bruožu tiek jo sakomose kalbose, tiek pokalbiuose ir interviu (pvz., autorės atveju, kai bandyta išprovokuoti naujiems atsakymams (Bauman 2014)), tiek straipsniuose ir mažų bei didelių apimčių veikaluose. Tačiau keletas veikalų šiuo laikotarpiu išsiskiria savo tematinio ir probleminiu reprezentatyvumu analizuojant adiaforizacijos problemą.

Kaip vieną svarbiausių šio laikotarpio veikalų galima išskirti knygą „Takioji modernybė“, kuriame Baumanas pirmąkart pristato takumo terminą kaip metodologinį įrankį ir eksplicitiškai padeda pagrindus takiosios modernybės koncepcijai. Šio veikalo turinys vėliau epizodiškai naudojamas jį transformuojant daugelyje kitų Baumano kūrinių, ir nors antrinėje literatūroje pastebima tendencija cituoti pastebėjimus apie takiąją modernybę ir iš vėlesnių, papildytų ir atnaujintų tekstų, iš šio veikalo paimant tik keletą pagrindinių tezių (kas taikliai iliustruoja XXI a. Baumano tekstų išsišakojimą, kuomet tampa sunku pasakyti, kuris tekstas svarbiausias, ir tekstai iš dalies tampa vienas kito kopijomis, tik su skirtingais aspektais ir išplėtotais apendiksais), šis veikalas neabejotinai – vienas iš atspirties taškų kalbant apie takiąją modernybę ir Baumano rašymo metodą po tokiojo posūkio.

Nagrinėjamai problematikai reikšmingu tekstu disertacijoje taip pat laikoma knyga „Vartojamas gyvenimas“, kurioje koncentruotai pinamos ir kritikuojamos subjektiškumo³ fetišizmo, iliuzijos, monologo idėjos, tačiau tai daroma pozicijos, kuriai Baumanas priešpastato savo koncepciją, terminais. Veikalas pasitelkiamas kaip parankus tiriant vartotojiškos egzistencijos sąryšį su adiaforizacija, dvilypę Baumano kalbėseną apie adiaforizaciją ir eksplcitinių šio reiškinių apibūdinimų implikacijas be jų išdavas. Tekste aptinkamas ryškus adiaforizacijos filosofijos daugiaprasmiškumas – tiek kaip moralinio, tiek kaip episteminio indiferentiškumo – ir implikatyviai suprobleminama antikinėje filosofijoje šaknis įleidusi vertybinė etikos, epistemologijos ir ontologijos bendramatiškumo pozicija, kurią transformavęs Baumanas kritiškai aprašo tokiosios modernybės egzistencinį būvį.

Adiaforizacijos pavyzdžių ir apibūdinimų aspektu svarbūs ir veikalai „Šalutinė žala“ bei „Gyvenimo menas“. Moralės ir adiaforizacijos vietos tokiojoje modernybėje klausimu taip pat svarbus veikalas – „Ar etika turi šansą vartotojų pasaulyje?“. Nagrinėjant Baumano postmodernųjį sociologizavimo metodą svarbus tekstas – „Sociologinė postmodernumo teorija“, o po tokiojo posūkio, kaip metaforos reikšmės refleksija Baumano socialinėje filosofijoje, pagalbus jo interviu su kritiku Michael Hviid Jacobsen „Tirpdant žanrus: Pokalbis su Zygmuntu Baumanu apie metaforas, mokslą *versus* meną, grožinę literatūrą ir kitus amato triukus“, kuriame pateikiamas metaforos vaidmens socialinėje teorijoje vertinimas ir reakcija į dėmesį metaforai jo kūryboje. Dalies disertacijos teiginių analizei pasitelktas konkrečiai jiems skirtas disertacijos autorės interviu su Baumanu „On Indifference in Society“.

Šie trys apribojimai – tematinis, chronologinis ir reprezentacinis – persidengia ir su ketvirtuoju – kalbiniu apribojimu. Jis yra jų išvestinė, tačiau tikslumo dėlei galima pažymėti, jog reprezentatyviausi ir tematiškai

³ Knygos „Vartojamas gyvenimas“ vertėjai į lietuvių kalbą K. Kirtiklis ir G. Kadžiulytė tai verčia kaip „subjektyvizmo fetišizmas“, tačiau disertacijos autorė siūlo versti kaip „subjektiškumo fetišizmas“, kadangi terminu Baumanas įvardina subjekto traktavimą kaip objekto.

reikšmingiausi paskutinių dviejų kūrybos laikotarpių Baumanio tekstai yra išleisti anglų kalba, todėl disertacijoje apsiribojama angliškais šaltiniais.

1. 3. 2. Tyrinėjimų apžvalga

Disertacijoje pasitelkiami tyrinėjimai, kurie liečia Baumanio adiaforizacijos koncepciją arba jo socialinės filosofijos aspektus, reikalingus adiaforizacijos filosofijos analizei.

Pasitelkiami Peterio Beilharzo tekstai, kurie be to, kad pasižymi tematiškai taikliomis įžvalgomis, pasižymi ir ryškia reprezentacine charakteristika. Beilharzas – vienas pirmųjų Baumanio socialinės koncepcijos sistemintojų, komentatorius po bendrų veikalų sparnu subūrusių redaktorių ir vienas žymiausių Baumanio socialinės koncepcijos tyrinėtojų. Jei statistinis akademikas neseka šiuolaikinių Baumanio kritikų, tačiau visumoje domisi literatūra apie jį, yra nemaža tikimybė, jog bus skaitęs Beilharzą, ir nemažai daliai akademinio pasaulio būtent Beilharzas stipriausiai reprezentuoja Baumanio socialinę koncepciją.

Reprezentuojamumo kriterijus ypatingai tinka ir Marko Daviso leidiniams (tiek kaip autoriaus, tiek kaip redaktoriaus), mat šis, būdamas Baumanio instituto steigėjas ir direktorius, kritiškai – ir, reikia pažymėti, labai sėkmingai – reprezentuoja su Baumanio vardu siejamos socialinės koncepcijos turinį. Marko Daviso darbai, lyginant su kitais komentatoriais, pasižymi detaliu susipažinimu su visais angliškais Baumanio veikalais (kurie vis dar leidžiami vienas po kito) ir atvirumu naujų terminų paieškai bei drąsioms interpretacijoms, jautrumu baumaniškajai koncepcijai, siekiu praturtinti akademinio pasaulio diskusijas Baumanio idėjų analize. Daviso kritiniai tekstai, pasižymintys ne tik Baumanio socialinės koncepcijos privalumų išryškinimu, tačiau ir drąsiai atviru trūkumų įvardijimu, išsiskiria analitiniu turtingumu ir gyliu.

Kaip Davisas pažymėjo 2008 metais, „kaip bebūtų, tik pastaraisiais metais Baumano sociologija pradėjo tapti pripažinta esanti verta sistemingo aiškinimo, ir išplitęs žavėjimasis pamažu stengiasi būti lydimas platesnių jo darbo diskusijų <...>. Ketinu atverti Baumano sociologiją platesniems jo idėjų kritiniams svarstymams nei jie yra dabartinėje situacijoje. Tikiu, kad esama Baumano pagrindinių idėjų tikro kriticizmo trūkumo, ir tikimasi, kad šis darbas galėtų stimuliuoti tolesnę analizę šiuo atžvilgiu” (Davis 2008a: 3); taip ir įvyksta, ir 2013 m. Daviso dėka publikuojamas vienas stipriausių Baumano komentatorių rinkinių.

Kaip atliepiantys Daviso kvietimą kritikai disertacijoje nagrinėjami ir autoriai, atsirinkti iš besiburiančiųjų Daviso redaguojamuose leidiniuose arba juose išskirtų kaip reikšmingų. Kaip autoriai, ypač reikšmingi tiriant adiaforizacijos problemą ir/arba baumaniškąjį metodą disertacijoje traktuojami Paulas Poderis, M. Hviid Jacobsenas, Sophia Marshman. Jie išsiskiria rezultatu derinant aštrų analizės žvilgsnį ir originalią interpretacinę prieigą. Tai – autoriai, kurie išvengia Baumano tekstams svetimo grubaus sisteminimo, tačiau tuo pačiu nevengia korektiškų sisteminimo pjūvių. Savo tyrimuose jie sugeba išlikti vienu metu ir įsiklausantys, ir nenuolaidžiaujantys. Dėl detalaus dėmesio etinei problematikai ir jos analizės svarbūs ir Crone, Junge tekstai.

Kaip žymūs ir reikšmingi detalūs veikalai, skirti Baumano socialinei minčiai aptarti, disertacijoje pasitelkiamos T. Blackshaw (2005), D. Smitho (2000) ir Sh. Besto (2013) monografijos. Jose išsamiai pristatoma Baumano conceptualinė biografija iki jų išleidimo, bendra Baumano socialinės koncepcijos problematika, jo rašymo specifika. Dėl nagrinėjamos problematikos platumo šie tekstai nėra labai parankūs detaliems adiaforizacijos tyrimams, tačiau jie turtingi Baumano socialinės koncepcijos apibendrinimais ir dėmesiu Baumano rašymo būdai bei tematikos tendencijoms.

Kaip taikliai išryškinantys filosofinius aspektus pasitelkiami L. Donskio, T. Campbello ir Ch. Tillio tekstai. Donskio darbai pasižymi įžvalgomis į etinę problematiką bei kultūrinį ir politinį adiaforizacijos

kontekstą, o Campbellas ir Tillis išryškina ontologijos ir etikos sąryšio klausimą Baumano socialinėje koncepcijoje.

Rašant disertaciją taip pat nagrinėjami Baumano su bendraautoriais parašyti darbai, jungtinės knygos ir kai kurie interviu – pvz., pasikalbėjimai su Testeriu, kuriuose Baumanas išprovokuojamas naujiems, anksčiau nepublikuotiems pastebėjimams. Iš bendraautorystėje rašytų knygų išskirtinio dėmesio nusipelno Zygmunto Baumano ir Leonido Donskio išleistos knygos, kuriose pastarasis įtraukia Baumaną į išplėstinį dialogą ir suteikia Baumano žodynui bei socialinei koncepcijai naujų spalvų. Knygoje „Moralinis aklumas: jautrumo praradimas takiojoje modernybėje“ mąstytojai dialogiškai konstruoja pokalbį Baumano ankstesniuose kūriniuose plėtotomis temomis. Baumanas čia nepasiduoda provokacijoms pasakyti ką nors nauja (kitaip nei pokalbiuose su Testeriu) ir daugiau mažiau kartoja tai, kas buvo rašyta kitose knygose. Ši knyga konstruojama lygiaverčio pokalbio principu – t. y., nors Donskis seka baumaniškąją tematiką, jis užima veikiau ne distanciją išlaikančio tyrinėtojo, o dialogiškai įsitraukusio pokalbio partnerio poziciją, ir leidžia susipažinti su Baumanui giminingo žodyno taikymu jo socialinei minčiai aptarti/išplėtoti bei piešia patikslintą/naują kontekstą jo teoriniams principams iliustruoti/vystyti. Kaip labai vertinga traktuojama ir Reino Raudo pokalbių su Zygmuntu Baumano knyga „Savęs praktikos“ (*The Practices of Selfhood*), kurioje aptinkamas pokalbio struktūravimas pagal filosofinę problematiką neimituojant Baumano subtiliai ir taikliai sudeda filosofinius akcentus ant jo socialinės koncepcijos elementų.

Disertacijoje taip pat pasitelkiami lietuviškieji straipsniai – A. Valantiejaus, A. Jokubaičio, N. Mileriaus, M. P. Šaulausko, Z. Norkaus ir kitų. Šie tekstai neskirti išsamiesiems Baumano socialinės filosofijos tyrimams, tačiau jie supažindina su Baumano socialinės koncepcijos recepcijos fragmentais Lietuvoje. Iš lietuviškai leistų straipsnių išsiskiria Valantiejaus sociologiniai apibendrinimai bei palyginimai ir referencijos, įkontekstinančios Baumaną šiuolaikinės socialinės teorijos peizaže.

1.4. Tyrimo metodai

Darbe remiamasi Shauno Besto klasifikacine sistema, skirstančia Baumano tekstus į keturis publikacijų laikotarpius, kurie adiaforizacijos koncepcijos atžvilgiu dalinami į du: prieš takųjį posūkį ir po jo.

Kaip svarbiausi adiaforizacijos problemos Baumano socialinėje filosofijoje rekonstrukcijai, probleminei interpretacijai bei tyrimams Baumano tekstai iki takiojo posūkio disertacijoje pasitelkiami „Modernybė ir holokaustas“, „Socialinė manipuliacija morale: dorovinantys veikėjai, adiaforizuojantis veiksmas“, „Sociologinė postmodernumo teorija“ ir „Postmoderni etika“, o po takiojo posūkio – „Takioji modernybė“, „Vartotojiškas gyvenimas“, „Gyvenimo menas“, „Ar etika turi šansą vartotojų pasaulyje?“ ir „Šalutinė žala“. Disertacijoje referuojama į tyrinėtojų straipsnius, iš kurių kaip svarbiausiais remiamasi Marko Daviso, Michaelo Hviid Jacobseno ir Sophios Marshman tekstus. Ypatingas dėmesys skiriamas 2014 m. išleistam Daviso sudarytam straipsnių rinkiniui „Takioji sociologija: metafora Zygmunto Baumano modernybės analizėje“, kuriame Baumano socialinei teorijai taikomas „takiosios sociologijos“ terminas. Disertacijoje remiamasi Daviso teorija, kad Baumano socialinė koncepcija pasižymi tomis pačiomis takumo charakteristikomis, kurias Baumanas diagnozuoja kaip šiuolaikinės socialinės tikrovės charakteristikas. Tyrinėjant Baumano socialinę filosofiją kaip takiąją sociologiją darbe nedaroma griežta skirtis tarp sociologijos ir filosofijos. Remiantis Baumano socialinės filosofijos takumo prielaida, disertacijoje skiriamas dėmesys ne tik Baumano pateikiamiems eksplicitiškiems adiaforizacijos apibrėžimams bei apibūdinimams, bet ir jų implikacijoms. Adiaforizacijos filosofijos daugiaprasmiškumo analizės pagalba siekiama aptikti bei įvardinti Baumano filosofines prielaidas ir patikrinti, kiek jos tarpusavyje prieštaringos. Adiaforizacijos filosofijos prieštaringumas ir daugiaprasmiškumas traktuojami kaip „takumas“, ir filosofema pasitelkiama kaip įrankis atskleisti Baumano socialinės koncepcijos

filosofiniams principams bei jų sąryšiui. Palyginamos Daviso ir Jacobseno bei Marshman pateikiamos Baumanio socialinės koncepcijos interpretacijos ir analizuojama, ar Daviso „takioji sociologija“ kaip metodologinė nuostata yra Jacobseno bei Marshman „humanizacija per metaforas“.

1. 5. Disertacijos struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, antrasis, trečiasis, ketvirtasis ir penktasis skyriai, išvados ir literatūros sąrašas.

Antrajame skyriuje pristatomos dvi adiaforizacijos filosofijos raidos pakopos. Atsižvelgiant į tai, kad Baumanio adiaforizacijos koncepcija skirtingais jo kūrybos laikotarpiais – iki takiojo posūkio ir po jo – yra pateikiama skirtingai, šis skyrius yra padalintas į du poskyrius. Pažymėtina, jog nors adiaforizacija kaip filosofinis reiškinys nepriklauso nuo empirinių savo apraiškų, Baumanas ją nagrinėja ir kaip sociologinę problemą, kurios apraiškos esant skirtingoms kultūrinėms sąlygoms atitinkamai skiriasi, ir tai jam leidžia dviem skirtingais laikotarpiais diagnozuoti bei konceptualizuoti skirtingus jos aspektus. Šiame skyriuje pristatoma bei nagrinėjama disertacijos filosofijos raida – probleminio konteksto bei metodo pokyčiai ir panašumai. Pirmajame poskyryje nagrinėjama adiaforizacijos problema Zygmunto Baumanio socialinėje koncepcijoje iki XX-XXI a. sandūroje įvykusio takiojo posūkio. Šiuo rašymo laikotarpiu Baumanas kalba apie du žmonijos etapus – modernybę bei postmodernybę, ir akademiniam pasaulyje užsitarnauja modernybės kritiko, postmodernybės pranašo ir postmoderniosios sociologijos proponento titulus. Kadangi Baumanio tekstuose adiaforizacijos problema kristalizuojasi pirmiausia kaip modernybės problema, ši sąsaja disertacijoje pasirenkama adiaforizacijos problemos pristatymo išeities tašku. Pateikiami šio laikotarpio eksplisitiniai adiaforizacijos aprašymai ir apibrėžimai bei aptariami implicitiniai adiaforizacijos koncepcijos aspektai. Adiaforizacijos filosofema

tyrinėjama kaip Baumano modernybės kritikos įrankis, kurio leviniškos prielaidos pasitelkiamos neigiant vieną dažnų moderniosios sociologijos tezių, teigiančių, jog moralė yra visuomeninis produktas. Taipogi pristatomas postmodernybės vaidmuo Baumano socialinėje filosofijoje, problematika ir kontekstas. Antrajame disertacijos poskyryje analogiškai nagrinėjama adiaforizacijos problema Zygmunto Baumano socialinėje koncepcijoje po takiojo posūkio. Šiuo laikotarpiu Baumanas pakoreguoja savo žodyną ir vietoj terminų poros „modernybė” bei „postmodernybė” ima vartoti terminus „tvirtoji modernybė” bei „takioji modernybė”, abu laikotarpius traktuodamas kaip „modernybės” apskritai etapus, o tuo pačiu svarbų vaidmenį suteikdamas „takumo” metaforai. Poskyryje apžvelgiama takiojo posūkio įtaka adiaforizacijos filosofemai ir jos išdavos.

Trečiajame skyriuje nagrinėjamas adiaforizacijos filosofemos prieštaringumas. Baumano socialinėje filosofijoje po takiojo posūkio žodyno pokyčius lydi ir atitinkami metodo pokyčiai, darantys poveikį adiaforizacijos filosofemos turiniui. Tyrinėjant implicitiškai pateikiamus adiaforizacijos apibūdinimus, skyriuje nagrinėjamos bei įvardijamos prieštaringos Baumano socialinės koncepcijos prielaidos, pasižyminčios marksistinėmis ir leviniškomis šaknimis, ir jų sandūros implikacijos.

Ketvirtajame skyriuje tiriamas adiaforizacijos filosofemos daugiaprasmiškumas. Pažymima, jog terminas „adiaforizacija” ne tik eksplacitiškai žymi „moralinį indiferentiškumą”, bet ir implikuoja „episteminį indiferentiškumą”, reiškiantį žmogaus žmogiškumo išskeldinimą iš episteminio akiračio. Episteminio indiferentiškumo aptarimui skirtame antrajame skyriaus poskyryje Baumano tekstuose aptinkamos adiaforizacijos apraiškos pagal episteminį jų pobūdį disertacijoje suskirstomos į indiferentiškumą santykyje su asmenų grupe, su kitu asmeniu ir su savimi.

Penktajame skyriuje adiaforizacijos vaidmuo Baumano socialinėje koncepcijoje nagrinėjamas kaip ketvirtuoju Baumano kūrybos laikotarpiu

aiškiau išsikristalizavusio metodo – tokiosios sociologijos – eksplikacija. Adiaforizacijos filosofijos takumas – prieštaringumas ir daugiaprasmiškumas – nagrinėjamas kaip metodologinė Baumano nuostata. Tyrinėjamas adiaforizacijos filosofijos vaidmuo Baumano socialinėje filosofijoje kaip „takiojoje sociologijoje“. Plėtojama antrajame skyriuje nagrinėta moralės ir pažinimo santykio Baumano socialinėje filosofijoje problematika ir keliamas klausimas, ar adiaforizacijos filosofema yra moraliai angažuota, bei tyrinėjamas jos vaidmuo Baumano „takiojoje sociologijoje“ kaip „humanizacijoje per metaforas“.

1. 6. Darbe ginami teiginiai

Disertacijoje ginama tezė:

Baumano socialinėje filosofijoje „adiaforizacija“ yra daugiaprasmė „taki“ filosofema, kurioje derinamos prieštaraujančios marksistinė ir leviniškoji filosofijos tradicijos, o taip pat antikinėje filosofijoje slypinti etikos ir epistemologijos vieningumo prielaida bei moderniosios filosofijos prielaida, kad etika ir epistemologija yra nebendramatės.

Argumentai:

1) Baumano „Adiaforizacijos“ filosofema yra prieštaringa ir daugiaprasmė, kadangi apima prieštaraujančias marksistinę ir leviniškąją filosofines tradicijas, taip pat etikos ir epistemologijos vieningumo bei etikos ir epistemologijos nebendramatiškumo prielaidas;

2) Adiaforizaciją Baumano socialinėje filosofijoje apibrėžia ir vienprasmiai apibrėžimai (kad adiaforizacija yra „moralinis indiferentiškumas“), ir daugiaprasmės implikacijos (kad adiaforizacija

yra ir „moralinis indiferentiškumas”, ir „episteminis indiferentiškumas”);

3) Adiaforizacijos filosofemos prieštarumas ir daugiaprasmiškumas yra eksplicitinė metodologinė nuostata, kuri dera su Baumano „tokia sociologija”.

1. 7. Mokslinis disertacijos naujumas

Disertacijoje pateikiamas adiaforizacijos Baumano socialinėje koncepcijoje tyrimas – konkrečiai šiai temai skirtų sistemingų nagrinėjimų nei Lietuvoje, nei pasaulyje nėra. Disertacijoje ištiriami adiaforizacijos skirtumai bei panašumai modernybei, postmodernybei bei tokiajai modernybei skirtuose Baumano veikaluose bei pateikiama adiaforizacijos filosofemos raidos apžvalga susisteminant apibrėžimus, apibūdinimus ir implikacijas prieš takų posūkio bei po jo.

Disertacijoje išryškinami filosofiniai Baumano socialinės teorijos aspektai ir parodoma, kad adiaforizacijos filosofema yra prieštaraujančių filosofinių tradicijų, susiduriančių Baumano socialinėje filosofijoje, šerdis.

Baumano adiaforizacijos koncepcija atrandama kaip taki filosofema, kurios dėka Baumano „tokia sociologija” yra „humanizacija per metaforas”.

Taip pat disertacijoje pasiūlomas naujas terminas „episteminis indiferentiškumas“ kaip konceptualinis įrankis Baumano socialinės filosofijos tyrimams, parodantis, kad Baumano socialinėje filosofijoje adiaforizacija yra ne tik moralinis, bet ir episteminis indiferentiškumas, ir atveriantis moralės bei pažinimo problematiką naujoje perspektyvoje.

2. DVI ADIAFORIZACIJOS FILOSOFEMOS RAIDOS PAKOPOS

Baumano socialinės koncepcijos raidos laikotarpiai akademiniame pasaulyje yra skirstomi skirtingai, ir tam naudojamos skirtingos sistemos. Vienas iš šioms sistemoms būdingų bendrų bruožų yra tai, jog jose išskiriamos kelios Baumano socialinės koncepcijos raidos pakopos – dvi, trys arba keturios.

Baumano kūrybos skirstymas į tris laikotarpius būdingas grupuojant jo tekstus iki XX-XXI sandūros. Šis skirstymas neįtraukia naujausių Baumano tekstų ir disertacijos temai yra nepakankamai relevantiškas, kadangi tripakopėje klasifikacinėje sistemoje paprastai neregistruoja 2000 m. Baumano veikalo „Takioji modernybė“ ženklintas metodologinis bei tematinis Baumano socialinės filosofijos posūkis ir neapimami XXI amžiaus Baumano tekstai.

Baumano kūrybos skirstymas į keturis laikotarpius būdingas komentatoriams, kurie apžvelgia Baumano kūrybą nuo pat jos pradžių, jautriai išskirdami marksistinius posūkius Baumano kūryboje. Tačiau, kitaip nei tripakopės klasifikacijos atveju, šį skirstymą jie papildė ketvirtuoju elementu – XXI a. Baumano kūryba. Shaunas Bestas, išskirdamas keturis Baumano rašymo periodus, apibrėžia juos pagal tai, kad pirmuoju Baumanas teorizuoja kaip marksistas revizionistas, rašantis apie realias socializmo apraiškas, antruoju – kaip marksistas revizionistas, rašantis apie socializmą kaip aktyvią utopiją, trečiuoju – kaip modernybės kritikas ir postmodernybės užtarėjas, ir ketvirtuoju – kaip takiojo posūkio proponentas (Best 2013: 1). Tačiau visumoje adiaforizacijos problema Baumano tekstuose iškyla ne kaip vienas jo socialinės koncepcijos pradžios taškų, o kaip jau pradėtos plėtoti koncepcijos naujas elementas. Nuo savo pasirodymo pradžios trečiajame rašymo periode šis elementas tampa tolesnėse Baumano socialinės koncepcijos plėtotėse neišvengiamu komponentu ir viena esminių jos sudedamųjų dalių. Tačiau kadangi adiaforizacijos problema Baumano tekstuose konceptualizuojama tik

trečiuoju ir ketvirtuoju laikotarpiu, jos tyrimams svarbesnė skirtis tarp pastarųjų, kuria Bestas laiko takų posūkį.

Todėl išskiriant adiaforizacijos filosofijos Baumano socialinėje filosofijoje raidos pakopas svarbu ją aptarti iki takiojo posūkio ir po takiojo posūkio, kuris laikomas kertiniu lūžio tašku tarp skirtingų Baumano adiaforizacijos problemos socialinėje koncepcijoje charakteristikų. Dėl savo metodologinės reikšmės takusis posūkis traktuojamas kaip svarbus atskaitos taškas ir Baumano kūrybos klasifikacijoje apskritai. Nors posūkis buvo laipsniškas ir Baumano XXI a. kūrybos tendencijos pradėjo ryškėti dar XX a. pabaigoje, disertacijoje lūžio tašku laikomi 2000 metai, kai Baumano žodyne atsiranda terminas „takioji modernybė“, tyrinėtoji „modernybė“ pervadinama „tvirtąja modernybė“ ir šiuolaikinio socialinio pasaulio tyrimuose gausiai pasitelkiamos takumo bei kitos metaforos.

Takusis posūkis svarbus dėl savo metodologinės reikšmės adiaforizacijos filosofijai, todėl tolesniuose poskyriuose apžvelgiama adiaforizacijos koncepcija laikotarpiu iki takiojo posūkio ir po takiojo posūkio.

2. 1. Adiaforizacijos filosofema Baumano socialinėje filosofijoje iki „takiojo posūkio“

Adiaforizacijos filosofema iki takiojo posūkio konstruojama XX a. angliškaisiuose Baumano tekstuose. Kaip vienas jos analizės įrankių pasitelkiami pagrindiniai adiaforizacijos problemą liečiantys šio periodo tekstai: „Modernybė ir holokaustas“, „Socialinė manipuliacija morale: dorovinantys veikėjai, adiaforizuojantis veiksmas“, „Modernybė ir ambivalentiškumas“ (Bauman 1991), „Postmodernybės užuominos“ (Bauman 1992), „Mirtingumas, nemirtingumas ir kitos gyvenimo strategijos“ (Bauman 1992), „Postmoderni etika“, „Gyvenimas fragmentais: esė rinkinys apie postmodernųjį moralumą“ (Bauman 1995), „Vėl vieni: etika po tikrumo“

(Bauman 1996), „Postmodernybė ir jos ydos” (Bauman 1997), „Darbas, vartotojiškumas ir naujieji vargšai” (Bauman 1998), “Globalizacija: žmogiškosios pasekmės” (Bauman 1998) bei „Beieškant politikos” (Bauman 1999) ir kiti.

Šiuose tekstuose: keliama ir/arba plėtojama adiaforizacijos problematika; ir/arba pateikiami adiaforizacijos apibrėžimai; ir/arba aprašomi adiaforizacijos pasireiškimo atvejai; ir/arba pateikiama ir/arba nagrinėjama adiaforizacijos koncepcijos tyrimui svarbi kontekstinė informacija. Tai - tiriamosios problemos elementai, reikalingi adiaforizacijos koncepcijos Baumano modernybės bei postmodernybės teorijoje, formuojamoje Baumano XX a. tekstuose iki tokiojo posūkio, analizei.

Keletą iš aukščiau minėtų tekstų galima išskirti kaip svarbiausius adiaforizacijos filosofijos tyrimams.

Kaip viena kertinių Baumano socialinės koncepcijos ašių adiaforizacijos problema - nors ne visais atžvilgiais tiesiogiai - pasirodo šio autoriaus 1989 m. veikale „Modernybė ir holokaustas”. Tai – vienas žymiausių modernybės laikotarpio Baumano tekstų. Daliai tyrinėtojų tai – ir pats žymiausias Baumano kūrinys iki tokiojo posūkio, o daliai – netgi stipriausias jo tekstas apskritai (pirmieji į antrą planą nustumia kitą svarbų Baumano XX a. veikalą „Postmoderni etika”, o antrieji - tokiojo periodo tekstus).

„Modernybėje ir holokauste” adiaforizacija tyrinėjama kaip modernybei būdingas reiškiny ir modernybės tyrimams svarbus probleminis komponentas. Nors šiame veikale aprašomas adiaforizacijos reiškiny nėra įvardijamas terminu „adiaforizacija”, šio reiškinio charakteristika ir apibrėžty yra tai, kas vėlesniuose tekstuose kartojama pateikiant adiaforizacijos apibrėžimus: terminui „adiaforizacija” artimi žodžiai ir išsireiškimai, kurie naudojami iš dalies sinonimiškai, o iš dalies – kaip skirtingos tos pačios problemos sudedamosios dalys: „etinis neutralumas” (Bauman 1999c: 102), „moralinis aklumas” (Bauman 1999c: 24), „moralinis vakuumas” (cituoiant J. Lachs, Bauman 1999c: 25) ir kiti, įvardinantys moralinį indiferentiškumą.

Kitas ne mažiau svarbus tekstas – sociologijos ir socialinių mokslų premijos „Amalfi“ gavimo už „Modernybė ir holokaustą“ pasakytos Baumano kalbos pagrindu išleistas straipsnis „Socialinė manipuliacija morale: dorovinantys veikėjai, adiaforizuojantis veiksmas“. Pastarąjį neretai galima aptikti publikuotą ir kaip veikalo „Modernybė ir holokaustas“ priedą, kuriame reziumuojamos „Modernybės ir holokausto“ išvados, apibendrinama moralinio indiferentiškumo problema, pristatomi sąvokos „adiaforizacija“ šaknį turintys terminai ir pateikiamas konceptualinis adiaforizacijos koncepcijos tinklėlis, sukabinantis „Modernybės ir holokausto“ išjudintą problematiką bei suveržiantis ją struktūriškai sistemizuojančiu korsetu, kokių vėliau, Baumano XXI a. tekstuose, galima aptikti vis mažiau arba su kiek didesniu daugiaprasmiškumo prieskoniu.

Trečiasis adiaforizacijos problematikai svarbus tekstas – veikalas „Postmoderni etika“. Laikui bėgant Baumano socialinė filosofija patyrė pokyčius, Baumano dėmesio centre modernybės kritika ėmė dalintis vietą su utopinio atspalvio postmodernybės koncepcija, ir 1993 m. veikale adiaforizacijos filosofema įgavo atitinkamų naujų pustonų. Nors dviejuose aukščiau minėtuose tekstuose adiaforizacijos apibūdinimai iš dalies atsikartoja ir čia, veikale „Postmoderni etika“ jie pateikiami labiau išplėtotame filosofiniame kontekste ir filosofinė problematika pasirodo grynesniu pavidalu. Jei ankstesniuose tekstuose adiaforizacija buvo nagrinėjama pirmiausia kaip modernybės reiškiny, o adiaforizacijos filosofema pasitelkiama kaip modernybės kritikos įrankis, „Postmodernioje etikoje“ adiaforizacijai skiriama daug dėmesio ir kaip tiesiog socialinia reiškiniui kaip tokiam. Nors knygoje adiaforizacijos problema tuo pačiu glaudžiai siejama su postmodernybe kaip galimybe kažkiek išlaisvinti moralę iš modernybės gniaužtų ir šio laikotarpio Baumano socialinėje koncepcijoje kultūriniai laikotarpiai atlieka didelį vaidmenį, veikale „Postmoderni etika“ pateikiami adiaforizacijos apibrėžimai ir aprašymai kaip jokiame kitame Baumano veikale eksplicitiškai išryškina filosofinę adiaforizacijos problematiką ir kelia tiek moralės kaip tokios, tiek sociumo kaip tokio, tiek adiaforizacijos kaip pastarųjų susidūrimo rezultato

klausimus, nepriklausomai nuo konkrečių socialinių santvarkų ir empirinių socialinio būvio bruožų.

Šiuose trijuose veikaluose, galinčiuose reprezentuoti modernybės bei postmodernybės temoms skirtą Baumano kūrybą iki takiojo posūkio, atsiskleidžianti problematika suformuoja Baumano adiaforizacijos koncepcijos kaip tokios griaučius iki XX-XXI amžių sandūroje įvykusio takiojo posūkio jo socialinėje filosofijoje. Jie pasižymi tuo, kad adiaforizacijos problema juose konstruojama retrospektyvios atvejo analizės bei ideologiškai orientuotos kritikos pagalba aprašant modernybę (ypač – Holokaustą kaip modernybės programos produktą), kurioje regimos adiaforizacijos apraiškos ir pasekmės, ir kontrastui pateikiant optimistišką bei viltingą postmodernybės paveikslą.

Moralinio indiferentiškumo, kuris žymi adiaforizaciją, problema minėtuose tekstuose keliama tiesiogiai ir yra viena iš centrinių jų konceptualinių ašių. Ji yra formuluojama eksplicitiškai, ir vieni tiksliausių duomenų adiaforizacijos Baumano socialinėje koncepcijoje pateikiami būtent laikotarpiu iki takiojo posūkio. XX a. Baumano tekstai padeda pagrindus, ant kurių adiaforizacijos koncepcija plėtojama ir po takiojo posūkio: veikale „Modernybė ir holokaustas” konstruojama moralinio indiferentiškumo stiprinimo socialinėmis priemonėmis problema (vėliau detalizuojama tekste „Socialinė manipuliacija morale: dorovinantys veikėjai, adiaforizuojantis veiksmas”), o veikale „Postmoderni etika” plėtojama moralės iki-socialumo ir moralinio indiferentiškumo skirties problema. Šiuose tekstuose išryškėja leviniškų bei markstistinių Baumano socialinės filosofijos prielaidų susidūrimas, koncentruotai aptinkamas adiaforizacijos filosofijoje.

2. 1. 1. Modernybės problema Baumano socialinėje filosofijoje

Baumano socialinėje filosofijoje adiaforizacijos problema pasirodo veikale „Modernybė ir holokaustas” aprašant holokaustą, kuris tekste traktuojamas kaip moraliai žalingas reiškinys, ir teigiama, jog holokaustas yra

paties modernybės projekto įgalintas dalykas. Tekste adiaforizacijos problema konstruojama kaip vienas holokausto analizės įrankių ir esminė sudedamoji dalis aiškinant, kaip socialiai, masiškai, gali būti nuslopinamas individo moralinis impulsas ir iš pažiūros moralūs žmonės gali atlikti nemoralius veiksmus. Tad moralinio indiferentiškumo, kuriam laikui bėgant Baumanas pritaiko terminą „adiaforizacija“, problema jo socialinėje koncepcijoje pirmiausia pasirodo kaip modernybės kritikos elementas.

Modernybė Baumano socialinėje koncepcijoje yra viena svarbiausių jo tiriamųjų problemų. Tai – sudėtinga, kompleksiška problema, lydimą gausaus, istoriško kitų autorių interpretacijų šleifo, kurių dalį Baumanas integruoja į savąją teoriją, tačiau ne visada eksplicitiškai. Baumano tekstuose riba tarp originalios ir „dovanotos“ minties brėžiama ne visada sistemingai ar aiškiai ir dalis pasaulinio modernybės problemos diskurso nusėda Baumano socialinėje teorijoje įvardinta, o dalis virsta integruotais koncepcijų elementais be pavardžių. Baumano pretenzijų į sistemingumą nebuvimą rodo ir tai, kad dalis svarbių modernybės traktuočių, pasirodančių kitų mąstytojų veikaluose, jo socialinėje koncepcijoje nepasirodo. Ir nors Baumano modernybės paveiksle netrūksta ryškių, sistemingų vyraujančių štrichų ir skambių formulių, kuriomis perteikiami pagrindiniai modernybės principai, iš dalies jo socialinėje filosofijoje lieka erdvės ir sudėtingiems, neįvardintiems, daugiaprasmiams modernybės momentams, atspindintiems patį modernybės diskurso daugialypumą akademinėje erdvėje.

Akademiniame pasaulyje modernybės pradžia datuojama skirtingai - atsižvelgiant į žmonių tarpusavio santykių formų, politinės teorijos, ekonominių, techninių ir kitų tendencijų pokyčius. Įvairių autorių tekstuose modernybės principai įgyja nevienodą reikšmę ir formas. Vienuose modernybės pradžia datuojama XV-XVI a., šį laikotarpį vadinant ankstyvąja modernybe (M. Berman), kituose ji siejama su XVII a. Dekarto metodiniu skepticizmu, kituose – su XVIII Apšvietos idėjomis, dekuliarizacija, dar kituose - su XIX a. imtomis realizuoti Apšvietos idėjomis, kultūriniais, sociologiniais ar industriniais pokyčiais ir ekonominėmis formacijomis,

bodlerišku miesto naratyvu ir taip toliau, – įvairovė gana plati. Dėl modernybės pabaigos taip pat nesama sutarimo; vieniems tai – jau pasibaigęs žmonijos etapas (didžiajai daliai postmodernistų – pvz., Lyotard‘ui, J. J. Baudrillard‘ui), kitiems – dar besitęsianti stadija. Vieniems autoriams modernybė – viena, kitiems jų – keletas.

Baumanui modernybė – dabartinis, naujausias (nors besitęsiantis ilgiau nei šimtmetį), papuolantis į jo kūrybinio dėmesio centrą žmonijos laikotarpis. Viena vertus, jis nėra pasibaigęs, tačiau kita vertus šią jo poziciją toli gražu nėra paprasta apibrėžti modernybės koncepcijų kontekste – mat apytiksliai dešimtmetį Baumanas buvo įsiliejęs į postmodernybės diskursą ir prisidėjęs prie jo formavimo, ir tik 2000 m. žodį „modernybė” lydintį priešdėlį „-post” pakeitė chronologinių konotacijų neturinčiu būdvardžiu.

Baumano modernybės sampratai jo kūrybos pradžioje didelę įtaką padarė neomarksistinio atspalvio teorijos, o ypač – kritinė teorija. Svarbūs autoriai, kurių pėdsakai ryškūs jo tekstuose, – Gramsci, Adorno ir Horkheimeris. Jų įtakoje Baumano socialinėje koncepcijoje modernybė pateikiama kultūrinės hegemonijos bei Apšvietos projekto kritikos šviesoje. Dažno modernybės teoretiko fiksuojamas žmogaus galios pasaulio atžvilgiu klausimas Baumaną labiausiai domina socialiniu aspektu – kaip ši galia veikia socialines formas ir žmogaus gyvenimą socialinėmis priemonėmis. Modernybės projekto atžvilgiu Baumanas suformuoja savą žodyną visuomenės galios individo atžvilgiu legitimumo kritikai ir išryškina modernybės trūkumus – ypač empirinių moralės problemas iliustruojančių įvykių, tokių kaip holokaustas, kurį jis traktuoja kaip modernybės projekto išdavą, atžvilgiu. Baumanui artima horkheimeriška-adorniška pažangos kaip realizacijos, virstančios atžanga, traktuotė, o taip pat kritiškai modernybės progresistinius siekius vertinančios postmodernybės diskurso tėvo Lyotard‘o pažiūros ir nepritarimas Habermaso tikėjimui racionalizacijos inkorporavimo kultūroje atžvilgiu. Tyrinėdamas modernybę Baumanas remiasi simmeliškomis, antipozityvistinėmis, antidurkheimiškomis pažiūromis į socialinę tikrovę, ir

savąją koncepciją formuoja dalinėje opozicijoje durkheimiškajam visuomenės ir moralės supratimo modeliui.

Savojoje modernybės aspektų analizėje Baumanas vienokiu ar kitokiu būdu neapsieina be vadinamųjų modernybės diskurso tėvų – Maxo Weberio, Karlo Marxo ir Emilio Durkheimio⁴. Pasitelkdamas filosofo Emanuelio Levino etiką, neigiančią elgesio normų pirmumą prieš moralinį impulsą ir teigiančio pastarųjų pirmumą prieš ontologiją (ir, anot Baumano, visuomeninį matmenį), Baumanas formuluodamas savąją modernybės kaip normų kaip taisyklių projekto kritiką oponuoja Durkheimui ir pasitelkia jį kaip atspirties tašką priešpastatydamas savo formuluotes. Marxo makrojėgų determinizmo įtakoje Baumanas išryškina pastarosioms būdingą dėsniškumą bei dėsningumus, ir marksistinių šaknų turintys elementai Baumano socialinėje filosofijoje sudaro nemažą dalį nagrinėjamos moralinio impulso ir individo laisvės problematikos turinio. Baumano tekstuose aiškiai matoma ir Weberio įtaka Baumano gyvenimo sritis persmelkiančios biurokratijos galios bei „geležinio narvo“ vaidmenų socialinėje tikrovėje traktuotei.

Pažymėtina, kad šių sociologijos klasikų triada svarbi ne tik Baumano modernybės koncepcijai apskritai, bet ir jo adiaforizacijos filosofijos konceptualinei sudėčiai. Sudaiktintų, suprekintų, galios ir makro jėgų veikiamų ir transformuojamų tarpžmogiškų santykių, kuriuos Baumanas įvardina kaip socialinio vyksmo išdavą adiaforizaciją, traktuotę pastarojo socialinėje filosofijoje sudaro marksistinės prielaidos. Baumano modernybės kritika – ypatingai veikale „Postmoderni etika“ – didele dalimi formuojama kaip reakcija į Durkheimio sociologines nuostatas ir pastarojo visuomenės kaip moralės normų puoselėtojos koncepciją, kuriai oponuodamas Baumanas griežtai įvardina „arba arba“ skirtį tarp visuomeniškumo ir moralės – vieną centrinių adiaforizacijos bruožų – ir tai sudaro vieną kertinių adiaforizacijos

⁴ Nors, kaip pažymi Flanaganas, Baumanas kaip postmodernus mąstytojas stipriai skiriasi nuo Marxo, Durkheimio ir Weberio tuo, kad, priešingai nei jie, priima savo disciplinos neišbaigtumą (Flanagan 2013: 45).

filosofijos prieštaravimo šaltinių. O modernioji Weberio perskyra tarp etikos ir etinių nuostatų nereikalaujančios srities pasitarnauja plėtojant adiaforizacijos kaip moralinio indiferentiškumo idėją.

Pažymėtina, kad modernybės temai skirtos dešimtys Baumano veikalų, o Baumano modernybės koncepcija, gvildenama dešimtmečiais, kito kartu su jo socialine koncepcija apskritai. Visais Baumano rašymo laikotarpiais, kuriais Baumanas publikavo veikalus anglų kalba, vienaip ar kitaip jo tekstuose gvildenama modernybės tema. Trečiasis Baumano kūrybos laikotarpis skirtas modernybės ir postmodernybės traktuotėms, o ketvirtasis – tokiosios modernybės tyrimams sąryšyje su modernybe arba kitaip – tvirtąja modernybe – ir, tuo pačiu, modernybės kaip tokios analizei. Pažymėtina, jog nuo tada, kai Baumano veikaluose pasirodo modernybės tema, ji visuomet vienaip ar kitaip yra šio autoriaus konceptualiniame akiratyje.

Kaip savo veikale „Zygmuntas Baumanas, postmodernybės pranašas“ (Smith 1999, 6-7) atkreipia dėmesį Dennisas Smithas, modernybės, kaip XVI a. pradėjusio ryškėti socialinio būvio, klausimas Baumano koncepcijoje susiformuoja kaip apšvietos idealų – ieškojimų bei siekių įgyvendinti racionalią tvarką ir universalią ideologiją – įsivyravimo kultūroje, kurios pagrindiniais veikėjais tampa nacionalinės valstybės, modernusis mokslas bei kapitalizmas, problema. Vienaime žymiausių savo veikalų – „Modernybė ir holokaustas“ – Baumanas tiria, kaip vėberiškas moralinių vertybių ir ekonominės technikos atskyrimas bei instrumentinis racionalumas atveda iki darbo fabrike analogija organizuojamo masinio žmonių naikavimo koncentracijos stovyklose, ir pateikia modernybės kaip apšvietos principais paremtą projekto kritiką, atkreipdamas dėmesį į moralės vaidmens modernybėje klausimą.

Baumano socialinėje koncepcijoje, kurią komentatoriai, pakrikštiję Baumaną „moralės sociologu“, dar vadina „moralės sociologija“, kritiškai nagrinėjama modernybės projekto tendencija – siekis sukontroliuoti, suvaldyti, sutvarkyti ir pagal numatytą standartų vertes pagerinti esamą socialinę tikrovę. Baumanas, kai kur sekdamas kitų mąstytojų pėdomis, o kai kur mindamas savo

kelia (tiek judėdamas nuo vieno mąstytojo „tako“ prie kito, tiek brisdamas šviežiais tyrimų laukais), kritiškai nagrinėja modernistines prielaidas, jog socialinę tikrovę įmanoma sutvarkyti nepaliekant joje dvilypumo, bei neigiamai vertina šiomis prielaidomis grįstų socialinės tvarkos siekių išdavas ir rezultatus.

Pateikdamas modernybės kritiką, Baumanas tiesiogiai bei netiesiogiai polemizuoja su hobsiškomis, durkheimiškoms, parsoniškoms ir kt. pažiūromis į natūralų žmogų kaip nesutvarkytą, necivilizuotą arba nemoralią būtybę, kurią žinojimu disponuojantys intelektualai ir „įstatymų leidėjai“ turi sutvarkyti nelyg sodininkai į piktžolės ir chaosą linkusią gamtą - kad ją apdorotų ir kultivavimo, kultūros dėka įstatytų į tikrąją žmogaus prigimtį realizuojantį kelią bei „išmuštruotų“ (ar kitaip transformuotų) į racionalią, civilizuotą (ir, kai kuriems, galbūt netgi moralią) būtybę.

Savo socialinės koncepcijos pamatus Baumanas stato ant kiek kitokių prielaidų, pasitelkdamas levinišką moralės kaip pirmosios filosofijos, pirmesnės nei ontologija, episteminis vyksmas ir visuomeniniai santykiai apskritai, idėją bei pabrėždamas dviejų žmonių dialogo iki atsirandant visuomenei kaip „trečiam“ reikšmę moralinio impulso, turinčio sąlygas atsirasti tik susidūrus su Kito veidu, tačiau slopinamo visuomenės įsikišimo atveju, atžvilgiu. Baumano tyrimų dėmesio centre atsiranda moralės - kaip individualaus reiškinių - ir modernybės - kaip visuomeninio, kultūrinio reiškinių - sambūvio tyrimas. Nemaža dalis jo veikalų po „Modernybės ir holokausto“ vienokiu ar kitokiu būdu prisideda prie šių ilgamečių tyrimų, kurių vienas pagrindinių objektų – adiaforizacijos kaip socialinio reiškinių, įtakojamo visuomenės kaip tokios, o kartu kultūrinių makromodelių – tokių kaip modernybė, – problema.

Modernistiškame siekyje įsprausti socialinę tikrovę į, lyotard' iškai tariant, didžiojo naratyvo, rėmus ir racionali, sistemingai bei programiškai juos įgyvendinti, Baumanas įžvelgia tam tikrą modernybės tragediją, atvedusią iki Holokausto bei Milgramo eksperimento išdavų. Tyrinėdamas modernybės

reiškinį, Baumanas atkreipia dėmesį į tai, jog susiklosčius kapitalizmo sąlygoms ir ekonominei tvarkai ėmus valdyti socialinį gyvenimą, „ta tvarka ėmė dominuoti žmogaus gyvenimo visumoje, kadangi, kad ir kas kita tame gyvenime nutiktų, tai laikoma nerelevantiška ir neefektyvu, kiek tai liečia negailestingą ir tęstinę tos tvarkos reprodukciją” (Bauman 2000: 4). Žmogus tampa modernybės aparato vertinamas kaip moderniosios tvarkos vykdytojas, kitas jo gyvenimo sritis paimant į užriebio skliaustus - kaip pažymi A. Valantiejus, „ [t]okį abstraktaus individo, rašomo mažąja ar didžiąja raidėmis, idealą subrandina keturių šimtmečių modernybės idealas, kurio kumuliatyvi raida XX a. tobuliausias formas įgyja arba „naujo tarybinio žmogaus” gaminimo sistemoje, arba itin racionaliai suplanuotoje nacizmo naikinimo „mašinoje” (Valantiejus 2003b: 29).

Istorinių, kultūrinių modernybės periodo įvykių tyrimą, atskleidžiantį modernybės projekto trūkumus, kurių vienas pagrindinių – stiprus adiaforizacijos stiprinimas valdžios aparato, ypač biurokratijos, pagalba, Baumanas priešpastato XX a. faktui, kurį jo komentatorius Smithas įvardina pažymėdamas, jog „ [p]astarąjį šimtmetį vyrai ir moterys buvo treniruojami matyti modernybę pro rožinius akinius, parūpintus <...> ideologijų” (Smith 2000: 8).

Kritikuodamas modernybę, Baumanas mėgina konceptualiai išardyti jos mechanizmą ir parodyti pastarojo dalis, kurios galimai liko nepastebėtos, tad tarp gausybės etikečių, kurios klijuojamos Baumanui, XX a. Baumanas gana glaudžiai siejamas su kritine teorija, o jo veikalui „Modernybė ir holokaustas” didelę įtaką padarė Horkheimerio ir Adorno „Apšvietos dialektika” (Adorno, Horkheimer, 2006). Tam tikra opozicija pozityvistinei socialinei minčiai ir dialektinis teorizavimo santykis su socialine tikrove suformuoja Baumano stiprią modernybės kritiką ir, kaip pažymima Routledge filosofijos enciklopedijoje, „nors Baumanas niekada nebuvo priskiriamas Frankfurto mokyklai, vis dėlto jis laikomas vienu vedančiųjų kritinės teorijos tradicijos intelektualų“ (Routledge Encyclopedia of Philosophy).

Kaip bebūtų, visumoje dėl įtakų gausos ir originalaus jų derinio Baumaną sunku priskirti vienai nors mokyklai. Tarp Baumano patirtų įtakų jo socialinei filosofijai galima paminėti Hegelio realumo ir racionalumo santykio koncepciją, Georgo Simmelio kultūros teoriją (dėl ekonomiką valdančių principų taikymo dvasinei sferai), Benedictą Andersoną, Michailą Bachtiną, Pierre Bourdieu, Anthony Giddensą (Baumano modernybės koncepcijoje galima išvelgti ir A. Giddens'o įtaką, kuriam knygos įvade dėkojama už nuoseklų „knygos versijų skaitymą, apgalvotą kritiką ir labai vertingus patarimus” (Bauman 1999c: xiv)), Ervingą Goffmaną, Agnes Heller, Micheli Maffesoli, Stefaną Morawską, Alaną Touraine'ą (Bauman 1998a: 68). Kaip pažymi Testeris, galima „Gramsci, Kamiu ir Leviną identifikuoti kaip tris Zygmunto Baumano socialinės minties kelius. <...> Ką Gramsci, Kamiu ir Levinas turi bendro, tai kritinis požiūris į kasdienybės pasaulį” (Tester 2002: 69). Skirtingi komentatoriai Baumanui didžiausią įtaką padariusius mąstytojus pateikia gana skirtingas interpretacijas, kurias leidžia aptakūs ir daugialypiai paties Baumano tekstai.

Pažymėtina, kad ir pati modernybės kritika Baumano socialinėje filosofijoje pasireiškia daugialypiu būdu: ne tik turinyje, bet ir pačioje koncepcijos formoje. Oponuodamas modernybės steigiamam vienareikšmiškumui, Baumanas savo kritiką formuluoja daugiareikšmiu, daugialypiu būdu. Kaip rašo „Oxfordo Sociologijos žodynas”, modernybė yra „terminas, naudojamas charakterizuoti socialinių santykių istorijos etapą, prasidėjusį, grubiai tariant, XVIII a. pabaigoje, kuris charakterizuojamas demokratinės ir industrinės revoliucijų. Galima rasti stiprių argumentų teigiant, jog sociologija kaip disciplina išsivystė kaip atsakas į modernybės atėjimą ir iššūkius” (Scott, J. Marshall 2009: 484), o jos centrinės prielaidos susiformavo ant modernistinės perspektyvos pagrindo. Tokiai, modernistinei, sociologijai, Baumanas priešpastato savąjį socialinės filosofijos variantą konceptualizuodamas modernybės trūkumus ne tik tekstų turiniu, bet ir būdu, kuriuo pateikia modernybės kritikos turinį.

Baumano modernybės samprata, inkorporavusi skirtingus modernybės diskurso elementus, tačiau jų nesiekianti apjungti visapusiškai sistemingai bei nuosekliai, iš dalies yra postmodernistinė; nors postmodernybės terminą Baumanas paskutiniu kūrybos laikotarpiu kritikuoja ir čia tinkamesnis vėlesnį jo žodyną reprezentuojantis terminas „taki“. Nepaisant aiškių modernybės bruožų įvardijimo, kuris atsikartoja Baumano tekstuose, modernybės samprata jo socialinėje filosofijoje yra daugialypė. Iki tokiojo posūkio Baumanas akcentuoja modernybės pretenzijas į universalumą, visuotines taisykles, racionalizaciją ir socialinę tvarką, o po tokiojo posūkio modernybė įgauna naujų konotacijų ir apima tiek anksčiau tyrinėtąją modernybę, tiek postmodernybę, kurią XXI a. ima vadinti takiaja modernybe.

Kaip pažymi Vargishas, vienas didžiausių modernių nuostatų pasiekimų yra „prielaidos, kad esame „objektyvioje“ realybėje – prieinamoje žmogiškam suvokimui, bet nuo pastarojo nepriklausomoje, - nuvertinimas“ (Vargish 1998: 449). Anot jo, jei tradicinis realizmas vaizdavo tikrovę kaip galėjamą formuluoti apie ją tiesiogiai atitinkančius teiginius, modernybę galima palyginti su Einsteino reliatyvumo teorija, suabejojusia Niutono mechanikos dėsniais. Nepaisant skambių šūkių apie tai, kas modernybė yra ir kokie jos bruožai, Baumanas tuo pačiu remiasi prielaida, kad socialinė tikrovė, įskaitant ir modernybę, yra sudėtingas ambivalentiškas reiškiny. Jo modernybės koncepcijoje galima išvelgti keletą modernybės sampratų: modernybės kaip racionalią tvarką steigiančio makro proceso, kuriam galima priešpriešinti postmodernybę arba takiają modernybę, ir modernybės kaip socialinės santvarkos, kuri nesiremia etikos, ontologijos bei epistemologijos vieningumo prielaida kaip kad ja netiesiogiai rėmėsi, pavyzdžiui, antikinė filosofija.

Prie modernybės termino daugiareikšmiškumo prisideda tai, kad po tokiojo posūkio išryškėja naujos šio termino konotacijos. Ketvirtuoju kūrybos laikotarpiu Baumanas po modernybės sąvoka sutalpina ir tai, ką ankstyvaisiais laikotarpiais vadino modernybe, ir tai, ką vadino postmodernybe, pervadinamas jas tvirtąja ir takiaja. Baumano dėmesio centre atsidūrus postmodernybei ir, galiausiai, takiajai modernybei, (tvirtosios)

modernybės siekis eliminuoti daugiaprasmiškumą tiek kultūroje, tiek (moderniojoje) sociologijoje Baumano tampa įvairiais būdais kritikuojamas, o jo paties tekstuose - iš pradžių daugiau turinyje, o vėliau ir formoje - ima formotis tam tikra alternatyva moderniajai (turint omenyje tvirtąją modernybę) sociologijai. Tačiau tuo pačiu tvirtoji ir takioji modernybės, nors ir pasižyminčios skirtingomis bei neretai priešingomis charakteristikomis, Baumanui patikslinus „postmodernybės” terminą ir 2000 m. pakeitus jį „takiosios modernybės terminu” išryškėja kaip vienos monetos pusės, o jo „takioji sociologija” kaip alternatyva (moderniajai) sociologijai, net ir būdama „taki”, išlieka su pastarąja glaudžiai susijusi.

XX amžiuje Baumanas postmodernybę aiškina kaip iš iliuzijų išsivadavusią modernybę, savikritišką pačios modernybės stadiją. Kaip pažymi Bestas, „tvirtoji modernybė buvo troškimas ir niekada nebuvo konkreti visuomenės formacija“ (Best 2013: 113). Baumano socialinė filosofija iš dalies formuojama kaip modernybės kaukės nuplėšimas. Kita vertus, Baumanas XXI a. takiąją modernybę piešia kaip kontrastuojančią su tvirtąja modernybe ir pastarųjų skirtumus išreiškia metaforomis „tvirtoji” ir „takioji”, tačiau šias metaforas siejančio siūlo – sąvokos „modernybė” – pagalba išsireiškimuose „tvirtoji modernybė” ir „takioji modernybė” nesunku įžvelgti dalinę tapatybę. Nors modernybės termino reikšmė Baumano tekstuose kito ir laikui bėgant įgavo naujų reikšmių, vienu ar kitu būdu ji išlieka kaip pastovus konceptualinis elementas ir yra ne tik jo kritikuojama, bet ir sudaro instrumento, kurio pagalba yra kritikuojama, dalį.

Šis socialinės koncepcijos dvilypumas, už kurį Baumanas nemažai kritikuojamas, paties Baumano netrikdo ir metodologiniu sprendimu yra paliekamas nesprendžiamas. Neišvengiamas prieštaravimas, kai ideologijas kritikuojanti kritika pati yra ideologija, o neutralumą teigianti tezė niekada nebus neutrali, krentantis į akis žvelgiant iš prieštaravimų vengiančio moderniosios sociologijos ar pozityvistinės filosofijos požiūrio taško, Baumano tekstuose nėra traktuojamas kaip teorijos apie socialinę tikrovę trūkumas, mat socialinę tikrovę Baumanas regi esant prieštaringą ir

nekopijuojančią tvarką brėžiančios minties sistemingumo. Savąją socialinę koncepciją Baumanas konstruoja kaip socialinę hermeneutiką, vengdamas griežtos tvarkos, detalaus sisteminimo ir išlaikydamas dvilypumą bei daugiaprasmiškumą, ir taip nukaldindamas metodą, kurį dalis kritikų vėliau ima vadinti takiaja sociologija, humanizacija per metaforas ir kt.

2. 1. 2. Adiaforizacijos apibūdinimai ir apibrėžimai Baumano modernybės koncepcijoje

Adiaforizacijos kaip moralinio indiferentiškumo problema atsiskleidžia kaip vienas pagrindinių modernybės aspektų viename ryškiausių Baumano trečiojo (remiantis Besto siūloma klasifikacine sistema) laikotarpio veikalų „Modernybė ir holokaustas“, nors pati sąvoka „adiaforizacija“, kuria tik vėlesniuose veikuose imama referuoti į moralinį indiferentiškumą, šiame veikale dar nepasirodo ir adiaforizacijos filosofemą reprezentuoja terminas „moralinis indiferentiškumas“.

Anot Baumano, moralinis indiferentiškumas tampa ypač matomas tokiam istoriniame įvykyje kaip holokaustas, kuriame biurokratizacijos pagalba dalykai už techninio pasaulio ribų netenka moralinio reikšmingumo. Kaip rašydamas apie adiaforizaciją pažymi Leonidas Donskis, „[t]a prasme, kurią jai suteikia Baumanas, adiafora yra laikinas pasitraukimas iš savojo jautrumo lauko ir gebėjimas nereaguoti arba reaguoti taip, tarsi kažkas vyktų ne žmonėms, o tiesiog fiziniams gamtos objektams, daiktams, arba nežmonėms. Tai nesvarbūs dalykai, kurie atsitinka ne mums arba vyksta ne su mumis“ (Donskis 2011: 314).

Nors Baumanas savo vertinimą pateikia nevienareikšmiškai, jo tekstuose adiaforizacija, aiškinama kaip neutralumas, visumoje Baumano yra vertinama veikiau neigiamai nei neutraliai, ir jos traktuotėje įžvelgtinos dialogo filosofijai, gyvenimo filosofijai ar egzistencializmui artimos ar būdingos nuostatos, kontrastuojančios su į moralinį neutralumą orientuoto pozityvizmo

pozicija. Kitiškai tyrinédamas modernybę, Baumanas atkreipia dëmesį, jog modernybės programa yra orientuota į instrumentinį racionalumą, kurį kaip pastarosios bruožą XIX a. taikliai temizavo Maxas Weberis, ir pažymi, jog holokaustas nebuvo atsitiktinė modernybės klaida ar nesėkmė, o nuosekliai išplaukė iš pačios modernybės programos.

Pastarasis požiūris, kaip ir kiti konceptualiniai elementai, pasižymi įvairiomis įtakomis. Hanso G. Adlerio, Theodoro Adorno ir Maxo Horkheimerio, Hannah'os Arendt, Karlo Marxo, Hanso Mommseno bei kitų mąstytojų tekstų apie moderniosios technologizacijos, administracijos, civilizacijos, moralinio barbariškumo, atžangos, susvetimėjimo, žmonių sudaiktinimo ar apskritai instrumentinio racionalumo apraiškas fone Baumanas, anot Besto (Best 2013), įneša mažai naujo į šią „diskusiją“ - nepaisant to, kad rašydamas „Modernybę ir holokaustą“ jis pats pasigedo holokausto ir modernybės sąryšio tyrimų sociologijoje (verta pažymėti, jog artimų teorijų, apgailestaudamas, kad jų nežinojo anksčiau, vėliau, XXI a., jis visgi retrospektyviai aptiko). Ir būtų sunku paneigti, kad Baumano adiaforizacijos koncepcijos „audinio“, paženklinto tiek krikščioniškos tradicijos, tiek sociologinės G. Simmelio *blasé* koncepcijos bei daugybės kitų, nesudaro „pasiskolinti siūlai“. Tačiau šiuos siūlus Baumanas apjungė į savitą audinį, pelniusį jam pripažinimą akademinėje erdvėje.

Veikale „Modernybė ir holokaustas“ Baumanas, atkreipdamas dėmesį į moralinio indiferentiškumo apraiškas, pasiūlo sociologijai keisti požiūrį į holokaustą ir pačią modernybę. Kaip pažymi Flanaganas, Baumanui „holokaustas <...> pateikia galvosūkį – tokį, kuris, ieškant atsakymų, jį priverčia jų ieškoti už sociologijos“ (Flanagan 2013: 57). Tirdamas empiriškai apčiuopiamą istorinį atvejį, Baumanas paprieštarauja nuostatai, jog holokaustas turi būti nagrinėjamas tik kaip atsitiktinis, unikalus ir/ar išimtinis modernybės kraštovaizdžio įvykis ar specifiška, tik žydus ir kitus holokausto paveiktus žmones liečianti problema. Anot mąstytojo, holokaustas – „greičiau ne paveikslas ant sienos, o langas“ (Bauman 1999c: viii), kurio dėka galima kitaip

pamatyti patį modernybės reiškinį ir įžvelgti, kad holokaustas buvo užkoduotas pačioje modernybės projekto programoje - latentiskai joje glūdėjo. Kaip pažymi Baumanas, „*holokaustas buvo pagimdytas ir įvykdytas mūsų modernioje racionalioje visuomenėje, mūsų civilizacijos pakilime, žmogiškosios kultūros pasiekimų viršūnėje, ir dėl šios priežasties jis yra problema tos visuomenės, civilizacijos ir kultūros*“ (Bauman 1999c: x). Anot jo, „[m]odernybė nepadarė žmonių žiauresniais; ji tik išrado būdą, kuriuo žiaurūs dalykai galėtų būti daromi nežiaurių žmonių“ (Bauman 1995: 197-198), todėl „holokaustas gali tarnauti kaip moderniojo biurokratinio racionalumo paradigma“ (Bauman 1999c: 149). Tiesa, Baumano konstatuojamu holokausto ir biurokratijos šaknų sąsajos tamprumu kai kurie mąstytojai giliai abejoja; pavyzdžiui, Besto teigimu, „Baumano kalba apie Holokausto racionalumą yra perdėta“ (Best 2013: 100)).

Adiaforizacijos aprašymus ir apibrėžimus – tiek panašius, tiek identiškus – galima aptikti ne viename modernybę nagrinėjančiame Baumano tekste. Nors terminas „adiaforizacija“ trečiuoju Baumano rašymo laikotarpiu pasirodo vėliau nei reiškinį, į kuriuos ši sąvoka nurodo, aprašymas, nekyla abejonių dėl „Modernybėje ir holokauste“ aprašomo „moralinio indiferentiškumo“ bei „moralinio aklumo“ principinio tapatumo su po metų pasakytoje kalboje pasirodžiusios sąvokos „adiaphoron“ bendrašakniu terminu „adiaforizacija“.

Skyriuje „Socialinė moralinio indiferentiškumo gamyba“ sąvoką „moralinis indiferentiškumas“ lydi kontekstas, kurio transformuoti elementai vėlesniuose tekstuose neretai pasirodo adiaforizacijos sąvokos pašonėje. Baumanas sau būdingu stiliumi kalba tiek savo žodžiais, tiek kitų autorių citatomis ar jų koncepcijų perpasakojimais, inkorporuodamas aptiktus fragmentus į savo socialinę koncepciją, tad Baumano adiaforizacijos reiškinio aprašymas tarsi mozaika susideda iš kitų mąstytojų koncepcijų atplaišų, Baumano lipdomų į naują paveikslą. Didelę dalį jų Baumanas įvardina referuodamas į šių mąstytojų teorijas, neretai pasitelkdamas citatas, o kartais

perpasakodamas savais žodžiais ir nepastebimai pereidamas prie savo koncepcijos dėstymo.

Aprašydamas holokausto įvykius ir juose aptinkamą moralinį indiferentiškumą, Baumanas referuoja į H. C. Kelmaną, pažymėdamas, jog, pasak pastarojo, „moraliniai pasipriešinimai smurtinių žiaurumų akivaizdoje linksta sugriūti, kai, atskirai arba kartu, patenkinamos trys sąlygos; prievarta yra *autorizuojama* (oficialiais įsakymais, ateinančiais iš legaliai įteisintos būstinės), veiksmai yra *rutinizuojami* (taisyklėmis valdomų praktikų ir tikslios vaidmenų specifikacijos), o smurto aukos yra *dehumanizuojamos* (ideologinių apibrėžimų ir indoktrinacijų)” (Bauman, 1999c: 21).

Nagrinėdamas modernybės įgalintą moralinio indiferentiškumo aparata, Baumanas cituoja H. Feinholdą, teigusį, jog Aušvicą „buvo pasaulietiška moderniojo fabriko sistemos ekstensija <...>. Tai, ką mes matėme, buvo ne kas kita kaip masinė socialinės inžinerijos schema” (Bauman 1999c: 8). Taip pat Baumanas referuoja į J. Lachs’ą, kuris „išskyrė *veiksmo mediaciją* (reiškinį, kai vieno žmogaus atliekamas veiksmas medijuojamas kito, tarpininkaujančio, žmogaus, kuris „stovi tarp manęs ir mano veiksmo, lemdamas, kad man būtų neįmanoma šio veiksmo patirti tiesiogiai”) kaip vieną ryškiausių ir vaisingiausių moderniosios visuomenės savybių” (Bauman MH: 24). Vystydamas šią mintį, Baumanas prideda: „[f]izinio ir/arba psichinio atstumo tarp veiksmo ir jo pasekmių padidinimas pasiekia daugiau nei moralinio pasipriešinimo sustabdymas; tai sutriuškina veiksmo moralinį reikšmingumą ir taip užkerta kelią bet kokiam konfliktui tarp asmeninio moralinio padorumo standarto ir socialinių veiksmo pasekmių nemoralumo. Daugumą socialiai reikšmingų veiksmų medijuojant ilga sudėtingų priežastinių ir funkcinų priklausomybių grandine, moralinės dilemos pasitraukia iš akiračio” (Bauman 1999c: 25).

Taipogi Baumanas cituoja I. Kershaw, teigusį, jog „[k]elias į Aušvicą pastatytas neapykanta, bet grįstas indiferentiškumu” (Bauman 1999c:

125), bei amerikietį F. H. Littell, rašiusį apie „istorinį vaidmenį treniruotų technikų, kuriems moderniam universitetui buvo išugdyti moralinio, etinio ir religinio indiferentiškumo įgūdžiai” (Bauman 1999c: 126).

Baumanas referuoja ir į S. Milgramą, pažymėdamas, jog „Milgramas iškėlė kaip prielaidą ir įrodė, kad nežmoniškumas yra socialinių santykių dalykas. Kai pastarieji yra racionalizuojami ir techniškai išstobulinami, tas pats nutinka ir su socialinės nežmoniškumo gamybos pajėgumu bei efektyvumu” (Bauman 1999c).

Referuojama ir į H. Feino „įpareigojimų visatą”, kuri „žymi socialinės teritorijos, kurioje gali būti prasmingai keliami moraliniai klausimai, išorines ribas. Kitoje sienos pusėje moraliniai principai neberiša, o moraliniai vertinimai yra bereikšmiai” (Bauman 1999c, 27). Taip pat Baumanas pasitelkia R. L. Rubensteinio pateiktą M. Weberio socialinės minties interpretaciją, kurią iš dalies inkorporuoja į savo socialinę koncepciją, atkreipdamas dėmesį, kad šis mąstytojas „teigė, jog Weberio moderniosios biurokratijos, racionalaus nusistatymo, efektyvumo principo, mokslinio mentaliteto ir vertybių ištrėmimo į subjektyvumo zoną aiškinime nebuvo įtrauktas joks mechanizmas, kuris galėjo pašalinti nacių ekscesų galimybę” (Bauman 1999c: 10).

Baumano adiaforizacijos koncepcijoje taip pat regima ir Baumano žmonos Janinos Bauman įtaka, kuri aprašoma veikalo „Modernybė ir holokaustas” pradžioje. Nuspalvinta šviežiomis Theodoro Adorno bei Maxo Horkheimerio spalvomis, Baumano adiaforizacijos koncepcijoje didelį vaidmenį atlieka ir aiškiai matoma Karlo Marxo įtaka.

Prieštaraudamas minčiai, jog moralė gali būti formuojama visuomeninėmis priemonėmis, ir pristatydamas savąją moralės sociologijos teoriją, Baumanas referuoja į Hannah Arendt (neminint dažnų referencijų į jos požiūrį, jog iš pažiūros moralūs žmonės gali atlikti nemoralius veiksmus). Komentuodamas savo pateiktą Arendt citatą, Baumanas pažymi, jog „[n]et smerkiamas grupės – o jei tiksliau, visų grupių, - individualus elgesys gali vis

tiesiog būti moralus; o visuomenės – net jei visos visuomenės, unisonu, - rekomenduojamas veiksmas gali vis tiek būti nemoralus. <...> [M]oralinio autoriteto socialinio pagrindimo klausimas, kitaip tariant, yra moraliai nerelevantiškas. Socialiai įgalintos moralės sistemos yra bendruomeniškai pagrįstos ir skatinamos – ir dėl to <...> nepataisomai reliatyvios. *Kaip bebūtų, šis reliatyvizmas negalioja žmogiškajam „gebėjimui atskirti, kas teisinga, nuo to, kas neteisinga”*” (Bauman 1999c: 178). Kita vertus, „Modernybėje ir holokauste” Baumanas vaizdingai išryškina pagundas atskirti socialinę veikimo sferą nuo moralinės”. Kaip pažymi Baumano kritikas Latham, modernybės karo prieš ambivalentiškumą įtakoje „[s]ocialinės erdvės adiaforizacija siūlė tam tikrą jaukų komfortą, švelniai atpalaiduojantį modernųjį individą nuo tikro moralinio pasirinkimo sunkių egzistencinių dilemų” (Latham 2002: 137).

Visumoje dėl Baumano socialinėje koncepcijoje neretai sutinkamų kitų autorių pavardžių bei anonimizuotų teorinių elementų gausos bei ne visada apibrėžto santykio su pirminiais autoriais skirtingi komentatoriai išskiria skirtingas pagrindines Baumanui padarytas conceptualines įtakas. Kai kurios iš jų – akivaizdžios, o kai kurios komentatorių interpretuojamos ir laipsniuojamos skirtingai.

Visgi tyrinėjant adiaforizacijos filosofiją Baumano socialinėje koncepcijoje viena matomiausių ir abejonių nekeliančių filosofinių įtakų, kurios pėdsakai giliai įsispaudę jo socialinėje mintyje, yra E. Levino etikos koncepcija, traktuojanti Kitą kaip nepažintą per jokiais reprezentacijas ir sutinkamą etiniame santykiyje. Ši nuostata, su kuria susipažinti Baumanui pagelbėjo Knud Ejler Løgstrupo Levino interpretacija, stipriai prisideda prie Baumano adiaforizacijos koncepcijos pamatų.

Levino kūryba pasižymi išskirtine etikos samprata. Etika Levinui yra pirmoji filosofija. Tai, pasitelkiant Ph. Nemo žodžius, moralės srityje leidžia išeiti už „ontologijos kaip Neutralybės ontologijos, ontologijos be moralės” (Levinas 1994: 91). Jacques’as Derrida Levino etiką yra pavadinęs

etikos etika, o Bernasconi teigia, jog „Levinas ne tiek išskiria specifinę etiką, kiek tiria etikos galimybę” (Bernasconi, 2001: 969), moralę kaip pirminį elementą.

Levino etikoje atskaitos taškas yra susidūrimas su Kitu. Kito „Veido” akistatoje (klasikiniame variante – fizinėje akistatoje) pažadinamas individo moralinis impulsas ir atsakomybė kaip nereglamentuota begalybė. Anot Levino, „[a]š visuomet turiu viena atsakomybė daugiau nei negu visi kiti (Levinas 1994: 102). Levinas kalba apie „atsakomybę kaip apie esminę, pirminę ir pamatinę subjektyvybės sąrangą” (Levinas 1994: 97) ir išskirdamas moralės pirmumą prieš ontologiją apibrėžia terpę, kurioje formuojasi etinis santykis, kai dar nėra visuomeninio santykio.

Tokia konceptualinė nuostata daro Levino etiką išskirtinę ir unikalią ankstesnių etinių teorijų atžvilgiu. Klasikinėje antikinėje etikoje gėris ir ontologija ėjo išvien, koja kojon. Naujaisiais laikais interpretacijų įvairovė apėmė tiek etikos išvedimą iš ontologijos, tiek jų nebendramatiškumą, tačiau siūlė vienokį ar kitokį gėrio kaip vertybės išmatavimą arba apibrėžimą. Tuo tarpu Levinas iš dalies apgina moralę nuo ontologijos ir gėrio episteminio reglamentavimo. Jo etikos atveju išskirtina tai, kad intersubjektuvus susitikimas su Kitu yra iki-kognityvus – šiam susitikimui įvardinti pasitelkiama „moralaus dviejų ryšio” situacija iki pasirodant „trečiam”: visuomenei, ontologijai, pažinimui. Išskirtinė Levino etikos kaip to, kas yra pirmiau nei ontologija, samprata moralę įkurdina ikipažintiniame lygmenyje: „etika nėra ankstesnio egzistencinio pagrindo papildymas” (Levinas 1994: 97) ir pasireiškia „pirmiau” nei empiriniai duomenys, nuostatos apie subjektus ir objektus ar episteminiai gebėjimai.

Moralinis ir episteminis lygmenys išsidėstę ne chronologiškai ir Levino minimas pirmumas nėra laikinė kategorija. Kaip atkreipia dėmesį Tonis Campbellas ir Chrisas Tillas, etikos pirmumas „nereiškia, kad moralė yra fundamentalesnė ar chronologiškai pirmesnė negu ontologija, kadangi tai – ontologinės, ne moralinės problemos. Tai ontologija skatina apmąstyti tokius klausimus kaip chronologija” (Campbell, Till: 178-179). Tokia ikiepisteminio

ir ikiontologinio lygmens samprata radikaliai keičia tradicinį tikrovės įsivaizdavimą ir, kaip pažymi Campbellas ir Tillas, „[m]oralės pirmumą labai sunku konceptualizuoti dėl mūsų įsiskolinimo ontologijai kaip pačiam mūsų mąstymo pagrindui“ (Campbell, Till: 179). Tačiau Levino filosofinis pasirinkimas yra šią skolą „sumokėti“ ir išlaisvinti moralę iš bet kokių įsiskolinimų.

Moralės nepriklausomybėje nuo ontologijos Levinas pagrindžia jos kaip transcencijos *par excellence* ir atsakomybės begalybės idėją. Moraliniam impulsui Levino filosofijoje suteikiamas kitas statusas nei būčiai, ir „buvimui-dėl-kito“ teikiama pirmenybė „buvimui-pasaulyje“ bei „buvimui-su-kitu“. Ši pirmenybė nėra ontologinė, ji yra vertybinė, ji - tiesiog kažkas „geresnio“; tačiau šis gerumas nėra reglamentuojamas ir įspraudžiamas į taisykles.

Levino filosofija tampa parankiu įrankiu Baumanui, kritikuojančiam modernybę dėl jos normų jėgos, modernistinę „etiką“ – dėl jos įstatymiškumo prievartos, ir pažangos prievartą – dėl neišvengiamo tapimo atžanga. Levino moralės ikisocialumo tezė Baumanas pritaiko taip natūraliai, lyg ji būtų trūkstamas „puzzle“ gabalėlis jo socialinės koncepcijos dėlionėje; tiesa, pastaroji – impresionistinė ir sąmoningai nesuvestais galais.

A. MacIntyre'as Baumano leviniškąją moralės prioritetą prieš visuomenę laiko pernelyg radikaliu (Alvydas Jokubaitis šiuo aspektu Baumaną priskiria radikaliems postmodernistams (Jokubaitis 1997: 102)). Vetlesenas taip pat kritikuoja leviniškuosius elementus Baumano tekstuose: „Mano tvirtinimu Levino etika <...> yra ne ta rūšis, kurios reikia Baumano sociologinei teorijai“ (Vetlesen: 81), nes, anot jo, moraliniai gebėjimai yra kultivuojami socialinėje aplinkoje. Tiesa, Vetleseno kritika nuskamba naiviai, turint omenyje, kad Baumano tekstuose Levino etika sąmoningai priešpastatoma klasikiniam sociologiniam požiūriui, išvedančiam moralę iš visuomeninių normų. Kaip taikliai pažymi M. Junge'as, „Baumano pasiūlymas negali būti regimas kaip sociologinė moralės teorija, kadangi, Baumano požiūriu, „moralus dviejų ryšys“ nesteigia socialinės situacijos“ (Junge 2003:

191).

EksPLICITINIAI adiaforizacijos apibrėžimai trečiojo laikotarpio Baumano tekstuose suformuojami laipsniškai ir pamažu – pradedant nuorodomis į graikišką „adiaphoros“ ir vartojant tokias sąvokas kaip „adiaforiškas“ ar „adiaforizuojantis“, ir pastarosios tik vėliau išvystomos į terminą „adiaforizacija“.

1990 m. pasakytoje kalboje, vėliau išleistoje kaip straipsnis „Socialinė manipuliacija morale: dorovinantys veikėjai, adiaforizuojantis veiksmas“, gavus už „Modernybę ir holokaustą“ „Amalfi“ apdovanojimą, galima aptikti adiaforiškumo principo pristatymą ir funkcionavimo išskleidimą. Leviniškos prielaidomis ir Levino sąvokomis inkrustuotas adiaforiškumo reiškinytis aiškinamas kaip atsirandantis tiek dėl baumaniškai traktuojamo socialumo (dalis komentatorių siūlo į taip vartojamą Baumaną terminą žvelgti įtariai ir verčiau naudoti „visuomeniškumo“ terminą) kaip tokio (kaip neišvengiamo tarpininko), tiek dėka socialinės organizacijos strategijų⁵:

„Moralus elgesys, kaip mums sako didžiausias dvidešimtojo amžiaus moralės filosofas Emanuelis Levinas, yra išjudinamas paprasčiausio Kito kaip *veido* buvimo. <...> Taigi Kito veidas, kaip (-) tvirtina Levinas, siūlo maksimalią laisvę: laisvę prieš visos heteronomijos šaltinį, prieš bet kokią priklausomybę <...>. Žiūrint iš organizacijos pozicijų, moraliai įkvėptas elgesys yra visiškai nenaudingas, netgi ardantis: jis negali būti pažabotas jokiai paskirčiai ir nustato ribas monotonijos tikėjimuisi.

Organizacijos atsakymas tokios moralaus elgesio monotonijos atžvilgiu yra instrumentiniai ir procedūriniai racionalumai. <...>

Tad visa socialinė organizacija susideda iš pavoingo ir dereguliuojančio moralaus elgesio poveikio neutralizavimo. Šis efektas yra pasiekiamas keletu papildomų patvarkymų: (1) prailginant atstumą už moralinio impulso įveikiamo nuotolio ribų; (2) pašalinant kai kuriuos „kitus“ iš potencialių moralinio elgesio objektų klasės - iš potencialių „veidų“; (3) išrenkant kitus žmogiškuosius veiksmo objektus į funkciškai specifinių bruožų visumas, laikomas

⁵ Cituojamame tekste pateikti paryškintas šriftas bei ženklai „(-)“ – disertacijos autorės. Paryškinimai žymi vietas, kurios sutampa su 1993 m. veikalė „Postmoderni etika“ pateikto teksto vietomis, o ženklu „(-)“ žymimas pastarajame veikalė įsiterpiančios teksto vietos.

skyrium, kad atgaliniam veido surinkimui (-) nekiltų progos, o kiekvienam veiksmui nustatyta užduotis galėtų būti laisva nuo moralinio vertinimo.

Šių patvarkymų dėka organizacija neskatina nemoralaus elgesio; ji nesponsoruoja blogiui, kaip kai kurie nuvertintojai skubėtų apkaltinti, bet taip pat ir nereklamuoja gėrio, nepaisant savireklamos. Ji paprasčiausiai paverčia socialinį veiksmą (-) *adiaforišku* (pagal kilmę, *adiaphoron* reiškė dalyką, Bažnyčios paskelbtą indiferentišku - (-) nei geru, nei blogu, matuojamu techninėmis (į tikslą orientuotomis arba procedūrinėmis), bet ne (-) moralinėmis vertėmis. Tokiu pačiu būdu, ji paverčia moralinę atsakomybę už Kitą neefektyvia“ (Bauman 1999c: 214-215).

Toliau Baumanas pateikia detalesnį paaiškinimą, kaip adiaforizuojantys patvarkymai veikia:

„Leiskite mums peržvelgti po vieną šiuos patvarkymus, kurie tuo pačiu metu kuria (-) socialinę organizaciją ir adiaforizuoja socialinį veiksmą.

Pradėkime nuo veiksmo padarinių pašalinimo už moralinių ribų lauko <...>: kartą įkurdinti „veikėjo būklėje“ ir atskirti <...> tarpininkų grandine, veikėjai retai susiduria su pasirinkimo momentu ir įsispokso į savo poelgių pasekmes. <...>

Kadangi kiekvienas veiksmas yra ir tarpininkaujamas, ir „tik“ tarpininkaujantis, priežastinės sąsajos nuojauta yra įtikinamai pašalinama konceptualizuojant įkaltį kaip „nenumatytą pasekmę“, ar, šiaip ar taip, pačio savyje moraliai neutralaus akto „neplanuotą rezultatą“. Taigi socialinė organizacija gali būti apibūdinta kaip mechanizmas, kuris laiko moralinę atsakomybę plūduriuojančią <...>.

Antrasis patvarkymas geriausiai galėtų būti apibūdintas kaip „veido išveidinimas“. (-) [V]eiksmo objektai yra iškeldinami iš būtybių, kurios gali būti priešpastatomos veikiančiajam kaip „veidai“, klasės, <...> Tai susideda iš veiksmo objektų nubloškimo į poziciją, iš kurios jie negali mesti veikiančiajam iššūkio savo kaip moralinių reikalavimų šaltinio galimybėmis; t. y., iškeldinant juos iš būtybių, kurios gali būti priešpastatomos veikiančiajam kaip „veidas“, klasės <...>.

Trečiasis patvarkymas sunaikina veiksmo objektą kaip (potencialiai) moralią savastį (*self*). Objektas išardytas į bruožus; moralinio subjekto visuma redukuota į rinkinį dalių ar savybių, iš kurių nė vienas negali būti priskirtas moralinis subjektiškumas.“ (Bauman 1999c: 215-216).

Retrospektyviai žvelgiant į veikalo „Modernybė ir holokaustas” turinį, galima pastebėti, jog jame aprašomas moralinis indiferentiškumas yra tas pats reiškinys, į kurį straipsnyje „Socialinė manipuliacija morale: dorovinantys veikėjai, adiaforizuojantis veiksmas” referuojama pasitelkiant šaknį „adiafor”. Tad pažymėtina, kad adiaforizacijos kaip moralinio indiferentiškumo problema Baumano socialinėje koncepcijoje pasirodo anksčiau nei pats adiaforizacijos terminas. Moralinio indiferentiškumo apibūdinimai, vėlesnėje kūryboje pasikartojantys kaip adiaforizacijos apibūdinimai bei iš dalies termino apibrėžimai, leidžia atsekti aiškiai matomą tapatybės giją tarp reiškinių, aprašomų šiuose dviejuose tekstuose. Tad nors veikale „Modernybė ir holokaustas” terminas „adiaforizacija” nenaudojamas, čia aptinkamų moralinio indiferentiškumo apibūdinimų dėka šis veikalas yra vienas iš adiaforizacijos problemą tyrinėjančių tekstų, paklojančių adiaforizacijos koncepcijos pagrindą.

Šiame 1989 m. veikale adiaforizacija kaip moralinis indiferentiškumas suprobleminama kaip vienas modernybės produktų, atkreipiant dėmesį, jog tuo tarpu „*[m]oralė nėra visuomenės produktas. Moralė yra kažkas, kuo visuomenė manipuliuoja – išnaudoja, nukreipia, užtveria*” (Bauman 1999c: 183). Aprašydamas holokausto veikimo mechanizmą, Baumanas atkreipia dėmesį, jog „fizinio ir/arba psichinio atstumo tarp veiksmo ir jo pasekmių didinimas” (Bauman 1999c: 25) turi slopinantį poveikį moralinio impulso atžvilgiu, tad „[t]echninė-administracinė holokausto sėkmė susiklostė dėka nagingo „moralės migdomųjų tablečių” panaudojimo, kurį įgalino modernioji biurokratija ir modernioji technologija” (Bauman 1999c: 26).

Moralės migdomųjų tablečių vartojimo atvejį Baumanas nagrinėja ne viename „Modernybės ir holokausto” skyriuje, pasitelkdamas spalvingą žodyną ir apžvelgdamas moralinio indiferentiškumo reiškinį iš įvairių jo socialinės koncepcijos kampų. Neretas „Modernybės ir holokausto” skyriaus

pavadinimas talpina turinines nuorodas į adiaforizacijos problemą, nors ši įvardinama netiesiogiai ir pasitelkiamos sinonimiškos sąvokos, metaforos bei konceptualiniai elementai. Veikale pasirodo tokie skyriai kaip „Socialinė moralinio indiferentiškumo gamyba“, „Socialinė moralinio nematomumo gamyba“, „Biurokratinių objektų dehumanizacija“, „Nežmoniškumas kaip socialinio atstumo funkcija“, „Laisvai-plūduriuojanti atsakomybė“, „Socialinė blogio prigimtis“, „Socialinis moralinės atsakomybės slopinimas“ ar „Socialinė atstumo gamyba“.

Veikale kalbama apie visuomenines priemones dehumanizuoti vieną iš žmonijos rasių (Bauman 1999c: 27), atskiriant „štai „juos“, kurie yra atskiri nuo gimtųjų „mes““ (Bauman 1999c: 34) ir konceptualinėmis barikadomis (pvz., fiziniu atstumu ir/arba kitais iš Baumano įvardintų principų) užtikrinant bei stiprinant atstumą. Šiame kontekste, sužaidžiant kalbinėmis konotacijomis, galima pažymėti, jog žodžiai lietuvių kalboje „atstumas“ ir „atstumti“ turi tą pačią šaknį, kas žaismingai verbalizuoja vieną pagrindinių leviniškais inkliuzais inkrustuotų Baumano adiaforizacijos koncepcijos principų.

Kaip adiaforizacijos apibrėžimas traktuotinas ne tik išsireiškimas „moralinis indiferentiškumas“ (Bauman 1999c: 18), bet ir tiesioginiai ar metaforiški sinonimai – funkcionaliai tiems patiems principams, tik skirtingais rakursais, įvardinti pasitelkiamos Baumano frazės, tokios kaip „moralinis aklumas“ (Bauman 1999c: 24) ar „moralės migdomosios tabletės“ (Bauman 1999c: 26), nurodančios reiškinį, kuriam Baumanas vėliau suteikia pavadinimą „adiaforizacija“.

Iš dalies, arba dalimis, į šį reiškinį referuoja ir aukščiau minėti „Modernybė ir holokaustas“ skyrių pavadinimai, tačiau dalyje jų pateikiamos nuorodos į adiaforizacijos apraiškas įtraukia ir vertinamąjį adiaforizacijos reiškinio elementą, kuris peržengia griežto apibrėžimo ribas.

Veikale „Modernybė ir holokaustas“ galima aptikti nemažą kiekį adiaforizacijos apraiškų aprašymų. Atvejai, kurių atžvilgiu tiriamas moralinis indiferentiškumas, yra „socialinė nemoralaus elgesio gamyba“ (Bauman

1999c: 169), „už moralinio indiferentiškumo ar, plačiau sakant, moralinių priesakų delegitimaciją atsakingi mechanizmai” (Bauman 1999c) bei jų vaidmuo visuomenėje, įvardijamas tokiais teiginiais kaip „organizacija kaip visuma yra atskomybės naikinimo instrumentas” (Bauman 1999c: 160), „laisvai plūduriuojanti, inkaru nepritvirtinta atsakomybė yra pati ta sąlyga nemoraliniams ir neteisėtiems veiksams būti atliktiems paklusniai, ar net noriai, dalyvaujant žmonėms, kurie paprastai negalėtų sulaužyti konvencinės moralės taisyklių” (Bauman 1999c: 163). Atkreiptas dėmesys, jog holokausto atveju „grupių atskyrimas buvo pasiektas laikant jas fiziškai skyrium” (Bauman 1999c: 36), techniškai, racionaliai pereinant prie „modernios “sodininkavimo” būklės/valstybės (state)” (Bauman 1999c: 13) įgyvendinimo ir taip instrumentiškai apvalant projektui pasirinktą žmonių grupę nuo jai nerelevantiškų, nužmogintų žmonių grupių.

Kaip pažymi N. Cohn, į kurį referuoja Baumanas, skolindamasis raktinius žodžius iš kitų mąstytojų teorijų, „plačiai paplitęs indiferentiškumas, lengvumas, su kurie žmonės atsiribojo nuo žydų ir jų likimo” (Bauman 1999c: 32), įvyko sukuriant naratyvą, kad tai – pavojingos, keistos būtybės, kurios yra trukdis siekiamai tvarkai. Ši bei kitos versijos, kurias nagrinėja Baumanas, tirdamas, kaip paprastai moralės standartų besilaikantis žmogus tam susiklsčius tam tikroms sąlygoms savo moralines nuostatas gali paimti į skliaustus, išryškina ne tik dar Adorno ir Horkheimerio įvardintą modernybės pažangos siekių barbariškąją ir atžangiškąją pusę, bet ir moralės bei visuomenės sąryšio filosofinę problemą.

Anot Baumano, „[d]ėl centrinio vaidmens holokausto nusikaltimuose jokia pastarojo analizė negali skelbtis esanti pilna, jei ji neištraukia ryšio tarp visuomenės ir moralaus elgesio išsamesnio tyrimo” (Bauman 1999c: 169), tad savąją holokausto ir modernybės analizę jis nukreipia šio klausimo link.

Sekdamas H. Arendt pėdomis, Baumanas atkreipia dėmesį, jog „[b]aisiausia žinia apie holokaustą ir tai, ko išmokome iš jo kaltininkų, buvo ne tikėtinas, kad “taip” galėjo būti pasielgta su mumis, bet idėja, kad taip

pasielgti galėjome mes” (Bauman 1999c: 152), bei priduria, jog 1974 m. Milgramo eksperimentas parodė, jog „vis dar galime, jei sąlygos tinkamos”. Šių sąlygų analizė ir tyrimas, kaip socialinėmis priemonėmis manipuluojama morale, pateiktas veikale „Modernybė ir holokaustas” bei straipsnyje „Socialinė manipuliacija morale: moralizuojantys veikėjai, adiaforizuojantis veiksmas”, sudaro Baumano adiaforizacijos problemos modernybės koncepcijoje pagrindus.

2. 1. 3. Postmodernybės problema Baumano socialinėje filosofijoje

Trečiojo Baumano kūrybos laikotarpio antroje pusėje centrinį vaidmenį, kaip galinti atsverti modernybės minusus, ima užimti postmodernybė – M. Daviso žodžiais, „sąvoka, su kuria jo vardas išliks amžinai sinonimiškas” (Davis 2008a: 26). Su vaizdinga sinonimiškumo prielaida galima nesutikti, tačiau, vienaip ar kitaip, konstatuotina, jog postmodernybės terminas iš tiesų neretai pasitelkiamas kaip svarbiausias komentatorių tekstuose ir enciklopediniuose straipsniuose, pristatančiuose Baumano socialinę koncepciją; ypač jei jie rašyti iki XX-XXI a. sandūros. Ne mažiau skambiai nei Davisas atsiliepia ir D. Smithas, parašęs veikalą iškalbingu pavadinimu „Zygmuntas Baumanas – postmodernybės pranašas” (Smith 2000) ir paleidęs į Baumano tyrinėjimų rinką frazę „postmodernybės pranašas”, kuri Baumano atveju kartais naudojama kaip akademinėse situacijose prie vardo prirašomas akademinis laipsnis.

Postmodernybės idėja pasižymi turtingu kontekstu, kurio šviesoje Baumano koncepcija – svarbi plataus diskurso dalis. Pats postmodernumo terminas filosofiniame žodyne pradeda tvirtintis su 1979 metais išleistu J. F. Lyotard'o veikalu „Postmodernus būvis”. Jame Lyotardas, reaguodamas į kultūriniame žodyne cirkuliuojančius postmodernizmo bei postmodernumo terminus, pažymi, jog XX a. 6 dešimtmečio gale, “kai visuomenės įžengia į vadinamąjį postindustrinį, o kultūros – į vadinamąjį postmodernųjį amžių”

(Lyotard 2010: 17), ima keistis „žinojimo statusas”. Kaip postmodernumą apibrėžiančią savybę Lyotard’as įvardina nepasitikėjimą metapasakojimais (Lyotard 2010: 14). Veikale, kurį galima laikyti postmodernybės konceptualizavimo seneliu, pateikiama modernybėje vyravusių žinojimo rūšių bei kumuliatyvaus progreso idėjos kritika ir pažymima, jog nuo pat Vakarų civilizacijos pradžios jai būdingas kultūrinis imperializmas, kurį „valdo legitimacijos reikalavimas” (Lyotard 2010: 65). Veikale „Postmodernus būvis” Lyotard’as nagrinėja legitimacijos šaltinius argumentuodamas jų nepagrįstumą, pateikia Jürgeno Habermaso universalaus konsensuso kritiką ir referuoja į Wittgensteino įvardintus skirtingų diskursų poveikius bei kalbinius žaidimus, argumentuodamas taisyklių ir jų šaltinių sąlyginumą. Kaip alternatyvą vertes uzurpuojančioms legitimacijos procedūroms Lyotard’as siūlo delegitimaciją, kuri, „taikant ją net nežymiu mastu ir išplėtus jos veikimo sferą (kaip tai darė, kiekvienas savaip, Wittgensteinas ir Martinas Buberis bei Emanuelis Levinas), atveria kelią svarbiai postmodernaus mąstymo kryptčiai” (Lyotard 2010: 88-89), atkreipdamas dėmesį, jog „ribos nusistovi tada, kai dėl jų liaujamasi kovoti” (Lyotard 2010: 47).

Lyotard’o postmoderniojo būvio aprašyme siūlomai kovai nepateikiama detali programa ar planas, o postmodernumo turinys nekonkretizuojamas, – šis žinojimo būvis aprašomas per neigimą. Neigimą steigiančios formuluotės Lyotard’o veikale pasižymi nuoseklumu, o pozityvus postmodernaus žinojimo aprašymas formuluojamas aptakiai, neišbaigta ir vengiant metanaratyvinių formuluočių, o skirstymo ir klasifikavimo klausimo atžvilgiu pažymima, jog „opozicijomis besiremiantis mąstymas <...> nebeatitinka gajausių postmodernaus žinojimo formų” (Lyotard 2010: 40).

Čia atkreiptinas dėmesys, jog „Postmodernus būvis” duoda impulsą nemažai daliai filosofinio diskurso postmodernumo tema ne tik savo turiniu, bet ir forma. Giminingumą abiems, o ypač pastarajai, galima išvelgti ir Baumano kūryboje, kurioje vengiama visapusiško sisteminimo bei detalaus išbaigtumo, o apibendrinimai daromi taip kategoriškai ir hiperbolizuotai, kad neišvengia ironijos prieskonio visapusiško žinojimo adresu.

Stanfordo enciklopedijoje postmodernizmo terminas, kurį šiuo atveju galima traktuoti kaip sinonimišką postmodernumui, pristatomas kaip „rinkinys kritinių, strateginių ir retorinių vartosenų, pasitelkiančių tokias sąvokas kaip skirtumas, pakartojimas, pėdsakas, simuliakras ir hiperrealybė tokių sąvokų kaip buvimas (*presence*), tapatybė, istorinis progresas, episteminis tikrumas ir reikšmės vienodumas, destabilizavimui” (Stanford Encyclopedia of Philosophy).

Kaip postmoderniojo diskurso dalyvius bei kūrėjus greta Lyotardo svarbu paminėti postmodernumo proponentus M. Foucault, G. Deleuze, J. Derrida, J. J. Baudrillard’ą, G. Vattimo. Anot Besto, „Baumano postmodernybės sociologija pasitelkė Baudrillardo, Lyotardo ir, ypač, Deleuze ir Guattari, kūrybą” (Best 2013: 102). Valantiejus Baumaną įvardina kaip vieną „postmodernizmo sociologijos kūrėjų” (Valantiejus 2007: 195) greta Baudrillard’o, Lyotard’o, Rorty, Lemerto, Seidmano, Lasho, Brownso ir Jamesono. Kaip vieną žymiausių postmodernybės kritikų galima išskirti J. Habermasą, kritikavusį postmodernybę dėl reliatyvizmo, kai tarpu Lyotardas teigia, jog „[p]ostmodernus žinojimas <...> tobulina mūsų jautrumą skirtumams ir sustiprina mūsų gebėjimą toleruoti nebendramatiškumą” (Lyotard 2010: 16), o „kas verkšlena dėl „prasmės praradimo” postmodernioje visuomenėje, tas, matyt, gailisi, kad žinojimas nebėra daugiausia naratyvinis” (Lyotard 2010: 63).

Kaip pažymi Bestas, „[a]nkstyvajame dešimtame dešimtmetyje Baumanas pradėjo atmetinėti visas socialistinės ir kapitalistinės modernybės formas ir ėmė tvirtinti save kaip postmodernios būklės komentatorių ir interpretatorių. <...> Baumanas priėmė postmodernųjį konsensą, kad modernybė buvo įsteigta kaip žiaurus, išsekęs ir monolitiškas „Apšvietos projektas” (Best 2013: 39). Kaip pastebi M. DAVIS, „[m]odernybės atkerėjimas turi reikšmingas implikacijas sociologijai, ir Baumanas sugromuliavo naują kypťį, kuria ji turėtų judėti” (Davis 2008a: 26).

Kaip pats Baumanas apibrėžia 1991 m. straipsnyje „Sociologinė postmodernybės teorija” (vėliau „Postmodernioje etikoje” atkreipdamas dėmesį, jog tai - ne tas pats, kas „postmoderni sociologinė teorija”; nors Baumano kūryboje pirmoji neretai persidengia su antrąja), „postmodernumas gali būti įvardintas, pirma, kaip išlaisvintas iš melagingos sąmonės modernumas; antra, kaip naujas socialinės būklės tipas, aiškiai institucionalizuojantis tai, ką modernumas – visais savo pavidalais ir valdymo praktikomis – siekė eliminuoti, o tam nepavykus, nuslėpti” (Bauman: 1998a) po didžiaisiais naratyvais.

1993 m. veikale „Postmoderni etika” Baumanas apibrėžia postmodernybę kaip „rezultatą, kai modernusis amžius pasiekia savąją savikritišką, dažnai savinuvertinančią ir daugybe būdų save išmontuojančią stadiją (procesas, kurį bandoma užčiuopti ir perteikti sąvoka „postmodernybė”)” (Bauman 1995: 2), apnuoginančia objektyvumo ir neutralumo iliuzijas. Kaip pažymi Nerijus Milerius, „Baumano teigimu, „objektyvumas” naujaisiais laikais yra ne duotybė, bet siekinys” (Milerius 2004: 70). Tačiau modernybės perspektyvoje ši siekiamybė iš dalies traktuojama kaip socialinės tikrovės ontologinės galimybės būti objektyvia duotybė; tuo tarpu, anot Baumano, „Postmodernioji perspektyva” <...> pirmiausia reiškia iliuzijų kaukės nuplėšimą: tam tikrų pretenzijų pripažinimą kaip klaidingų, o tam tikrų tikslų – kaip nei įgyvendinamų, nei, tiesą sakant, trokštamų” (Bauman 1995: 3). Visumoje, kaip pažymi Valantiejus, „postmodernizmo apibrėžimuose objektyvumo logiką keičia neapibrėžtumo epistemologija” (194).

Kaip veikale „Zygmuntas Baumanas – postmodernybės pranašas” pažymi Davidas Smithas, „[p]ostmodernybė yra žmogiškoji būklė, kuri ateina *po* to, kai žmonės nustoja tikėti didžiaisiais pažadais, kuriuos davė moderniosios ideologijos: *po* to, kai jie atsisako toliau tikėti, kad, pavyzdžiui, socializmas atneš lygybę ir laisvę, arba kad fašizmas išgrynins visuomenę, arba kad demokratija suteiks žmonėms galią, arba kad mokslas duoda žmonijai

galią palenkti gamtą savo valiai” (Smith 2000: 15). Tad už vieningą modernybės programą Baumanui artimesnė pliuralistinė postmodernioji perspektyva. Kaip pažymi Valantiejus, „(j)eigu modernioji sociologija daugiausiai dėmesio skyrė tvarkos (išankstinės sociologijos normos) problemai (Parsons 1951), tai daugelio postmodernistų nuomone, šioji sociologijos forma jau nebegali paaiškinti dabartinio pliuralistinio pasaulio, kuris įgyja itin paslankius bruožus. Be to, pats „tvarkos problemos” apibrėžimas ir atitinkamos implikacijos skatina netoleranciją, kadangi pastangos nustatyti aiškiai apibrėžtą tvarką įvardija ne-normiškus, ambivalentiškus dalykus kaip nepageidautinus (Valantiejus 2003b: 22). Anot Smitho, Baumanas „tiki, kad mes žengiame į naują epochą – tokią, kurią sukėlė modernybės restruktūravimas ir mūsų pasikeitęs požiūris į ją” (Smith 2000: 15).

Pažymėtina, jog, kad centrinė veikale „Postmoderni etika” nagrinėjama problema – postmodernioji perspektyva, Baumanas mažiausiai porą kartų eksplicitiškai įvardina vienuose pirmųjų šio veikalo puslapių (Bauman 1995: 2, 3). Kita vertus, atkreiptinas dėmesys, jog nors kaip centrinė problema veikale nurodoma postmodernybė, 50% veiklo pavadinimo žodžių sudaro sąvoka „etika”. Ir nors veikale kritikuojama modernistinė etika kaip taisyklių rinkinys priešpastatoma postmodernistinėje utopijoje neregamentuojamai moralei ir veikale netrūksta vietų, kur žodis „etika” vartojamas kaip „modernybės” principo reprezentantas, o žodis „moralė” – postmodernybės reprezentantas, leviniškos etikos kaip pirmosios filosofijos sampratos šviesoje Baumanas neretai pasitelkia žodį „etika” kaip „postmodernybės” reprezentantą. Šis dalinis, šiek tiek perkeltinis, sinonimiškumas – gana simptomiškas Baumano tekstų bruožas, turint omenyje, kad ir jo didysis modernybės laikotarpio opusas vadinasi „Modernybė ir holokaustas”. Pastarojo pavadinime jungtuko ir jungiamosios poros puošiama istorinė, sociologinė sąvoka „holokaustas” žymi reiškinį, kuris traktuotinas ir kaip metafora, žyminti moralinio indiferentiškumo, arba moralės nebuvimo, principą. Ne paslaptis, jog viena centrinių tiek „Modernybės ir holokausto”, tiek „Postmodernios etikos” nagrinjamų problemų, aptarinėjant šiuos du

žmonijos laikotarpius, yra moralės klausimas. Tiek modernybės, tiek postmodernybės tyrinėjimai Baumano socialinėje koncepcijoje glaudžiai susiję su etinių klausimų nagrinėjimu, o dviejų pagrindinių šiems žmonijos laikotarpiams skirtų Baumano veikalų pavadinimuose baumanišku būdu priešpastatoma holokausto kaip modernybės principo metafora etikos kaip postmodernybės principo metaforai.

Traktuodamas modernybę kaip „visaapimančią idėją skatinti vieningą pasaulio viziją” (Bauman 1995: 6), Baumanas pažymi, jog „modernieji įstatymų leidėjai ir modernieji mąstytojai vienodai galvojo, kad moralė veikiau yra ne žmogiškojo gyvenimo „natūralus bruožas”, o turi būti suprojektuota ir įšvirkšta į žmogiškąjį elgesį; ir dėl šios priežasties jie mėgino sukurti ir primesti visaapimančią unitarinę etiką” (Bauman 1995: 6), išreikštą taisyklėmis, kurioms paklusti mokoma arba verčiama jėga. Tad su etikos kaip taisyklių ir įstatymų rinkinio, sinonimiškai vadinamos „įstatymu”, traktuote Baumanas sieja modernybės projektą, tuo tarpu kaip postmodernybės perspektyvai artimesnį vartodamas moralės terminą ir kai kuriose teksto vietose moralę priešpastatydamas etikai. Dalyje veikalo sąvoka „etika” metaforiškai vartojama kaip modernybės, o terminas „moralinis impulsas” – kaip postmodernybės sinonimai, ir Baumano aprašoma moralės bei etikos kovos arena jo tekstuose iš dalies simbolizuoja modernybės ir postmodernybės kovą - panašiai, kaip veikale „Modernybė ir holokaustas” sąvoka „holokaustas” iš dalies vartota kaip metaforiškas sąvokos „modernybė” sinonimas.

Tekste „Postmoderni etika” pateikta sąvoka „etika” iš dalies referuoja į tai, kas tekste vadinama „moraliniu impulsu” ir priešpastatoma modernistinei „etikai”, tad šiame veikale, kaip ir daugelyje Baumano tekstų, gausu dvilypio bei daugiaprasmiško tų pačių sąvokų vartojimo, kontekstualiai įgyjančių vieną iš dviejų ar trijų Baumano socialinėje koncepcijoje nusistovėjusių jų reikšmių. Tokia teorizavimo forma apginama pačiu teorijos turiniu, pagrindžiančiu konceptualinį dvilypumą kaip socialinei tikrovei artimesnę ir veidrodinės poziciją nei modernioji sociologija, ir veikale

„Postmoderni etika” tiek turiniu, tiek forma formuluojama mintis, jog postmodernybė yra galimybė ir proga atgaivinti moralinį impulsą, kurį slopina moralės “išlaisvinimą” administruojanti, steigianti moralės kodeksą, kuriam racionali būtybės privalo paklusti tam, kad atitiktų makro-jėgų keliamus reikalavimus, modernybės programa. Kaip pažymi A. Valantiejus, „[k]ai suprantame, kad modernioji socialinė raida nėra neišvengiamai susijusi su “pažanga”, suprantame ir tai, kad totalitarinio modernybės potencialo galima išvengti paremiant pliuralistines ir išcentrintas postmodernizmo struktūras. Kaip teigia Zygmuntas Baumanas, reliatyvumas dabar suteikia lygybės šansą. Būtent dėl reliatyvumo ir specifiškumo savivokos išvengiama skirtumų stigmatos, o svetimumas darosi universalus” (Valantiejus 2003b: 10). Tad veikale „Modernybė ir holokaustas” aprašęs, kokia pražūtinga gali būti moralės heteronomija ir moralės lauko administravimo atidavimas į socialinės organizacijos kaip tokios rankas, „Postmodernioje etikoje” Baumanas piešia postmodernią alternatyvą, kurioje moralės atžvilgiu pulsuoja viltis.

Visgi žiūrint retrospektyviai į Baumano socialinės filosofijos raidą galima konstatuoti minėtosios vilties transformaciją, turint omenyje, kad po „Postmodernios etikos” pirmojo leidimo seka keli intensyvūs dešimtmečiai, kupini naujų Baumano tekstų, įtraukiančių papildomus bruožus įgavusius etikos koncepcijos elementus, o po tokiojo posūkio „postmodernybė” pervadinama „takiąja modernybe”, pastarajam terminui perimant visą postmodernybės „bagažą”, tačiau išdėliojant ją naujuose konceptualiniuose namuose ir suteikiant naujų funkcijų. Baumano tokiosios modernybės koncepcijoje – tarsi trečioje seriale apie etiką serijoje po pirmųjų dviejų pavadinimais „modernybė” ir „postmodernybė”, kurių pastarojo pabaigoje užsimenama apie laimingą pabaigą, bet paliekama frazė „laukite tęsinio”, – paaiškėja, jog į tolesnį siužetą vedantis daugtaškis baigiasi ne tašku, o klaustuku.

Baumano postmoderniąją perspektyvą pristatanti sociologinio inkaro menkai stabdoma abstrakti filosofinė moralės koncepcija, jo pateikiama „Postmodernioje etikoje”, beveik neturi empirinio balasto. Filosofinėje

perspektyvoje tai gali būti traktuojama kaip privalumas, jei daroma prielaida, jog postmodernybės periodas, būdamas tarpinis iš trijų Baumano nagrinėjamų laikiškų filosofijos komponentų, iš dalies yra filosofinės minties oazė kelyje iš sociologinės dykumos į sociologinę dykumą (jei disertacijoje galima leisti šiek tiek pajuokauti). Tačiau postmoderniosios etikos koncepcijos abstraktumas sociologinės akies gali būti traktuojamas kaip trūkumas. Nors hermeneutinėmis nuostatomis pasižymintis Baumanas nepritaria pozityvistiniam, evoliuciniam jo socialinės koncepcijos traktavimui, jo rašymo perioduose išvelgtinas ne tik ciklinis, bet ir linijinis naratyvas, o po tokiojo posūkio įvykęs perėjimas nuo postmodernybės prie tokiosios modernybės koncepcijos, žymimas ne vien pavadinimo pakeitimo, pasižymi stipriu atsigręžimu į empirinius duomenis kaip kriterijų, paskatinusį savo socialinę teoriją kiek pakoreguoti. Porą dešimtmečių po veikalo „Postmoderni etika” Baumanas savo tekstuose taip ir nebegrįžta iki tokio filosofinės abstrakcijos lygio, koks buvo pastarajame veikale.

Kaip XXI a. pažymi Crone,

„Baumano siūloma postmodernioji moralė nėra paremta empiriniais parodymais „postmoderniojoje eroje” <...>. Kaip minėta, Baumanas sveikino modernybės - ir ypač šią epochą charakterizuojančių iliuzijų – žlugimą. Tad postmodernybė galėtų būti apibūdinama kaip modernybė be iliuzijos, t. y., kaip epocha, kurioje galiausiai įgijome išvalgą į tikrąją moralę. Tačiau viltis, kad daugialypė ir atsitiktinė postmodernybė bus ir „moralės epocha”, niekada nebuvo įgyvendinta. Tad Baumanas turėjo pripažinti, kad nors ir būta požymių, jog modernioji etika smunka, nebuvo panašių požymių, kad postmodernioji moralė auga. Pažymėtina, jog modernybės projektas sukurti tvarką disciplinos priemonėmis nebuvo išstumtas autonomiškos moralinės praktikos augimo, bet pirmiausia buvo išstumtas *estetinių* strategijų ir savasties praktikų. Ir, kaip ir modernioji įstatymiška etika, šios estetiškos praktikos turi adiaforiškas implikacijas. <...> [p]ostmodernusis pasaulis niekada etapo „moralės epocha”, bet pirmiausiai ir svarbiausiai jis tapo vartotojiškumo pasauliu” (Crone 2008: 68).

Referuodamas į Crone pastabą, leviniškuosius Baumano socialinės koncepcijos elementus ir Baumano tokiojo laikotarpio veikalų specifiką, apibrendindamas Baumano postmodernybės laikotarpio dramą T. Campbellas priduria: „Įtarumas kone geležinių etinių įstatymų, kurie formavo esminę

modernybės pusę, atžvilgiu, gali, kaip siūlo Baumanas, palikti erdvės moralei būti įsteigtai labiau atsitiktiniame lygmenyje, moralinio įsitraukimo vienas su vienu, atvejis prieš atvejį, formos pagrindu – kaip specifiškumas prieš universalumą. Bet kaip Crone (Crone 2008: 68) parodo, tokia situacija nesusidarė; vietoj to mes randame save pasaulyje, kurį Baumanas apibūdina savo vėliausiuose darbuose *Vartojamas gyvenimas* (Bauman 2007) ir *Gyvenimo menas* (Bauman 2008a). Šiame Takiosios Modernybės pasaulyje mes dabar pirmiausia užsiimame vienas kitu veikiau estetiniame nei moraliniame lygmenyje. <...> Postmoderniame nepasitikėjime universaliais įstatymais Baumanas regėjo mums galimybę būti pastoviai susirūpinusiais morale” (Campbell, Till, 2013: 174). Kaip atkreipia dėmesį M. Davisas, „[p]ostmoderniojo diskurso imama kryptis, o jei konkrečiai, nesiliaujantis visa ko „de-struktūravimas” – ironiškai, ši „valia-destruktūruoti” buvo atliekama su tokiu pačiu, jei ne koncentruotesniu nei modernybės rėmuose buvęs struktūravimo poreikis, drebuliu, – turėjo turėti panašiai destruktivias etines implikacijas žmogiškajai būklei” (Davis, 2008a: 27), kurios tyrinėjimams adiaforizacijos atžvilgiu Baumanas paskyrė ne vieną veikalą.

Viena vertus, Baumano socialinės koncepcijos istorijoje postmodernybė – tarsi laikinas, pereinamasis etapas nuo jo modernybės koncepcijos prie takiosios modernybės koncepcijos, tačiau kita vertus, tai – savitas teorinis elementas su ypač išgryninta filosofine moralės ir visuomenės traktuote bei išryškinta adiaforizacijos problematika, į apyvertą paleidžiant terminą „adiaforizacija” ir išplėtojant jos probleminį tinklą.

2. 1. 4. Adiaforizacijos apibūdinimai ir apibrėžimai Baumano postmodernybės koncepcijoje

XX a. paskutinio dešimtmečio pradžioje Baumano konceptualiniame akiratyje centrine problema tampa nebe modernybė, o postmodernybė (nors postmodernybės vaidmens aptarimas su modernybės

aptarimu išlieka glaudžiai susijęs). Baumano rašymo laikotarpių ribos liudija ir tam tikrus adiaforizacijos koncepcijos transformacijos posūkio taškus, leidžiančius pažvelgti į adiaforizacijos reiškinių Baumano socialinėje koncepcijoje iš skirtingų pusių. Konceptualinis Baumano dėmesio vektorius nuo modernybės prie postmodernybės kaip pagrindinio tekstų veikėjo atitinka iš dalies ir dėmesio vektorių nuo konkretaus adiaforizaciją stiprinančio visuomeninio mechanizmo tyrimo prie adiaforizacijos kaip visuomenės produkto kaip tokio koncepcijos.

Adiaforizacijos atžvilgiu reprezentatyviausiame postmodernybės laikotarpio veikale „Postmoderni etika“ Baumanas ne tik kalba apie moralinį indiferentiškumą, moralinį aklumą, adiaforizavimą ar buvimą adiaforišku, bet ir pavartoja sąvoką „adiaforizacija“.

1993 m. išleistame veikale konstruojama adiaforizacijos filosofema turi ir panašumų, ir skirtumų lyginant su adiaforizacijos koncepcijos elementais modernybės laikotarpio Baumano tekstuose.

Panašumų bei pasikartojančių konceptualinių elementų – gana nemažai. „Postmodernioje etikoje“ pateikti adiaforiškumo, adiaforizavimo, adiaforizacijos aprašymai persidengia su moralinio indiferentiškumo, jo apraiškų ir priežasčių aprašymais, aptinkamais „Modernybėje ir holokauste“, kur moralinis indiferentiškumas kaip dalykų traktavimas tarsi esančių anapus moralinių klausimų ribų (adiaforizacija) nagrinėjamas kaip vienas kertinių modernios visuomenės bruožų, išryškėjęs dėka holokausto įvykių, paskatinusių iškelti modernybės, sociologijos ir socialinės teorijos santykio su moralės problema klausimą.

„Postmodernioje etikoje“ referuodamas į etinę heteronomiją kaip modernybės reiškinio programą ir metaforiškai prilygindamas modernistinę etiką įstatymų principams, kuriais moraliniai klausimai ir atsakymai gali būti sankcionuojami arba ne, Baumanas kalba apie adiaforiškumą. Nors ši sąvoka minėtame tekste lydimą naujo probleminio konteksto, ją supa nuo modernybės

tekstų toli netolstantis apibrėžimas: „priimami sprendimai yra atleidžiami nuo socialiai skatinamo etinio kodo ir skelbiami „moraliai indiferentiškais“ (adiaforiškai – t. y., tos rūšies, kurios atžvilgiu etiniai valdžios organai nesijaučia privalą užimti pozicijos)” (Bauman 1995: 29-30).

„Postmodernioje etikoje” randami adiaforizavimo principo aprašymai dalinai sutampa ir su tais, kurie pateikiami 1991 m. straipsnyje „Socialinė manipuliacija morale: dorovinantys veikėjai, adiaforizuojantis veiksmas”. Žemiau pateikiamoje ištraukoje paryškintu šriftu pažymėti fragmentai, kurie veikale „Postmoderni etika” sutampa su ankstesniame disertacijos skyriuje cituotu fragmentu iš straipsnio „Socialinė manipuliacija morale: moralizuojantis veikėjai, adiaforizuojantis veiksmas”:

„**Moralus elgesys (-) yra išjudinamas paprasčiausio Kito kaip *veido* buvimo <...>. Kito veidas** (šitaip, kaip pamename, tvirtina Levinas) <...> **siūlo, taigi, maksimalią laisvę: laisvę prieš heteronomijos šaltinį, prieš bet kokią priklausomybę <...>. Susidūrusi su tokia laisve, visuomenė yra nuginkluojama. <...>**

Organizacijos atsakymas tokios moralaus elgesio monotonijos atžvilgiu yra instrumentiniai ir procedūriniai racionalumai. <...>

Tad visa socialinė organizacija susideda iš pavoingo ir dereguliuojančio moralaus impulso poveikio neutralizavimo. Tai yra pasiekama keletu papildomų patvarkymų: (1) užtikrinant, kad esama atstumo, o ne artumo, tarp dviejų veiksmo polių – „veikiančiojo” ir „kenčiančiojo”; tuo pačiu peolgio adresatai laikomi už veikėjo moralinio impulso įveikiamo nuotolio ribų; 2) pašalinant kai kuriuos „kitus” iš potencialių moralinės atsakomybės objektų klasės - iš potencialių „veidų”; (3) išrenkant kitus žmogiškuosius veiksmo objektus į funkciškai specifinių bruožų visumas, ir laikant šiuos bruožus skyrium, kad atgaliniam veido surinkimui iš nesugretinamų elementų nekiltų progos, o kiekvienam veiksmui nustatyta užduotis galėtų būti laisva nuo moralinio vertinimo.

Šių patvarkymų dėka organizacija neskatina nemoralaus elgesio; ji nesponsorauja blogiui, kaip kai kurie jos kritikai skubėtų apkaltinti, bet taip pat ir nereklamuoja gėrio, priešingai scenarijams, sukurtiems jos savireklamai. Ji paprasčiausiai paverčia socialinį veiksmą moraliai *adiaforišku* (terminas *adiaphoron* priklauso *ecclesia* kalbai; jis pagal kilmę reiškė tikėjimą arba paprotį, **Bažnyčios paskelbtą indiferentišku** - nei nuopelnu, nei nuodėme – ir todėl nereikalaujančiu pozicijos, jokio oficialaus pritarimo ar draudimo) – **nei geru, nei blogu, matuojamu**

techniniais (į tikslą orientuotais arba procedūriniais), bet ne moraliniais kriterijais. Tokiu pačiu būdu, ji paverčia moralinę atsakomybę už Kitą neefektyvia. <...>

Leiskite mums peržvelgti po vieną šiuos patvarkymus, kurie tuo pačiu metu kuria (-) socialinės organizacijos „etiką“ ir moraliai adiaforizuoja socialinį veiksmą.

Pradėkime nuo veiksmo padarinių pašalinimo už moralinių ribų lauko: randantys save „veikėjo būklėje“ ir atskirti <...> tarpininkų seka, veikėjai retai turi progą apsvarstyti ketinimus, kuriems tarnauti skirtas jų pačių įnašas, ir dar rečiau tiesiai šviesiai susiduria su savo poelgių pasekmėmis. <...>

Visumoje nepanašu, kad jie suvoks savo pačių darbą – mažą ir nereikšmingą palyginus su kitais darbais, kurie prideda savo dalį prie galutinių rezultatų, – kaip moraliai reikšmingą.

Kadangi kiekvienas veiksmas yra ir tarpininkaujamas, ir „tik“ tarpininkaujantis, priežastinės sąsajos nuojauta yra įtikinamai pašalinama aiškinimu iškerpant įkaltį kaip „nenumatytą“, ar, šiaip ar taip, „neplanuotą“ pačio savyje moraliai neutralaus akto produktą (ar, dar geriau, „šalutinį produktą“ ar „šalutinį poveikį“). <...> Kitaip tariant, organizacija gali būti apibūdinta kaip mechanizmas laikyti moralinę atsakomybę plūduriuojančią <...>.

Antrasis patvarkymas geriausiai galėtų būti apibūdintas kaip „veido išveidinimas“ (procesas, kuris yra tolygus „de-humanizacijai“). Jis susideda iš objektų nubloškimo į veiksmo „gavėjo“ poziciją, kurioje užginamas jų moralinis pajėgumas <...>. Kitaip tariant, veiksmo objektai yra iškeldinami iš būtybių, kurios gali būti priešpastatomos veikiančiajam kaip „veidai“, klasės <...>.

Trečiasis patvarkymas sunaikina veiksmo objektą kaip (potencialiai) moralią savastį (*self*). Objektas išardytas į bruožus; moralinio subjekto visuma redukuota į rinkinį dalių ar savybių, iš kurių nė vienai negali būti priskirtas moralinis subjektiškumas“ (Bauman 1995: 124-127).

Lyginant šį tekstą su anksčiau pateikta ištrauka iš modernybės laikotarpio straipsnio, pastebėtina, jog didelė tekstų dalis persidengia ir sutampa. Toks atvejis Baumano tekstuose – ne vienkartinis ir taikliai iliustruoja Baumano rašymo būdą. Mąstytojo tekstuose gausu pasikartojimų, ir nors kai kurie terminai ar išsireiškimai naujuose veikaluose yra pakeičiami į atitinkamose vietose dar nenaudotus, į naujai leidžiamus tekstus neretai perkeliama ir ištisi senųjų tekstų sakiniai, jų junginiai ar pastraipos.

Viena vertus, aukščiau pateiktoje ištraukoje dalis pakeitimų gali būti traktuojami kaip nežymūs, nesvarbūs, o kai kurie – kaip stilistiškai informatyvesni ar subtiliai taiklesni. Kita vertus, modernybės ir postmodernybės laikotarpių tekstuose yra ir žymių, nors neatidžiai akiai galbūt nekrentančių į akis, skirtumų. Veikale „Postmoderni etika” atsiskleidžia keletas svarbių naujų moralinio indiferentiškumo koncepcijos savybių.

Modernybę nagrinėjančiame tekste randamas išsireiškimas „tai paprasčiausiai padaro socialinį veiksmą adiaforišku“ (1999d: 125) postmodernybę nagrinėjančiame tekste virsta į „tai paprasčiausiai padaro socialinį veiksmą moraliai adiaforišku“ (1995: 125), o frazė „adiaforizuoja socialinį veiksmą“ (1999d: 215) transformuojama į „moraliai adiaforizuoja socialinį veiksmą“ (1995: 125). Čia keltinas klausimas, kodėl apibūdinant adiaforizaciją – kuri yra moralinis indiferentiškumas – pasitelkiamas papildomas būdvardis „moralinė” (prie šio klausimo disertacijoje bus grįžtama 3. 2. 2. skyriuje).

Taip pat skiriasi ir probleminis kontekstas bei vaidmuo, Baumano priskiriamas adiaforizacijai modernybės bei postmodernybės laikotarpiais. Tiesa, veikale „Postmoderni etika” terminas „adiaforizacija” pasirodo tik vieną kartą – teiginyje „socialiai tvirtinama adiaforizacija nesutaria su moraliniu impulsu” (Baumans P1995: 181). Tačiau, kaip ir „Modernybėje ir holokauste”, adiaforizacijos reiškinys “Postmodernioje etikoje” aprašomas įvairiais būdais, pasitelkiant metaforas, sinonimus ir skirtingus apibūdinimus, ir yra viena pagrindinių nagrinėjamų problemų.

Aptardamas moralės ir daugiaprasmiškumo klausimą, Baumanas lygina modernybę, siekiančią eliminuoti daugiaprasmiškumo principą bei reglamentuoti moralės sferą, ir postmodernybę, legitimuojančią prasių pliuralizmą ir moralinio impulso pirmenybę prieš instrumentinį racionalumą. Moralinio indiferentiškumo problema „Postmodernioje etikoje” pasirodo kaip socialinio produkto gamybos pasitelkiant individualių moralės resursų

panaikinimą klausimas. Baumanas atkreipia dėmesį į tai, kad individualaus, unikalaus, nedeterminuoto moralinio impulso vaidmuo visuomeninėje erdvėje yra neišvengiamai transformuojamas į socialinį produktą – adiaforizaciją.

Veikale „Postmoderni etika” adiaforizavimo principas daug labiau nei modernybės tekstuose tampa tyrinėjamas kaip ne tik konkreti visuomeninė strategija ar jos variantai, bet ir visuomenės kaip tokios poveikis individui. Tekste tik vieną kartą pasirodanti sąvoka „adiaforizacija”, kurios nebuvo „Modernybėje ir holokauste” bei „Socialinėje manipuliacijoje morale: dorovinantis veikėjai, adiaforizuojantis veiksmas”, sunkiai krenta į akis, būdama nedideliu tašku veikale aptinkamų sąvokų paletės platumose, tačiau jos pasirodymas žymi tam tikrą raidos momentą Baumano adiaforizacijos koncepcijoje. Atkreiptinas dėmesys, jog veikale „Postmoderni etika” pateikiamoje moralinio indiferentiškumo koncepcijoje akcentas uždedamas nebe ant „adiaforizavimo” – kaip veiksmazodžio, priklausomo nuo veiksmą sąlygojančio daiktavardžio (modernybės, biurokratijos, socialinės organizacijos ar kt), – o ant „adiaforizacijos” – daiktavardžio, vykstančio, kai patenkinamos tam tikros sąlygos, tačiau kone „savaime”, sava eiga, kaip beasmenis vyksmas ir save generuojantis mechanizmas.

Lyginant postmoderniosios tematikos Baumano laikotarpį su ankstesniu, šiuo laikotarpiu ypatingai išryškėja ir yra plėtojama adiaforizacijos kaip socialinės organizacijos kaip tokios produkto samprata. Daug dėmesio skiriama moralės ir visuomenės antagonizmo idėjai, adiaforizacija eksplicitiškai tyrinėjama kaip neišvengiamo visuomenės atributo problema, ir dažniau nei „adiaforizavimas” ir konkrečių strategijų tyrimai imama kalbėti apie „adiaforizaciją” kaip patį principą.

1995 m. veikale „Gyvenimas fragmentuose. Esė apie postmodernią moralę” terminas „adiaforizacija” pasirodo daug dažniau. Tekste pavartota pirmą kartą ši sąvoka pateikiama kabutėse, o kitus – jau tik išskiriama kursyvu. Tiesa, kone po kiekvieno pavartojimo Baumanas šią

sąvoką paaiškina, lyg darydamas prielaidą kad skaitytojui ji nepažįstama ar neįprasta.

Tokią vartoseną mąstytojas iš dalies išlaiko ir vėlesniuose tekstuose, netraktuodamas savo tekstų linijiškai, nebijodamas kartotis ar kartas nuo karto pristatydamas daug kartų aptartus dalykus skaitytojui taip, lyg šis nebūtų skaitęs jokių ankstesnių jo veikalų. Tačiau tuo pačiu adiaforizacijos vartoseną Baumano tekstuose tampa vis įprastesnė sąvoka, ir kursyvo nebelieka. Adiaforizacijos apibrėžimai laikui bėgant pateikiami rečiau arba nežymiai performuluojami tarsi skanaujantis atrastais sinonimais, naujom metaforom ar naujais aspektais, kuriais adiaforizacija reiškiasi socialiniame pasaulyje. Adiaforizacijos apibrėžimai Baumano tekstuose papildomi naujais žodžiais pamažu, su tam tikru literatūriniu grakštumu.

Knygoje „Gyvenimas fragmentuose. Esė apie postmodernią moralę“ adiaforizacija apibrėžiama, aiškinama arba aprašoma šitaip:

„Adiaforizacija“ <...> yra didelės dalies žmogiškųjų veiksmų atleidimas nuo moralinio sprendimo ir, iš tiesų, moralinės reikšmės” (Bauman 1998c: 99-100).

„Adiaforizacija – moralinės reikšmės nuplėšimas nuo žmogiškųjų ryšių, atleidžiant juos nuo moralinio vertinimo, pateikiant kaip „moraliai nerelevantiškus” (Bauman 1998c: 133).

„Adiaforizacija: tam tikrų veiksmų – arba tam tikrų veiksmo objektų – padarymas moraliai neutraliais arba nerelevantiškais” (Bauman 1998c: 149).

„<...> [M]oralinė veiksmo *adiaforizacija*: kadangi visos praktinės priežastys, individo veiksmų galutinių ir susijungusių efektų moralinė reikšmė yra pašalinta iš kriterijų, kuriais matuojami individų veiksmai, taip kad pastarieji yra suvokiami ir patiriami kaip *moraliai neutralūs*” (Bauman 1998c: 196).

„Tendencija *adiaforizacijai*: paskelbti, kad dauguma dalykų, kurių atlikimo tikimasi iš organizacijos narių tarnybos metu, yra atleisti nuo moralinio vertinimo – taip sakant, jie yra etiškai indiferentiški, nei geri, nei blogi; tik taisyklingi arba netaisyklingi” (Bauman 1998c: 261).

Tiesa, šiame veikale pateiktuose apibrėžimuose, kitaip nei „Postmodernioje etikoje“, veikia numanomi adiaforizaciją keliantys galios šaltiniai ir adiaforizacija aprašoma referuojant į veikiau modernybės kontekste rūpimus patvarkymus kaip adiaforizacijos šaltinius. Čia Baumanas pažymi: „moderniojoje eroje adiaforizacija vis didėjančiu mastu buvo moderniosios biurokratijos pasiekimas, kuriam pagelbėjo modernioji technologija - ir tai, mano manymu, vis dar yra dabartinė situacija dideliu, galbūt netgi augančiu mastu” (Bauman 1998c: 149).

Tačiau tuo pačiu Baumanas užsimena, kad adiaforizacijos patvarkymai postmodernybėje įgauna naujų aspektų, pažymėdamas, jog „šalia tradicinių moralinių emocijų raminamųjų yra naujų, patobulintų” (Bauman 1998c: 156).

Žvelgiant į vėlesnius Baumano tekstus galima pažymėti, jog po takiojo posūkio adiaforizacijos patvarkymus bus apstota klasifikuoti ir imama kalbėti apie ją bendrąja prasme, tad adiaforizacijos filosofemos raidos pakopa Baumano postmodernybės laikotarpiu – tarsi pereinami laipteliai nuo jo modernybės prie tokiosios modernybės koncepcijų.

2. 2. Adiaforizacijos filosofema Baumano socialinėje filosofijoje po „takiojo posūkio“

Ties XX-XXI amžių sandūra Baumano socialinėje koncepcijoje įvykusį takųjį posūkį ženklina sąvokos „takioji modernybė” įvedimas. Kartu su takiuoju posūkiu pakito ir adiaforizacijos koncepcija, pasižyminti tiek skirtumais, tiek panašumais su anktesniais laikotarpiais Baumano nagrinėjama adiaforizacijos problema.

Takiojo posūkio paženklintu ketvirtuoju kūrybos laikotarpiu Baumano tyrinėjama adiaforizacijos problema išlaiko tęstinumą su

adiaforizacijos koncepcija, išdėstyta trečiuoju rašymo laikotarpiu. Tačiau dėl specifinio tematinio bei metodologinio posūkio, kai Baumano socialinės koncepcijos tyrimo objektas – socialinė tikrovė – įgyja metaforišką takumo bruožą, pasirodo nauji adiaforizacijos apibrėžimai ir apibūdinimai.

2. 1. 1. Takiosios modernybės problema Baumano socialinėje filosofijoje

Referuodamas į Baumano susižavėjimą postmodernybe, traktuojama kaip modernybės atkerėjimas, M. Davisas pastebi: „Pradinis Baumano entuziazmas ilgai netruko – mano manymu, jis greitai patyrė „antrąjį atkerėjimą“ – šįkart pačios postmodernybės atžvilgiu” (Davis 2008a: 27).

2000 m. pasirodžius veikalui „Takioji modernybė“ reiškiny, į kurį Baumanas žvelgė teigamai ir viltingai, jo socialinėje koncepcijoje įgyja naują pavadinimą ir netenka turėto aiškaus pozityviai teigiamo krūvio. Įvykus tokiam posūkiui, Baumanas konceptualiai transformuoja postmodernybę į „takiąją modernybę“, o jo modernybės kaip tokios koncepcijoje centrinį vaidmenį užima „skystumas kaip dabartinio modernybės eros etapo vedančioji metafora” (Bauman 2000: 2).

Nuo tada tai, į ką jo tekstuose anksčiau buvo referuota kaip į modernybę, tampa keleto dvipusių porų nariu – modernybė imama nagrinėti sąryšyje bei kontraste su postmodernybe (ir atvirkščiai), o vėliau – su „takiaja modernybe” (ir atvirkščiai), pati konceptualiai transformuodamasi į „tvirtąją modernybę”. Tokiu būdu akcentavusių du modernybės periodus U. Becko, A. Giddenso ar S. Lasho pavyzdžiu Baumanas išskiria porą modernybės etapų, pasižyminčių iš dalies tapačiais bruožais. Kita vertus, nepaisant dalinio tapatumo, pagrindinis Baumano dėmesys skiriamas modernybės (siauresniąja prasme) ir postmodernybės – arba tvirtosios modernybės ir takiosios

modernybės – dueto skirtumams, kontrastams bei atskiroms savybėms nagrinėti.

Po takiojo posūkio abu šios poros/ šių porų narius galima apibrėžti kontrastingai vieną kitam. Nuo 2000 m. „takumo“ terminas pasirodo pavadinimuose tokių Baumano veikalų kaip „Takioji modernybė“ (Bauman 2000), „Takioji meilė: apie žmogiškųjų ryšių trapumą“ (Bauman 2007b), „Takusis gyvenimas“ (Bauman 2006), „Takioji baimė“ (Bauman 2007a), „Takieji laikai: gyvenant netikrumo amžiuje“ bei daugelyje jo tekstų, ir XXI a. išplėtojamas platus metaforų tinklas, kuris padeda aprašyti „takios“ socialinės tikrovės charakteristikas bei pateikia jas kaip kontrastą tam, ką Baumanas anksčiau vadino „modernybe“, o nuo 2000 m. ima vadinti „tvirtąja modernybe“.

Tvirtosios ir takiosios modernybės terminuose pasitelkti būdvardžiai leidžia Baumanui jų turinį nukreipti į priešingas modernybės etapų charakteristikas, kurias Baumanas supaprastina ir literatūriškai išgrynina iki tvirtumo bei takumo metaforų. Takumo sąvoka, oponuojanti tvirtumui, tampa aliuzija į „postmodernybę“ – kaip „iš iliuzijų išsivadavusiai modernybei“ (Bauman 1995) – priskiriamą Lyotard'o temizuotą didžiojo naratyvo atsisakymą, o tvirtumo metafora – aliuzija į universalumo kontrolės siekiančias modernybės poziciją.

Nors, Daviso nuomone, Baumano „sprendimas performuluoti savąją modernybės analizę į tokia, kuri atmeta semantines priešdėlio „post-“ implikacijas „takumo“ metaforos labui, gali būti traktuojamas veikiau kaip meninis, literatūrinis sprendimas nei mokslinis“ (Davis 2013: 5), minėta metafora sėkmingai prigyja tiek populiariuosiuose sluoksniuose, tiek akademinėje erdvėje, o Baumano atsiribojimas nuo jo koncepcijai neparankios priešdėlio „post“ reikšmės, „postmodernybės“ terminu paprastai suponuojamos kitų mąstytojų tekstuose ar šnekamojoje kalboje, sėkmingai leidžia jam „išlyginti aikštę“ savo koncepcijai. Kita vertus, takioji modernybė išlieka dialektiniame santykiyje su tvirtąja modernybe, ir jos buvimas tam tikra reakcija, o ne vien akcija, bei atoveiksmiu, o ne vien veiksmu, tvirtosios

modernybės atžvilgiu tam tikrą „post-“, nors ir ne tokį tiesmuką kaip „postmodernybės“ sąvokos atveju, išlaiko. Trečia vertus, Baumano koncepcijoje šis „post“ taikomas ne modernybės (plačiąja prasme), o „modernybės“ (siauresniąja prasme) kaip vieno iš modernybės etapų atžvilgiu, ir Baumano pasitelktas būdas po tokiojo posūkio įvardinti laikotarpius abejais atvejais referuojant į modernybę, tačiau pabrėžiant skirtingas vyraujančias savybes, leidžia jam išpėtoti skirtumų problematiką verbalizuojant ją dvejetu turtingą metaforinį turinį turinčių žodžių.

Pristatydamas takiosios modernybės reiškinį Baumanas sužaidžia tuo, jog savybės „skysta“ ir „taku/likvidu“ nurodo į „postmodernybei“ būdingą procesų fragmentiškumą, trapumą, kismą, lengvumą, nepastovumą, nekryptingumą bei nesatį vientisos, nuoseklios sistemos, ir sukuria kontrastą didžiajam naratyvui bei „tvirtajai“ modernybei, kuri yra orientuota į stabilumą, discipliną bei universalias taisykles.

Tokiu būdu analogiją tarp skysčių, kurie, kaip rašoma Baumano cituojamoje „Encyclopedia Britannica“, „ramybės būsenoje negali atlaikyti apčiuopiamos, apiplėšiančios jėgos“, todėl patiria „besitęsiančią formos kaitą, kai yra spaudimas“ (Bauman 2000: 1), ir kietųjų kūnų, kurie yra „saitų, išlaikančių kūnų atomus ir struktūrinės atomų sandaras kartu, tiesioginis rezultatas“ (Bauman 2000: 2), mąstytojas pasitelkia žmonijos socialinio būvio tipams diagnozuoti.

Tvirtąją modernybę Baumanas aiškina per kietojo kūno metaforą, pastarajame aptikdamas panašius principus kaip tvirtosios modernybės atveju. Anot Baumano – „pirmoji, tvirtoji modernybės fazė – intensyvaus tautos statymo ir modernios valstybės valdžios statymo pastangų era“ (Bauman 2009b: 26), kurioje telkiamos pastangos steigti įstatymams ir palaikyti jų tvarką, o socialinė tvarka yra steigiama fabriko analogija ir palaikoma prižiūravimo sodo principu – jei ne transformuojant, tai mažų mažiausiai griežtai atsijojant šiai tvarkai nepaklūstančius socialinius elementus – tame tarpe ir nevaržomą moralinį impulsą, brėžiantį vektorius į chaotišką atsakomybės begalybę.

Modernybės tvarka susilaukia „gerai žinomos Baumano kritikos socialinio mokslo pozityvistinių formų atžvilgiu” (Davis 2008a: 13), tačiau, Baumanui perėjus nuo susižavėjimo postmodernybe Baumanui prie takiosios modernybės koncepcijos, jo tekstuose atsikartoja ir tam tikri konceptualiniai elementai, kuriuos jis buvo pateikęs savo modernybės koncepcijoje. Tiesa, „takumo” metaforos ir jos žymimų reiškinių dėka šie elementai takiuoju laikotarpiu kiek pakinta, tačiau tam tikri modernybei būdingi bruožai, buvę kiek mažiau sieti su postmodernybės vardu dėl teigiamo ir viltingo požiūrio į pastarosios žymimus procesus, aprašomi ir Baumano takiosios modernybės koncepcijoje.

Lygindamas takiajai modernybei būdingus procesus su tendencijomis, kuriomis pasižymėjo tvirtoji modernybė, Baumanas pažymi, jog takiosios modernybės steigiamame „dereguliuotame ir privatizuotame režime „atleidimo nuo atsakomybės” formulė išliko tokia pat kaip ir ankstesnėse moderniosios istorijos pakopose: norint į beviltiškai painią situaciją suleisti dozę tikro ar tariamo aiškumo, gąsdinantį užduoties kompleksiskumą reikia pakeisti (tiksliau, pridengti) baigtiniu, daugmaž suprantamu tiesioginių taisyklių – „daryk tą” ir „nedaryk to” – sąrašu” (Bauman 2011c: 167). Skirtumas tik tas, kad sąrašas pateikiamas neprievartiniu ir neįpareigojančiu, gundančiu ir viliojančiu vartotojišku būdu.

Kaip pažymi M. Davisas, takiojoje modernybėje pastebimi tie patys „įsiveržiantys nuostatai, valdantys kiekvieną modernaus fabriko gyvenimo aspektą” bei „pokytis nuo šios tiesioginės fizinės *represijos* formos prie vartotojų visuomenės vilionės idėjos, išreikštas kaip postmodernus galios naudojimas” (Davis 2008a: 23-24). Tad „Baumano naujausiuose darbuose apie šiuolaikinės visuomenės moralinę *adiaforizaciją* („moralinį indiferentiškumą)”” (Davis 2008a: 26), kaip jie pavadinami 2008 m., galima aptikti tą pačią individo įtarpinimo kultūrinių makrprocesų produktais idėją kaip ir jo modernybės laikotarpio tekstuose, tik įvilkta į skirtingą kontekstą.

Viena vertus, tvirtąją ir takiąją modernybės Baumanas apibrėžia per jų skirtumus. Modernybę Baumanas iš pradžių traktuoja kaip visuomeninę stadiją, pasižyminčią vyraujančio visuomenės tipo – gamintojų visuomenės – tendencijomis biurokratizuoti, hegeliškai visapusiškai apibrėžti ir beikoniškai užvaldyti kategorizuojant ir sureguliuojant gyvenimą. Tačiau aptikęs, jog visuomenėje ima vyrauti tendencija gyvenimą vartoti, o gamintojų visuomenė transformuojasi į vartotojų visuomenę, Baumanas išskiria dvi modernybės atmainas – tvirtąją, retrospektyviai referuodamas į tai, ką anksčiau vadino modernybe, ir takiąją, susidariusią globalizacijos ir individualizacijos sąlygomis. Tai – idealūs vėberiškieji tipai, kaip, beje, ir pačios sąvokos „globalizacija” ar „individualizacija”. Baumanas vadovaujasi įsitikinimu, jog naudotis idealiaisiais tipais kaip įrankiu tikrovei analizuoti socialiniuose moksluose yra verta ir naudinga; dėl ko, nors ir išryškina vengtiną pavojų supainioti juos su „tikrovės fenomenais” (Bauman 2011c: 54), neretai susilaukia moderniosios sociologijos šalininkų priekaištų dėl hiperbolizuotos ir empiriškai nepakakamai paremtos tipizacijos.

Tvirtoji modernybė Baumano socialinėje koncepcijoje ir jos nagrinėjamoje socialinėje tikrovėje yra iš dalies chronologiškai ankstesnė už takiąją, tačiau ne vieningai ir su didelėmis išlygomis. Ji pasižymi visuomenėje vyraujančiais parmenidiškais, tačiau empirijai taikomais siekiais: antlaikiškumą joje užtikrina saugios ateities vizija, kurią laiduoja sunkūs, nejudrūs ir daug vietos užimantys turtai ir įsipareigojimai amžinybės perspektyvoje. Kaip pažymi Baumanas, šioje modernybės fazėje „buvo tikima, kad jie gali apdrausti savo savininkų gyvenimus nuo kitaip nekontroliuojamų lemties užgaidų” (Bauman 2011c: 59), tad „tvirtosios modernybės eros gamintojų visuomenėje pasitenkinimas daugiausia buvo paremtas ilgalaikio saugumo pažadu, o ne greitu malonumo patyrimu” (Bauman 2011c: 59).

Vartotojų visuomenėje tuo tarpu, priešingai, gėrybių atidėjinėjimas ir investicija į parmenidiškąjį nebūties įbūtinimą nebepatenkina iškilusių poreikių, kurie nebetrokšta būti patenkinti, tačiau trokšta trokšti būti patenkinti.

Amžinybės troškimas čia redukuojamas į suviliojančių ir nebūtinai kur nors nuvedančių fragmentiškų momentų seką, kuriančią tolydumo iliuziją, tačiau švystelėjančių tik kaip užuomazga, nesusilaukianti intereso sekti, nors trumpam nuraminanti žvilgsnį tiek, kad į ją atsispyręs vartotojas galėtų pulti prie naujos krentančios žvaigždės ir spėtų sugalvoti naują norą, kol ši nedingo iš akiračio.

Todėl tokiosios modernybės „laikui“ įvardinti Baumanas pasitelkia M. Maffesoli'o metaforą „puantilistinis laikas“ ir sinonimišką N. Aubert terminą „taškinis laikas“, pasižymintį „ne tik ar veikiau ne tiek specifiniu tų laiko taškų turiniu, kiek pertrūkių ir netolydumų gausa, intervalais, atskiriančiais vienas po kito einančius taškus ir nutraukiančiais ryšius tarp jų“ (Bauman 2011c: 63), ir sutrinančiais juos į atskiras monadas-miltus, „kur kiekvienas gabalėlis redukuotas į tašką, vis artimesnį savo geometriniam bematiškumo idealui“ (Bauman 2011c: 64). Puantilistinis, fragmentizuojantis laikas tokiojoje modernybėje panaikina linijinį naratyvą ir istoriją, sukurdamas gausybę naujų pradžių ir naujų pabaigų.

Laiko dimensijos kismas neatsiejamas ir nuo erdvės kismo, ir abu jie – neatsiejamos globalizacijos proceso sudedamosios dalys. Kaip pastebi Baumanas, globalizacijos procesas sutampa su ankstesnių geografinių ribų įveika, kuomet pasirodo, jog „geofiziniai veiksniai, natūralios ir dirbtinės teritorinių darinių sienos, skirtingi tautų ir *Kulturkreise* tapatumai, taip pat „vidaus“ ir „išorės“ skirtumai <...> iš esmės buvo vien konceptualiniai vediniai arba materialios „greičio ribų“ nuosėdos/išmonės“ (Bauman 2002a: 24), t.y., kad „visus tuos dalykus lėmė judėjimo laisvę varžantys laiko ir išlaidų apribojimai“ (Bauman 2002a: 24). Išsivysčius technologijai, ekonomikai ir tarptautinei komunikacijai bei bendradarbiavimui, kaip niekada anksčiau atsiskleidžia, jog „iš tikrųjų „atstumas“ toli gražu nėra objektyvi, beasmenė, fizikinė „duotybė“, jis yra socialinis darinys“ (Bauman 2002a: 24); taipogi socialus dydis yra ir laiko trukmė. Todėl viena priklauso nuo kita – galimybė technologijos pagalba fiziškai arba kibernetiškai įveikti didelį atstumą per

trumpą laiko tarpą padaro toli esančius taškus ranka pasiekiamus, artimus, o laiko trukmę – reliatyviai trumpą ir susitraukiančią iki zenoniško nuolat mažėjančio taško potencializavimo. Išnykus reikšmingam skirtumui tarp „arti“ ir „toli“, „komunikacijos laikui sprogu į vidų ir susitraukus į bematę akimirką, erdvė ir erdvėženkliai liovėsi ką reiškę, bent jau tiems, kurių veiksmai gali keliauti elektroninės žinutės greičiu” (Bauman 2002a: 25).

Sąlygiški, puantilizuoti, fragmentiški ir trapūs tokiojoje modernybėje tampa ir tarpžmogiškieji ryšiai. Juos persmelkia „greitėjantis socialinių modelių ir institucijų „takėjimas” (Bauman 2004a: 51), o moralei efektyviai siūlomi vyraujantiems modeliams parankūs pakaitalai – pvz., kuriamas vartotojiškumo kaip moralumo įvaizdis (tokiu būdu asmuo gerina smunkančią šalies ekonomiką arba perka artimam žmogui dovaną, kad būtų kompensuotas nebuvimas šalia, šitaip dar mažiau būna šalia, kadangi kapitalistinė sąranga skatina dirbti, kad galėtų įpirkti dovaną, ir ratas sukasi).

Traktuojant postmodernybę arba takiąją modernybę kaip iš iliuzijų išsivadavusią modernybę, tapsmo procesas šiuo atveju gali būti traktuojamas ambivalentiškai – kaip ne tik kultūrinių jėgų poveikio rezultatas, bet ir to, kas buvo, konstatavimas bei demaskavimas. Kaip pažymi Bestas, „[r]aktinis elementas Baumano diskusijoje apie poslinkį iš tvirtosios į takiąją modernybę yra Durkheimio solidarumo koncepcijos kritika” (Best 113).

Šiame kontekste vienu centrinių Baumano nagrinėjamų klausimų takiosios modernybės laikotarpio tekstuose tampa skirtingų klasių ir skirtingų socialinių pozicijų žmonių vaidmuo, kurį jiems priskiria beasmenis takiosios modernybės mechanizmas, globalizacijos sąlygomis skatinantis vartoti, išrūšiuojantis žmones į gerus vartotojus ir vartotojus su trūkumais, siprinantis žmonių traktavimo lyg prekių, susvetimėjimo, sudaiktėjimo tendencijas ir adiaforizaciją, tačiau tai atliekantis ne modernistiniais griežtai reglamentuotais patvarkymais, o gundant ir kaldinant savos tapatybės lipdymo (Bauman 2004a), gyvenimo kaip meno (Bauman 2008b), apsisaugojimo nuo

neužtikrintumo ir netikrumo (Bauman 2008a) bei kitus takaus gyvenimo vartotojui patrauklius įvaizdžius.

Visa tai veda į vartotojiškumą, kurį Baumanas aprašo kaip vieną ryškiausių tokiosios modernybės makroprocesų. Vartotojiškumas skiriasi nuo vartojimo tuo, kad nėra sutelktas į tiesioginę panaudojimo funkciją, tačiau pasižymi begaliniu apetitu vartoti vardan paties vartojimo. Anot mąstytojo, „(t)akiajame modernybės etape <...> žetonas statomas ant potencialios žmogiškų aistrų *begalybės*, ir pastangos nuo tada koncentruojamos maitinti jų begalinį augimą: kad aistros trokštų daugiau aistrų, o ne jų patenkinimo”.

Vienas iš Baumano dažnai vartojamų tokiosios modernybės ar jos procesų epitetų – „savaeigis” (*self-propelling*). Jis pasitelkiamas aprašant tokiosios modernybės makroprocesus kaip pačius save palaikančius ir stimuliuojančius – kai individo atžvilgiu veikiančios galios šaltinis traktuojamas kaip nucentrintas. Analogiškai vienas iš dažnų XX a. veikaluose Baumano vartojamų palyginimų, naudojamų įvardinti vienų ar kitų šiam laikotarpiui būdingų procesų priežastis, – „višta ar kiaušinis”. Viena vertus, posakis metaforiškai perteikia Baumano koncepcijai būdingą socialinės tikrovės procesų persipynimą bei negalėjimą rasti aiškiai klasifikuotiems ir susaistytiems skaidriais priežastiniais ryšiais, taip konstatuojant poveikio dvikryptiškumą ir nevengiant paaiškinimo „ydingu ratu” ar aliuzijomis į tokį paaiškinimą.

Tačiau kita vertus, ydingo rato savaeigiškumas kaip toks, Baumano aprašomuose makroprocesuose įgaunantis sunkiai sustabdomą pagreitį, naujomis priemonėmis kuria socialinį produktą ir atitinkamai reguliatyvų mechanizmą, kuris visgi išlaiko panašumą su holokausto laikų biurokratijos ar kitokio visuomeninio kišimosi į individo erdvę mechanizmais.

Viena vertus, tokioji modernybė, kaip viltingai Baumano vertintos postmodernybės tęsinys, nevaržo moralinio impulso biurokratinėmis, politinėmis taisyklėmis, ir daugialypėje, pliuralistinėje individualizacijos

erdvėje palieka galimybę leviniškai atsakomybės begalybei. Kita vertus, adiaforizacija šiuo laikotarpiu stiprinama kitokiomis priemonėmis.

2. 1. 2. Adiaforizacijos apibrėžimai Baumano tokiosios modernybės koncepcijoje

XXI a. Baumanas pateikia nemažai adiaforizacijos aprašymų, tarp kurių gausu tiek identiškų modernybei bei tokiajai modernybei skirtuose veikaluose aprašytiesiems, tiek išryškinančių nenagrinėtus ar mažiau nagrinėtus adiaforizacijos aspektus.

Nors sąvoka „adiaforizacija“ neatsiejama nuo graikiškos etimologijos bei stoikų filosofijos (terminui ἀδιάφορον stoikai teikė buvimo nesvarbiu reikšmę), takiuoju laikotarpiu Baumanas pastarąją dažnai nutyli ir terminą dažniau iliustruoja metaforiškais nuorodomis į krikščioniškąją tradiciją – pavyzdžiui, pateikdamas tokius adiaforizacijos apibrėžimus:

„Man terminas „adiaforiškas“ <...> reiškia „nerelevantiškas“, dar geriau – „indiferentiškas“ arba „šaltas“ – sekant bažnyčios susirinkimų intencijomis ir pasiūlymais, pateiktais apmąstant specifinių įsitikinimų atitikimą arba prieštaravimą krikščioniškojo tikėjimo kanonui: įsitikinimai, *susirinkimo* paskelbti „adiaforiškais“, bažnyčios narių gali būti propaguojami neįpuolant į nuodėmę. Mano šiek tiek supasaulietintoje vartosenoje „adiaforiški“ veiksmai yra tie, kurie socialiniu pritarrimu (universaliu arba lokaliu) yra atleisti nuo etinio vertinimo, ir todėl jiems negresia sąžinės graužimas ar moralinės stigmatos“ (Bauman 2011c: 40–41) .

Panašius į šį adiaforizacijos paaiškinimus Baumanas pateikia ne viename tokiosios modernybės laikotarpio veikale, nevengdamas ištisų sakinių ar pastraipų pasikartojimo, tačiau karts nuo karto išryškindamas naujus aspektus.

Anot Baumano, lyginant su tvirtąja modernybe, tokiojoje modernybėje pasikeičia atleidimo nuo atsakomybės formulės kintamasis. Kaip jis rašo „Vartojamame gyvenime“, šiandieniniame pasaulyje šios formulės taikymo „rezultatai nelabai skiriasi nuo tų „adiaforizuojančių“ efektų, kuriuos pasiekė tvirtosios modernybės laikų biurokratijos taikytos strategijos, „atsakomybę už“ (už Kito gerovę ir žmogiškąjį orumą) pakeitusios „atsakomybe kam“ (viršesniajam, valdžiai, svarbiam reikalui ir jo atstovams). Šiomis dienomis adiaforizuojančių efektų (t. y. tam tikrų veiksmų, įtraukiančių moralinius pasirinkimus, paskelbimas „etiškai neutraliais“ ir jų atleidimas nuo etinio vertinimo ir pasmerkimo) dažniausiai siekiama „atsakomybę už kitus“ pakeičiant suplaktomis į vieną „atsakomybe sau“ ir „atsakomybe už save“ (2011c: 168).

Referuodamas į A. Giddenso atskleistą „grynųjų santykių“ modelį, Baumanas, priešpriešindamas juos Buberio „Aš-Tu“ ryšiui, pažymi: „[j]uk santykių „grynumas“ matuojamas etiškai įkrautų ingredientų nebuvimu. <...> Pagaliau jų patrauklumas glūdi tame, jog žmonių ryšių užmezgimas ir nutraukimas yra paskelbiami moraliai „adiaforiškais“ (indiferentiškais, neutraliais) aktais, šitaip išlaisvinant veikėjus iš atsakomybės vieno už kitą“ (Bauman, 2011c: 44).

Veikale „Takioji baimė“ adiaforizacijos terminas pirmiausia pristatomas modernybės atžvilgiu, pažymint, kad „pagrindinis dvynių menų – adiaforizacijos ir išsilaisvinimo iš atsakomybės – instrumentas buvo <...> modernioji biurokratija (Bauman 2007a: 87).

Veikale „Ar etika turi šansą vartotojų pasaulyje?“ kalbėdamas apie vartotojiško pasaulio mechanizmą, išvaduojantį nuo atsakomybės, Baumanas pažymi, kad „pasekmės nedaug skiriasi nuo tvirtosios modernybės biurokratijos praktikuotos gudrybės „adiaforizuojančių“ efektų. <...> Adiaforizuojantys (t. y. paverčiantys veiksmus etiškai neutraliais ir atleidžiantys juos nuo etinio vertinimo ir pasmerkimo) efektai šiomis dienomis

labiausiai linksta būti pasiekti pakeičiant atsakomybę už kitus atsakomybe sau ir atsakomybe už save vienoje vietoje” (Bauman 2009b: 53).

Veikale „Šalutinė žala” Baumanas, referuodamas į Levino koncepciją, adiaforizaciją aprašo kaip atvejį kai dalykas yra „dėl klasifikavimo kaip grėsmės saugumui apiplėštas atimant etiškai reikšmingą „veidą” ir taip pašalintas iš moralinių įsipareigojimų visatos”, taikant saugumo priemones, kurios, Baumanas pažymi, „savo apibrėžimu yra skelbiamos etiškai indiferentiškos arba neutralios (mano žodyne – „adiaforiškos”)” (Bauman 2012a: 77).

Panašių į šiuos adiaforizacijos apibrėžimų bei apibūdinimų tokiojo laikotarpio Baumano veikaluose – gausu. Taip pat, kaip adiaforizacijos sinonimai ar vaizdingi apibūdinimai vartojamos frazės „moraliniai nuskausminamieji” (Bauman 2012a: 77), „migdomieji”, „moralinis vėlavimas” (*moral lag*) (Bauman 2007a: 91), „moralės pakaitalai” (Bauman 2012a: 75) ir kitos.

Visgi, atkreipiant dėmesį į adiaforizacijos filosofijos pokyčius XXI amžiuje, pažymėtina, kad nemaža adiaforizacijos apibūdinimų dalis Baumano socialinėje filosofijoje po tokiojo posūkio konstruojami ne eksplicitiniais apibrėžimais, o implikacijomis, kurių probleminiam fonui išryškinti skirtas trečiasis, o aptarimui – ketvirtasis disertacijos skyriai.

3. ADIAFORIZACIJOS FILOSOFEMOS PRIEŠTARINGUMAS

Pažymėtina, kad Baumano socialinės teorijos prielaidos neretai prieštarauja viena kitai. Vienas iš prieštaringumo atvejų – jo adiaforizacijos koncepcija, kurioje persipina marksistinių šaknų maitinama individo subordinavimo socialiniams ryšiams idėja ir fenomenologinio prieskonio leviniška individo moralės iki-socialumo traktuotė, o taip pat etikos ir epistemologijos vieningumo bei etikos ir epistemologijos nebendramatiškumo prielaidos.

3. 1. Marksistinės bei leviniškos prielaidos Baumano adiaforizacijos koncepcijoje

Baumano socialinėje koncepcijoje individo ir visuomenės sąryšis traktuojamas keliariopai. Individas traktuojamas ir kaip laisvas, individualiai besirenkantis, ir kaip determinuotas, pavaldus už jį stipresniems makroprocesams.

Socialinės tikrovės aprašyme Baumano veikaluose lyg konceptualiniame ringe nokautus atlieka tai makrosocialinių jėgų determinizmas, kurio atžvilgiu viena iš Baumano pateiktų laisvės sampratų – laisvė kaip privilegija, kaip socialinio kontrasto pasekmė, kai kontekste pasiskirsto galia ir subordinacija (detaliai aprašyta veikale „Laisvė”), tai – individo moralinio impulso laisvė leviniškoje sandūroje su kitu, ankstesnė ir pirmesnė už bet kokius visuomeninius procesus, ontologiją bei episteminius judesius.

Ši problematika Baumano nagrinėjama tai vienu, tai kitu aspektu, tačiau nuoseklios savo prielaidų akistatos bei visaapimančio sistemingumo mąstytojas nekuria ir rezultatų nesuvedinėja, tad visumoje po ringo kovų lieka neaišku, kas laimėjo; nors, rodos, ir viena, ir kita pusė buvo daugybės liudininkų/skaitytojų tai vienu, tai kitu momentu matyta grožiniuose

triuškinančios pergalės pursluose. Tai – vengiančio kruopštaus sistematizavimo, bet nevengiančio hiperbolizuoto skirstymo į kategorijas Baumano teorizavimo stiliaus bruožas.

Iš dalies pergalių dualumas – bet tik iš dalies – atspindi ir Baumano kaip sociologo bei Baumano kaip filosofo vidinį konfliktą pagal tai, kokias prielaidas iš kokios disciplinos jis pasiima kaip vyraujančias (tačiau svarbu pažymėti, - tik iš dalies). Viena vertus, kaip pažymi Smithas, „Baumanas yra sociologas. Tai reiškia, kad jis užsiima „žmogaus veiksmų kaip *platesnių konfigūracijų elementų* traktavimu” ir žmogiškųjų veikėjų matymu kaip „surakintų kartu tarpusavio priklausomybės tinklu” (Smith 2000: 5); tiesa, čia turima omenyje veikiau modernistinė, parsonsiška, durkheimiška sociologijos traktuotė. Tuo tarpu moralinio impulso laisvės klausimas iš dalies simbolizuoja filosofinę Baumano socialinės koncepcijos pusę.

Viena vertus, makroprocesų poveikis individui Baumano aprašomas įvairiais aspektais – tiek nagrinėjant biurokratijos, tiek miestų erdvių, tiek virtualios terpės mechanizmų, tiek kitose gyvenimo srityse aptinkamų socialinių mechanizmų poveikį. Kaip aprašydama Baumano socialinę koncepciją pažymi M. Crone, „[p]ostmoderniuosiuose miestuose aš susiduriu ne su transcendentiniais veidais, už kuriuos galiu būti atsakingas, o su nepažįstamaisiais, pateikiančiais save kaip potencialius malonumo ir aistros objektus. <...> Indiferentiškumas, o ne atsakomybė, yra vyraujantis postmoderniojo miestietiško gyvenimo bruožas” (Crone 2008: 68). Miestai, kultūros, žmonijos laikotarpiai, – visa tai yra jėgos, tam tikrais aspektais didesnės už individą ir turinčios didelę galią. Kai pažymi Abbinnetas, Baumano tekstuose aprašomas „fundamentalus trapumas kažko – dalyko, o greičiau žmogaus, – kas yra pastoviai varomas arba stumiamas į šoną stipresnės jėgos” (Abbinnett 2013: 106).

Baumano veikaluose aprašomos situacijos, kai makroprocesai individo moralę (ir pasirinkimą) malšina, „nuskausminama”, „migdo”, o dalį numelioruotų moralės funkcijų nukreipia savo pačių makroprocesualumo link – pvz., anot Baumano, „[b]iurokratijos dvigubas žygdarbis yra technologijos

moralizacija, suporuota su netechninių reikalų moralinio reikšmingumo neigimu” (Bauman 1999d: 160). Prieš takųjį posūkį ypatingą dėmesį Baumanas skiria modernybės kultūros kuriamiems modeliams, – kaip pokalbyje su Baumanu pažymi Reinas Raudas, „modernybės istorija taip pat yra ir tam tikro savasties tipo istorija: pagrinde racionaliojo individo istorija” (Bauman, Raud 2015: 1). Tiek modernybės, tiek postmodernybės laikotarpiais vyrauja tam tikri individo formavimo modeliai, ir adiaforizuojančių makroprocesų poveikiui individo atžvilgiu nagrinėti skiriama nemažai Baumano veikalo.

Kita vertus, šiuose veikaluose gausu elementų, kuriuose pabrėžiama individo unikalumo vertė ir užsimenama (nors ne visur užtikrintai ir tiesiogiai, o neretai tai ir tiesiogiai neigiama) apie individo galimybę pačiam pasirinkti. Kaip pažymi Baumanas, būta „sąlyginai retų atvejų, kai individai rasdavo stiprybės ir drąsos pasipriešinti valdžios organo komandai ir atsisakydavo ją vykdyti, jei matydavo, kad tai prieštarauja jų pačių įsitikinimams <...>. Veltui ieškotume socialinių, politinių ar religinių jų unikalumo „determinantų”. Jų moralinė sąžinė, miegojusi, kai nebuvo jėgos struktūrų, tačiau dabar išbudinta, buvo išties jų pačių asmeninis požymis ir turtas – kitaip nei nemoralumas, kuris turėjo būti socialiai produkuojamas” (Bauman 1999d: 168). Pabrėždamas nemoralumo arba moralinio indiferentiškumo socialinį charakterį, Baumanas šiuo aspektu jam priešpastato moralinio impulso iki-socialumą ir socialinį neredukuojamumą.

Visumoje moralumo ir moralinio indiferentiškumo problemos sandūra Baumano socialinėje koncepcijoje iš dalies reprezentuoja levinišką požiūrį į moralinį impulsą kaip socialiai nereglamentuotiną pradžios tašką, nuo kurio prasideda dialogas, kalba, išreiškiantį norminį Baumano kūrybos pobūdį, o kita vertus iš dalies reprezentuoja marksistinį socialinį determinizmą, kurio apraiškas Baumanas sociologiškai diagnozuoja tirdamas dabartinę socialinę tikrovę ir kuriuo iš dalies remiasi aiškindamas jos kultūrinius dėsningumus.

Nepaisant ryškios leviniškos linijos tekstuose, galima sutikti su D. Smithu, pastebėjusiu, jog „[v]isoje Baumano kūryboje esama modernistinių

prielaidų sąryšyje su determinizmu ir žmogiškojo veikėjo/agent nuvertinimu <...>. Tas determinizmas – ne visada ekonominis determinizmas, kurį galima būtų tikėtis rasti pas marksistą, - dažnai Baumano determinizmas yra pastiprintas biologiniais faktoriais: gamtos dėsnių įvedimas į socialinius patvarkymus” (Best 2013: 102-103). Šių dėsnių akivaizdoje, pasitelkiant Beilharzo žodžius, galima sakyti, Baumano tekstuose ryškus „dėmesys, kurį Baumanas paima iš Vėberio ir ypač iš Simmelio, klausimui, kokio tipo asmenybės modernybė (arba postmodernybė) gamina” (Beilharz 1999: viii), - t. y., gamina tarsi nukaldindamos modelį fabrike gaminamiems produktams, be galimybės produktams pasirinkti, kokie jie norėtų būti.

Baumano tekstuose galima rasti marksistinės prielaidos, jog „visos socialinės vertybės yra istoriškai kintančios, išvestinės iš gamybinio proceso”, atgarsius. Jo pažiūrose apie adiaforizuotus, sudaiktintus, suprekintus, makro-jėgų transformuotus santykius regimi Marxo ir Engelso pažiūrų atgarsiai, kurie pasireiškia kaip “jėga, su kuria Baumanas plėtoja ryšį tarp globalių-technologinių gamybos sistemų <...> ir naujo disciplinuojančio režimo” (Abbinnett 2013: 103).

Socialinis determinizmas Baumano socialinėje koncepcijoje aptinkamas ir inkorporuotuose kitų mąstytojų elementuose – pvz., Weberio depersonalizuoto racionalumo sampratoje ar Horkheimerio ir Adorno idėjoje apie visuomenės sudaiktėjimą ir individą pavergiančias kultūrinės industrijas.

Iš kitos pusės, paskutinėse trijose „Modernybės ir holokausto” pastraipose Baumanas apibrendina dvi holokausto pamokas, pažymėdamas: „jei pirmoji pamoka talpina įspėjimą, antroji siūlo viltį <...>. Antroji pamoka mums sako, kad iškelti savisaugą virš moralinės pareigos jokiais būdais nėra iš anksto determinuota, neišvengiama ir nepabėgtina. Galima verstai tai daryti, bet negalima priversti ir iš tiesų negalima permesti atsakomybės už tai, kas padaryta, tiems, kurie taikė spaudimą. <...> Tai parodo, kas tai galiausiai yra, - *pasirinkimas*”. (Bauman 1999d: 207).

Adiaforizacijos filosofijoje marksistinės ir leviniškas prielaidas Baumanas apima, rodos, nė vienai neužleisdamas galutinių laimėtojos pozicijų.

3. 2. Etikos ir epistemologijos vieningumo bei etikos ir epistemologijos nebendramatiškumo prielaidos Baumano adiaforizacijos koncepcijoje

„Postmodernioje etikoje” išplėtojami dar „Modernybėje ir holokauste” pateikti adiaforizacijos principai, sudaryti iš prieštaraujančių elementų: etikos ir epistemologijos vieningumo bei etikos ir epistemologijos nebendramatiškumo prielaidų.

Viena vertus, „Postmodernioje etikoje” adiaforizacija akcentuojama kaip neišvengiamas visuomenės kaip tokios atributas. Tokiam principui išplėtoti Baumanas pasitelkia Leviną, be kurio neapsiėjo ir modernybės koncepcijoje. Mąstytojas moralės (ir, atitinkamai, adiaforizacijos kaip moralinio indiferentiškumo) koncepcijoje vieną pamatinių „Modernybės ir holokausto” principų priešpastatymo pagalba išplėtoja iki postmoderniosios perspektyvos pamatų.

Kaip pagrindą siūlomai naujai, postmoderniajai etikai (modernistinės etikos kaip taisyklių visumos priešingybei) Baumanas aprašo moralinį impulsą – spontanišką, nereglamentuotiną vieno asmens atsaką kitam asmeniui. Sekdamas leviniška conceptualine linija, teigiančia etiką kaip pirmąją filosofiją, Baumanas pabrėžia, jog moralinis impulsas kaip begalinė atsakomybė už kitą asmenį atsiranda tik moraliniame dviejų žmonių sąryšyje (*the moral party of two*), susidūrus su kito „veidu“. Baumanas tokiam sąryšiui įvardinti pasitelkia prieštarigai vertinamą būdvardį „iki-socialus“ (*pre-social*). Baumanas „iki-socialumo” terminą vartoja kaip nuorodą į dviejų asmenų ryšį, kuris užsimezga anksčiau (nebūtinai ir chronologiškai) nei pasirodo „trečiasis“ (t. y. su trečiu asmeniu įsisteigiant visuomeniniams santykiams). Tiesa, Keithas Testeris taikliai pažymi, jog Baumanas greičiausiai turi omenyje ne kad moralė yra „iki-sociali“ (*pre-social*), o „iki-visuomeninė“ (*pre-societal*) (Tester 2005: 144-145), su kuo sutinka ir M. DAVISAS, ir T. CAMPBELLAS. Baumanas atkreipia dėmesį į moralės iki-epistemiškumą ir pastebi, jog tokiomis pažintinėmis kategorijomis kaip „skirtumas“, „palyginimas“, „visi“, „keletas“, „riba“, „laikas“, „pažinimas“, netgi „laisvė“, „teisingumas“, „neteisingumas“ ir pan.

(Bauman 1995: 112) – neišvengiamai pasirodančiomis socialinėje tikrovėje, kurioje veikia daugiau nei du asmenys, – yra suvaržomas moralinis impulsas kaip “tylus Veido kreipimasis – iššūkis, kuris yra anksčiau už visus socialiai sukurtus ir socialiai palaikomus ontologinius nustatymus” (Bauman 2009 :48).

Tokios interpretacijos šviesoje atsiskleidžia specifinė socialumo traktuotė. Atsakydamas į klausimą, „ar moralė yra išmokoma, ar ji glūdi pačiame žmogaus egzistencijos galime“ ir „ar ji atsiranda dėl socializacijos proceso, ar ji „jau vietoje“ prieš prasidedant visam mokymui“ (Bauman 1999), Baumanas moralės ištakas aptinka žmogaus egzistencijoje, kuri yra pirmesnė už visuomeninius santykius. Į Levino filosofiją šaknis įleidusioje koncepcijoje išryškėja Baumano suponuojama opozicija arba nebendramatiškumas tarp moralės ir pažinimo bei glaudi pažinimo ir adiaforizacijos sąsaja. Teigdamas, jog moralus „dėmesys Kitam <...> ateina *dar prieš* (before) žinojimą. <...> Tiesą sakant, jis baigiasi tą akimirką, kai ateina žinojimas“ (Bauman 1995: 90), ir laikydamasis pažiūros, jog moralė yra beribė atsakomybė, kurią socializacija ir pažintinės funkcijos sunaikina, Baumanas linksta pažinimą laikyti grėsme moralei.

Traktuodamas moralę kaip iki-socialią, asimetrišką ir dialogišką, Baumanas kritiškai žvelgia į durkheimišką, huserlišką ar dekartišką pažinimo traktuotes, su kuriomis sieja pažinimo sampratą, ir jo tekstuose galima išskaityti prielaidą, jog adiaforizacija pasirodo kartu su episteminė veikla ar/ir socialumu kaip viena iš būtinų pasekmių ir panaikina moralinį impulsą.

Tiesa, Baumanas pažymi, jog vienoks ar kitoks moralinis indiferentiškumas yra neišvengiamas bet kokios socialinės struktūros produktas. Anot jo, kadangi dėl savo beribiškumo ir netaisyklingumo moralinis impulsas nepaklūsta visuomeniniam reguliavimui ir yra priešingas visuomeninės organizacijos bei tvarkos siekiui, socialinė organizacija kaip tokia įtraukia dereguliuojančio elgesio poveikio neutralizavimą (Bauman 1999: 215). Kitaip tariant, Baumano socialinėje koncepcijoje išryškėja dialektinė

įtampa tarp individo ir visuomenės (kaip socialinės struktūros, kurioje nebėra vieno veido), o taip pat moralinio impulso kaip individualios atsakomybės priešais kito individo veidą ir adiaforizacijos kaip visuomeninio šio impulso nuslopavimo mechanizmo, slypinti tarpžmogiškoje egzistencijoje.

Anot Baumano, žmogaus gyvenime būtinas vienoks ar kitoks indiferentiškumas atsakomybės begalybei bei kito veidu nebyliai išsakomam beribiam reikalavimui juo rūpintis, o „visuomenė yra neišvengiama – bet ne tam, kad prislopintų blogus instinktus, o kad apribotų atsakomybę“ (Bauman 2014: 224) ir palengvintų gyvenimą iki pakeliamo. Anot jo, „žmogiškojo veiksmo adiaforizacija pasirodo esanti būtinas sudedamasis bet kurios virš-individualios, socialios visumos veiksmas“ (Bauman 1999: 146), o pagelbstinti tai atlikti „*žmogaus pagaminta*“ technologija (čia Baumanas referuoja į Dupuy) „tampa *nežmogiška* jėga, nulemta išvaduoti savo žmogiškuosius išradėjus nuo laisvės ir autonomijos naštos“ (Bauman 2007a: 89). Kita vertus, Baumano koncepcijoje „moralė yra *dar iki* ontologijos“ (Bauman 1994: 71), iki visuomeninių santykių – dar prieš tai, kai beribė atsakomybė apribojama, o moralinis impulsas kaip vertybinis brangakmenis įmanomas išsaugoti tik kol jo kiaučio nepravėrė visuomenė, šventumo atveju ar kitų nelabai tikėtinų išimčių atvejais.

Visumoje Baumanas adiaforizacijos principą naudoja kaip griežtosios disjunkcijos tarp moralės ir pažinimo problemos apraiškas ir išskaidą. Kaip viena Baumano adiaforizacijos filosofijos sudedamųjų jo socialinėje filosofijoje pasitelkiama modernistinė etikos ir epistemologijos nebendramatiškumo prielaida. Kadangi moralės sferos atskyrimas nuo ontologinio tikrovės lygmens pasirodė kaip Naujųjų laikų problema, dalis mąstytojų šį atskyrimą priskiria modernybei kaip tokiai. Weberišką etikos ir verslo pasaulių atskyrimą galima laikyti plėtote principo, kurio pagrindai aptiktini jau Hume normų ir faktų perskyroje, sureagavusio į etinio racionalisto Samuelio Clarke'o idėją kildinti moralės normas iš racionalumo, bei Descarteso dviejų nebendramačių substancijų koncepcijoje. Didiesiems antikos

filosofams būdinga esminė gėrio ir ontologijos sąsaja atskyrus mąstymą nuo tikrosios tikrovės. Naujaisiais laikais ima skilinėti. O kai normos tampa skirstomos į rūšis, kurios yra nebendramatės – pvz., etiką ir kapitalistines nuostatas, - XX a. įstatymų ir moralinių vertybių atskyrimas transformuoja problemą į tai, kas neretai laikoma vienu ryškiausių modernybės principų.

Kita vertus, Baumano socialinėje filosofijoje esama ir etikos, ontologijos bei epistemologijos vieningumo prielaidos, su adiaforizacijos filosofema ir „*ἀδιάφορος*“ terminu atkeliaujančios dar iš stoikų filosofijos. Nors Baumanas adiaforizaciją dažniau pristato kaip krikščioniškosios filosofijos nei stoicizmo žodyno elementą, jis nepabėga ne tik nuo esencialistinės krikščioniškosios moralumo traktuotės, bet ir nuo antikinėje filosofijoje slypinčio normatyvinio elemento traktuojant būtį bei pažinimą objektyvumo prielaidos šviesoje – nors pastarąją stipriai neigia savo postmodernistinėje modernybės kritikoje. Adiaforizacijos apibūdinimai, atrandami Baumano tekstuose – ypač po tokiojo posūkio – implikuoja vertinamąją episteminę poziciją (ji plačiau tyrinėjama 4.2., 5.2. skyriuose).

Kalbant metaforiškai, „Postmodernioje etikoje“ pateikiamoje eksplicitiškoje Baumano socialinės koncepcijos versijoje moralė ir adiaforizacija yra tarsi dvi mėnulio pusės. Pirmoji – atsisukusi į kito veidą, antroji – nusišukusi. Pirmoji – nematoma, nepažini ir socialinės organizacijos gniaužtuose išgaruojanti tarsi dūmas, antroji – apčiuopiamas socialinis produktas. Viena – nereglamentuojama taisyklėmis, kaskart unikali, dialogiška, kita – priklausoma nuo visuomeninių, istorinių, kultūrinių makroprocesų, veiksmų ir dėsnių.

4. ADIAFORIZACIJOS FILOSOFEMOS PRIEŠTARINGUMAS

Viena vertus, kalbant metaforiškai, eksplicitiškojoje Baumano socialinės filosofijos versijoje moralė ir adiaforizacija yra tarsi dvi mėnulio pusės. Pirmoji – atsisukusi į kito veidą, antroji – nusisukusi. Pirmoji – nematoma, nepažini ir socialinės organizacijos gniaužtuose išgaruojanti tarsi dūmas, antroji – apčiuopiamas socialinis produktas. Viena – nereglamentuojama taisyklėmis, kaskart unikali, dialogiška, kita – priklausoma nuo visuomeninių, istorinių, kultūrinių makroprocesų, veiksmų ir dėsnių. Antra vertus, adiaforizacijos filosofijoje šios skirtingos pusės visgi susitinka. Tai padaryti joms leidžia adiaforizacijos filosofemos daugiaprasmiškumas.

4. 1. Adiaforizacija kaip moralinis indiferentiškumas

Adiaforizacijos problema iškyla Baumano „Modernybėje ir holokauste“, tačiau čia ji įvardinama ne kaip „adiaforizacija“ (šis terminas knygoje dar nevartojamas), o kaip „moralinis indiferentiškumas“. Pastarasis terminas, nurodantis į moralinio reikšmingumo nebuvimą apibūdinamuose dalykuose, eksplicitiškai tinka visiems Baumano vėliau pateikiamiems adiaforizacijos apibrėžimams kaip sutrumpintas jų sinonimas arba daugiareikšmės adiaforizacijos filosofemos perteikimas bendravardikliškiausia reikšme.

Baumano apibrėžimuose adiaforizacija aprašoma kaip: dalykų moralinio reikšmingumo netekimas; moralaus elgesio poveikio neutralizavimas; socialinio veiksmo pavertimas nei geru, nei blogu (Bauman 1999c: 214-215); atleidimas nuo moralinio sprendimo ir moralinės reikšmės (Bauman 1998c: 99-100); moralinės reikšmės nuplėšimas nuo žmogiškųjų ryšių, atleidžiant juos nuo moralinio vertinimo, pateikiant kaip „moraliai nerelevantiškus (Bauman 1998c: 133); veikėjų išlaisvinimas iš atsakomybės vieno už kitą (Bauman, 2011c: 44); veiksmo objektų nubloškimo į poziciją, iš kurios jie negali mesti veikiančiajam iššūkio savo kaip moralinių reikalavimų

šaltinio galimybėmis (Bauman 1999c: 215-216); tam tikrų veiksmų – arba tam tikrų veiksmo objektų – padarymas moraliai neutraliais arba nerelevantiškais (Bauman 1998c: 149); efektų moralinė reikšmės pašalinimas iš kriterijų, kuriais matuojami individų veiksmai, taip, kad pastarieji suvokiami ir patiriami kaip moraliai neutralūs (Bauman 1998c: 196); atleidimas nuo moralinio vertinimo laikant nei geru, nei blogu (Bauman 1998c: 261); atleistumas nuo etinio vertinimo (Bauman 2011c: 40–41); moralinis neutralumas; moralinis nerelevantiškumas; etinis neutralumas (Bauman 2012a: 77); etinis indiferentiškumas (Bauman 2012a: 77). Šie apibūdinimai telpa į adiaforizacijos, nors ir daugiareikšmės filosofemos, eksplicitinį apibrėžimą kaip „moralinis indiferentiškumas“, kurį kaip adiaforizacijos sinonimą Baumanas pasitelkia dažniausiai - dar nuo adiaforizacijos filosofemos užgimimo jo socialinėje filosofijoje.

4. 2. Adiaforizacija kaip episteminis indiferentiškumas

Baumano pateikiamų adiaforizacijos apibūdinimų įvairovė dar prieš takųjį posūkį pasižymi metaforomis, atkreipiančiomis dėmesį į episteminės moralinio indiferentiškumo savybes. Nors metaforų gausa labiau būdinga tokiajai modernybei skirtiems šio autoriaus veikalams, XX a. tekstuose taip pat netrūksta netiesioginės kalbos ir implikatyvių formuluočių, suponuojančių Baumano aprašomus moralinio indiferentiškumo atvejus besant ir episteminio indiferentiškumo atvejais.

Dėl implikatyviai formuluojamos Baumano siunčiamos žinutės (ap)takumo pastaruosius atvejus vargiai pavyktų tiksliai suklasifikuoti, tačiau tam tikras tendencijas galima išskirti. Esama metaforiškų formuluočių, kurias Baumanas naudoja perkeltine prasme – kaip adiaforizacijos sinonimus, pasižyminčius literatūrišku poveikumu, kuris, kitaip nei akademinė kalba, lengvai randa kelia į pasaulinį žmogaus širdį.

Pažymėtina, kad metaforos pagalba į širdį apeliuojanti adiaforizacijos filosofema perduodama žinutė (apie moralinį indiferentiškumą) apeliuoja ir į protą (tarp eilučių atkreipdama skaitytojo dėmesį ir į episteminį indiferentiškumą). Kaip episteminiams adiaforizacijos aspektams perteikti parankias galima paminėti keletą metaforų (sąrašas nėra išbaigtas ir jų galima rasti daugiau):

Atstumas. Veikaluose „Modernybė ir holokaustas” bei „Postmoderni etika” adiaforizacijos apibūdinimai ir jos apraiškų aprašymai neretai įtraukia atstumo bei distancijos sąvokas. Paprastai jos vartojamos pirmiausia leviniškąja prasme ir referuoja į santykį, kuris nėra artumas (*proximity*). Tačiau atstumo filosofemos turinys nėra suvaržytas, turi daug reikšmių, kurias leidžia jos metaforiškumas, ir sąvoka Baumano tekstuose pasirodo kaip daugiaprasmė. Adiaforizacijos aprašymuose atstumas funkcionuoja tiek kaip moralinė, tiek kaip fizinė, tiek kaip socialinė, psichologinė ir episteminė kategorija.

Nagrinėdamas holokausto principus, Baumanas atkreipia dėmesį, kad moralinio indiferentiškumo adresatui – žmonių, kurių atžvilgiu eliminuojama arba neigiama moralinė atsakomybė, „[k]ategorijai turi būti efektyviai “atkirstas kelias”: ji arba fiziškai pašalinama iš kasdienybės konteksto ir kitų grupių rūpesčio, arba psichologiškai atskiriama atvirais ir nedaugiaprasmiškai diskriminuojančiais apibūdinimais, pabrėžiant nusitaikytos grupės unikalumą” (Bauman 1999d: 123).

Atskyrimą ir vienokį ar kitokį iškeldinimą Baumanas įvardina kaip holokausto strateginį komponentą bei aprašo tokiomis raktinėmis frazėmis kaip „*estrangement*” (kuris vienu metu gali reikšti ir “susvetimėjimas”, ir “nutolimas” arba “atsitolinimas” – pvz., frazėje „atsitolinimas nuo žydų” (Bauman MH: 38)), „*sealed off*” (Bauman 1999d: 123) (referuojant į žmones, kuriems atkirstas kelias, kurie užantspauduoti, kruopščiai uždaryti arba nuo jų užsidaryta), „bekaimynis” (Bauman 1999d: 123) (pasiskolinant išsireiškimą iš

Rabbi Joachim Prinz). Baumano tekstuose atstumas vartojamas ir kaip nežmoniškumo metafora – pvz., referuojant į „nežmoniškumą kaip socialinio atstumo funkciją” (Bauman 1999d: 155). Tiek fizinį, tiek socialinį atstumus, kurių skirtumai sistemizuojaiančiai, tačiau gana nesistemiškai aptariami veikalo „Postmoderni etika” skyriuje „Socialinės erdvės: kognityvinė, estetinė, moralinė” (Bauman 1999d: 145), Baumanas traktuoja kaip mediumą ir tarpininką, paverčiantį betarpišką kontaktą bei susidūrimą su kito veidu neįmanomu ar mažų mažiausiai apsunkintu. Visumoje, ar būtų pasitelkiama sienos, ar bekaimynės erdvės aplink namus, ar kita metafora, Baumanas socialinėje koncepcijoje atstumas žymi fiziškai ir/arba socialiai konstruojamus, medijuojančius trukdžius, kurie įsiterpia ir atskiria, transformuodami dialogo galimybę į įtarpintą, adiaforizuotą, indiferentišką žmogiškumui episteminį ryšį.

Regėjimas. Kita charakteringai ryški savybė, kurią adiaforizacijos aprašymuose Baumanas pasitelkia nusakyti būklei, kai aktyvaus moralinio judesio ar atsako atžvilgiu sukuriamas kliūtis tiesti dialogo tiltui, - regėjimo ir regėjimo lauko įvaizdis.

Kaip analizuodamas adiaforizacijos veikimo mechanizmą pažymi Baumanas, padidėjus fiziniam ir/arba psichiniam atstumui tarp veiksmo ir jo pasekmių, kartu „su daugumos socialiai reikšmingų veiksmų įtarpinimu ilga sudėtingų priežastinių ir funkcinių priklausomybių grandine moralinės dilemos pasitraukia iš regėjimo lauko, o progos kruopštesniam apžiūrėjimui ir sąmoningam moraliniam pasirinkimui tampa vis retesnės” (Bauman 1999d: 25). Čia Baumanas vėlgi pirmiausia turi omenyje levinišką regėjimo kaip artumo su veidu traktuotę. Tačiau tuo pačiu, apibrėždamas moralinį nematomumą, apibūdina ir jo kaip episteminio indiferentiškumo apraiškas – kai žmogiškumo ar veiksmo pasekmių atpažinimas netraktuojami kaip atpažinimo verti pažintiniai objektai. Aprašydamas biurokratijos reglamentuojamus modernybės Baumanas pažymi, jog „tokioje visuomenėje žmogiškojo veiksmo pasekmės nusitiesia toli už moralinio matomumo „išnykimo taško” (Bauman 1999d: 193), o holokausto aukų aprašyme įvardina

fizinį ir/arba metaforišką „aukų nematomumą” (Bauman MH: 26) bei nagrinėja „metodą paversti nematomu patį aukų žmogiškumą” (Bauman 1999d: 26).

Juslinis patyrimas. Kita adiaforizacijos aprašymuose pateikiama charakteringa savybė, kuri apima ir aukščiau minėtą regos juslę, – juslinė percepcija. Pastarosios eliminavimo ar suspendavimo metafora Baumanas neretai iliustruoja adiaforizacijos poveikį moralei *per se*. Pažymėtina, kad regos metafora Baumano adiaforizacijos aprašymuose gali būti suprasta tiek tiesiogiai, tiek perkeltine prasme, o tuo tarpu juslinės nejautos metafora Baumano tekstuose dažniausiai vartojama įvardinti socialiniams, ne juslėmis fiksuojamiems reiškiniams.

Socialinėmis priemonėmis adiaforizacijos kuriamą nejautrą Baumanas vadina „moraliniais migdomaisiais” (Bauman 1999d: 26), nuskausminamaisiais ir aprašo kaip savybę būti „imunišku varžančių savitarpio pagalbos, solidarumo, abipusės pagarbos ir t. t. postulatų poveikiui” (Bauman 1999d: 29).

Čia vėlgi greta Baumano socialinei filosofijai būdingų leviniškų konotacijų regimas daugiaprasmiškumas. Moraliniam impulsui priskiriama laisvės kaip galimybės epistemiškai prisiartinti prie pažinimo objektų-subjektų betarpiškai, laisvu pasirinkimu, ir juos pažinti be išankstinio nujautrinimo.

Tarp Baumanui darančių įtaką teorijų galima išskirti ne tik Leviną, bet Lyotardą, atkreipusį dėmesį, kad, „[k]albant visai paprastai, „postmoderniu laikytinas nepasitikėjimas metapasakojimais” (Lyotard 2010: 14) – ir čia turimas omeny ne moralinis, o episteminis santykis, o Baumano postmodernybės koncepcijoje metapasakojimais nepasitikima ne (tik) dėl moralinių jų išdavų.

Greta Levino įkvėptos Baumano „arba, arba” traktuotės moralės bei tvarkos atžvilgiu, kai adiaforizacija steigiamą kaip „moralinės disciplinos”, kuomet „disciplina pakeičia moralinę atsakomybę” (Bauman 1999c: 22), išdava ar „laisvai plūduriuojančios atsakomybės” rezultatas (Bauman 1999c: 161) ir „įslydimo į rolę” (Bauman 1999c: 168) bei kitų socialinių priemonių poveikio pasekmė, kai moralinis impulsas ir begalinė, besąlygiška atsakomybė

yra slopinami, nejautra Baumano adiaforizacijos filosofijoje simbolizuoja ir episteminio indiferentiškumo savybes.

Nesusikalbėjimas. Kaip charakteringą adiaforizacijos savybę Baumanas įvardina bendros kalbos bei bendrų supratimo vardiklių nebuvimą ir atkreipia dėmesį į nebendramačių kalbų atvejus. Nagrinėdamas biurokratinių, organizacinių institucijų ir institutų vaidmenį, mąstytojas atkreipia dėmesį, jog „[m]oralės kalba valdžios biurokratinės sistemos viduje įgyja naują žodyną. Jis užpildytas tokiomis sąvokomis kaip „lojalumas“, „pareiga“, „disciplina“ – visos jos nurodo į viršesniąjį kaip aukščiausią moralinio rūpesčio objektą ir, tuo pačiu, viršiausią moralinę valdžią” (Bauman 1999c: 160). Aprašydamas adiaforizacijos atvejus, Baumanas neretai implikuoja, jog kalba gali kurti moralumo kaukę ir atitolinti nuo moralinio impulso. Apie nebendramatį žodyną Baumanas kalba ir lygindamas biurokratijos monopolio ir holokausto principus, pažymėdamas, jog „nepaliečiamos grupės nelinksta skubėti gelbėti nusitaikytos kategorijos, kadangi dviejų pusių patiriamos problemos negali lengvai rasti bendro vardiklio” (Bauman 1999c: 123).

Šie bei panašūs pastebėjimai Baumano tekstuose kuria prasminį lauką, pasižymintį episteminėmis moralinio indiferentiškumo implikacijomis.. Baumano aprašoma socialinės manipuliacijos mechanizmų grandinė apibrėžiant, kas yra adiaforizacija, paprastai įtraukia minėtų metaforų nurodomus elementus: adiaforizacija modernybės sąlygomis pasireiškia kaip veiksmo pasekmių, kito veido pašalinimas iš akiračio įtarpinimo pagalba. Šią adiaforizacijos formulę metaforiškai galima išreikšti atstumo, neregos, nejautos metaforomis.

Taip pat pažymėtina, jog episteminė adiaforizacijos problematika Baumano socialinėje filosofijoje gvildenama ne tik metaforų pagalba, bet ir kitais teksto elementais „tarp eilučių”.

Kaip „Modernybėje ir holokauste” aprašomo adiaforizuojančius holokausto principus iš dalies atkartojančio Milgramo eksperimento atžvilgiu pažymi Baumanas, sukonstruotoje socialinėje struktūroje „nusikaltėlis yra

apsaugojamas nuo savo poelgių išdavos liudijimo agonijos. Jis netgi gali suklaidinti save ir patikėti, kad nieko iš tikrųjų pražūtingo nenutiko” (Bauman 1999c: 156). Nors šiame ir panašiuose teiginiuose Baumanas tiesiogiai negvildena episteminės bei ontologinės tematikos, jo rašymo stilius, pasižymintis vaizdingais, grožinei literatūrai būdingais išsireiškimais, perkeltinėmis prasmėmis, metaforomis, alegorijomis, ironija ir kalbėjimu „tarp eilučių”, šią tematiką užčiuopia ir prie jos vis pakartotinai grįžta.

Neretai Baumano apibūdinama situacija, kai žmogus save „suklaidina” ir patiki, jog „iš tiesų” kažko nenutiko, suponuoja, jog frazės autorius byloja apie galimą situaciją darydamas prielaidą, jog visgi kažkas nutiko. Kitaip sakant, ontiskai „kažkas” yra, tačiau aptariamas žmogus epistemiškai to nepatiria kaip buvimo.

Manymą, jog yra taip, kaip nėra, Baumanas ypač dažnai įvardina ir kaip vieną pagrindinių modernybės bruožų, nagrinėdamas ir įvardindamas modernybės mechanizmus bei pažymėdamas, kad pastaruosius gaubia „iliuzijų šydas, be kurio šie mechanizmai, būdami tokie, kokie yra, negalėtų tinkamai veikti” (Baumans 1995: 3). Nepaisant eksplicitinio puolimo pažinimo atžvilgiu, dažnai išnyrančio Baumano tekstuose, pastaruose taip pat aiškiai regima nesimpatija procesams, kuriuos metaforiškai būtų galima pavadinti racionalistiniu lunatikavimu – iliuziniam pažinimui ir įsitikinimui jog šydas ir yra veidas.

Pažinimas, kuriam Baumanas oponuoja, yra veikiau tai, ką jis įvardina kaip kognityvinę erdvę, kurią „Postmodernioje etikoje” kartu su estetinė erdve priešpastato moralinei erdvei. Pirmąsias dvi jis eksplicitiškai vertina neigiamai, todėl „episteminio indiferentiškumo” terminas skaitytojams, susipažinusiems su minėtu teoriniu elementu, neretai asocijuojasi su kognityvumu ir atrodo netinkamas. Tačiau čia pažymėtina, kad termino „episteminis indiferentiškumas” indikuojama episteminė plotmė yra daug platesnė nei tai, ką Baumanas įvardina kaip kognityvinę erdvę, nes apima ir

estetinę erdvę. Žodžio „episteminis” mastą apkarpo tik poroje naudojama sąvoka „indiferentiškumas”, dėl savo implikatyvių konotacijų su visa likusia Baumano socialine koncepcija bei jos stoikiškais ir krikščioniškais elementais nešiojanti vertybinį įskiepą ir centruojantį ties santykiu su žmogumi kaip tokiu, kurio neatpažinimas yra „klaida”.

Vienas adiaforizacijos kaip episteminės klaidos pavyzdžių, aptinkamų Baumano aprašomuose adiaforizacijos apraiškų atvejuose, – subjekto traktavimas kaip objekto. Kaip Baumanas pažymi „Modernybėje ir holokauste”, modernybės mechanizmą iliustruojančio Milgramo eksperimento atveju „aukai jokia proga nebuvo suteikiamas veikėjo, agento, subjekto vaidmuo. Vietoj to ji buvo pastoviai laikoma gavėjo pozicijoje. Jis buvo nedvipramiškai paverčiamas *objektu*; ir, kiek tai liečia veiksmo objektus, – nesvarbu, ar tai žmonės, ar negyvi dalykai” (Bauman 1999c: 156). Atitinkamai, galima pastebėti, vienas esminių principinių adiaforizacijos kaip moralinio indiferentiškumo bruožų – skirties tarp žmogaus ir daikto panaikinimas ir žmogaus episteminė dehumanizacija. Daugumoje moralės teorijų ši skirtis – lemtinga, kadangi žmogaus priskyrimas vienai ar kitai kategorijai esmiškai apibrėžia jo atsakomybę ir poziciją moralės atžvilgiu. Perskyros dėka vienoje pusėje atsiduria objektai, kurių atžvilgiu moralė neveikia ir pagal moralės kriterijus neprivalo veikti, o į kitą patenka asmenys kaip tokie ir jų atžvilgiu moralinė vertybių sistema normatyviai apibrėžia moralų elgesį kaip siekiamybę.

Kiek kitaip, tačiau išlaikant ir panašumus, skirtį tarp moralės lauko ir adiaforijos traktavo stoikai, iš kurių žodyno Baumanas pasiskolino šaknį savajam adiaforizacijos terminui, nors, kadangi Baumanas daug dažniau adiaforizacijos kilmę aiškina per krikščioniškąją tradiciją, galima daryti prielaidą, kad arba pastarosios dėka susipažino su stoikišku adiaforiškumo termino kilmės faktu, arba krikščioniškosios buvimo adiaforišku koncepcijos turinys jam pasirodė artimesnis nei klasikinė stoikų moralės koncepcija.

Kaip pažymi D. Antiseri ir G. Rede,

„Daiktams stoikai netaiko „gėrio“ ir „blogio“ charakteristikų, nes jos yra moralinės sąvokos, susiję su Logosu. Todėl visa, kas susiję su kūnu, yra moraliai indiferentiška, *adiaphoria*. Tai – tiek gyvenimas, sveikata, grožis, tiek mirtis, ligos, bjaurumas, skurdas, vergija, ir panašūs dalykai, kurie yra moraliai indiferentiški.

Toks ryžtingas atskyrimas gėrio ir blogio vienoje pusėje ir visa ko kito, kaip indiferentiško – kitoje, būdingas būtent stoikų etikai <...>. Jie puikiai suprato, kad blogio šaltinis – antikinio polio žlugimas, ir visi pavojai, neteisingumai, nepastovumas, gimę iš socialinių ir politinių sukrėtimų buvo paskelbti – ne, ne blogiu, o tuo, kas yra be skirtumo, abejingumu. Tai buvo <...> pastangos suteikti žmogui <...> galimybę susitaikyti su mintimi, kad gėris ir blogis visada turi tik vidinę prigimtį, niekada neateina iš išorės ir priklauso tik nuo asmeninio požiūrio į daiktus bei reiškinius, kurie patys savaime yra neutralūs <...>. Sveikatą, jėgą, ištvermę, t. y. dalykus, kurie yra pozityvūs prigimties požiūriu, stoikai vadino vertybėmis, *to axion*, tuo, kas gerbtina; priešingus dalykus, neigiamus prigimties požiūriu, laikė nevertingais. Tokiu būdu visa tarp blogio ir gėrio, išlikdama moraliai indiferentiška, vis tik fiziniu požiūriu turėtų būti skirstoma į turintį vertę ir neturintį vertės. Šitaip atsiranda antrasis daiktų suskirstymas į neutraliai gerbtinus ir neutraliai atmestinus.” (D. Antiseri., G. Rede, 1997).

Tai, kad „logos“, protas, yra traktuojamas kaip esminę žmogaus prigimtį išreiškianti individo savybė ir daroma skirtis tarp žmogaus - kaip „logos“ savinininko/paklusėjo ir moralinių vertybių kūrėjo/siekėjo atitinkamai pagal savo žmogišką prigimtį - ir to, kas daiktiška, yra moralinės sistemos išorėje, į ją nepakliūna ir todėl nureikšminama, lyginant su Baumano koncepcija turi ir skirtumų, ir panašumų.

Vienas pagrindinių skirtumų – tai, kad stoikų filosofijoje adiaforizacija yra vertinama teigiamai. Tuo tarpu Baumano koncepcijoje ji traktuojama tiek kaip atliekanti vertybiškai neutralų vaidmenį (tais momentais, kai Baumanas mėgina tiesiog diagnozuoti, kas vyksta socialinėje tikrovėje, tarsi nepateikdamas savojo vykstančių procesų vertinimo), tiek – kaip atliekanti vertybiškai teigiamą vaidmenį (pabrėžiant, jog adiaforizacija lengvina buvimą visuomenėje ir apskritai daro jį įmanomu; kitaip begalinės atsakomybės ir visuomeninių procesų derinimas verstų buvimą sociume

nepakeliamu; tačiau būtų sunku sakyti, kad tokiuose Baumanio teiginiuose nėra nė lašo ironijos), tiek – dažniausiai – vertinama neigiamai (kritikuojama, net slopindama moralinį impulsą leidžia vykti moraliai smerktiniams dalykams; tai gali būti išskaitoma iš to, kiek daug Baumanas referuoja į Leviną bei skolinasi pastarojo etikoje aptinkamus normatyvinius elementus, o taip pat to, kaip dažnai pasitelkiant vaizdingą, grožinei literatūrai būdingą kalbą apeliuojama į skaitytojo jausmus ir vertybinį vertinimą moralės naudai).

Vienas pagrindinių panašumų, - tiek Baumanio, tiek stoikų filosofijoje daroma skirtis tarp gyvenimo elementų traktuojamų kaip moraliai reikšmingų ir moraliai nereikšmingų. Tam tikras žmogaus išskirtinumas, vienokiais būdais skelbiamas antikinėje filosofinėse koncepcijose, kitokiais – krikščioniškoje filosofijoje, gyvenimo filosofijoje, egzistencializme, dialogo filosofijoje ar pan., yra viena pamatinių prielaidų didelėje dalyje filosofinių etikos teorijų. Šiuo atžvilgiu tiek stoikų, tiek Baumanio moralinio indiferentiškumo koncepcija suskirsto pasaulį į esminius ir neesminius dalykus, reikšmingus ir nereikšmingus, žmogaus ir ne žmogaus buvimą; skiriasi tik paskirstymo turinys ir kriterijai, tačiau abstraktus sąvokos principas – tas pats.

Skiriasi ir vaidmuo, stoikų ir Baumanio koncepcijose teikiamas protui. Stoikai gėrio ir blogio sąvokas sieja su „logos“, protu. Jų etika nuo pastarojo – neatskiriama. Tuo tarpu Baumanas, moralės koncepcijoje kaip pagrindinius integruodamas leviniškus conceptualinius elementus, eksplacitiškai teigia moralės atskirumą nuo pažintinių galių ir proto, o taip pat moralės atžvilgiu griaušančią, slopinančią, adiaforizuojančią proto poveikį.

Apibendrinant, – iki takiojo posūkio Baumanio socialinėje filosofijoje aptinkamos tokios į adiaforizacijos apraiškas nurodančios ir kaip sinonimai reprezentuojančios adiaforizacijos turinį metaforos kaip distancija, neregą, nejautra, kalbos nebendramatiškumas, o taip pat atkreipiamas dėmesys į adiaforizacijai būdingus subjekto traktavimo kaip objekto atvejus.

Po tokiojo posūkio Baumano konstruojama adiaforizacijos filosofema tokiosios modernybės koncepcijoje dėl savo panašumų į ir skirtumų į adiaforizacijos apibūdinimus modernybei ir postmodernybei skirtais lakotarpiais pasižymi ir panašiomis, ir skirtingomis implikacijomis.

Ketvirtojo laikotarpio Baumano tekstuose metaforoms pagausėjus, dažnas adiaforizacijos aprašymo atvejis tampa neatsiejamas nuo takumo charakteristikų. Takumo bei kitų metaforų pagalba ypatingai šiuo Baumano rašymo laikotarpiu išryškėja ne tik tokiajai, bet ir tvirtajai modernybei būdingi adiaforizacijos aspektai. To dėka terminas „adiaforizacija“, eksplicitiškai Baumano apibrėžiamas kaip „moralinis indiferentiškumas“, implikatyviai dar stipriau išryškėja kaip „episteminis indiferentiškumas“. Nors Baumanas adiaforizaciją apibrėžia kaip moralinį indiferentiškumą, po tokiojo posūkio jo tekstuose pateikiamuose adiaforizacijos apibūdinimuose metaforų dėka episteminis elementas išryškėja stipriau nei XX a. tekstuose.

Adiaforizuotoje tokiojoje tikrovėje vartotojų visuomenės „išlepusi egzistencija“ aprašoma kaip esanti tokia, vartotojiškame, praslystančiame, „nulinio pasipriešinimo“ (*zero drag*) (Bauman 2011c) santykiyje su su tikrove – ar tai būtų santykis su žmonėmis, ar daiktais ir abstrakčiais dalykais. Šiuo laikotarpiu Baumano tekstuose apie adiaforizaciją dažnai pasirodo *neregėjimo*, *nejautos* metaforos. Taip pat tarp eilučių nemažai referuojama į prasilenkiantį dalykų padėties konstatavimą, įvykstantį diagnozuojant, kokia dalykų padėtis tam tikrų mechanizmų dėka atrodo besanti, ir kokia numanoma yra iš tiesų. Viena vertus, Baumanas atsargiai elgiasi su tokiais terminais kaip „tiesa“ ir „tikrovė“ ir tikrovę pirmiausia traktuoja kaip psichosomatinį reiškinį. Jis neatmeta ir fragmentiškai inkorporuoja Baudrillard'o prielaidą, kad tikrovė yra uzurpuojama hipertikrovės ir nebėra skirties tarp ženklo ir jo referento, tad pasaulyje išlieka tik ženklai ir simuliakrai, kurių neįmanoma „demaskuoti“ – tarsi „Platono“ olos alegorijoje liktų tik šešėliai. Kita vertus, Baumanas tokio požiūrio laikosi tik iš dalies ir neperima pesimistinio Baudrillardo scenarijaus; dėl pastarojo mąstytoją kritikuoja. Baumano tokiosios modernybės laikotarpio

tekstuose tarp eilučių – tokių teksto formavimo įrankių kaip metafora bei ironija (pastarajai daug dėmesio, tyrinėdamas Baumaną metodą, skiria Elliott) dėka – galima išvelgti Baumaną prielaidą, jog esama tam tikros dalykų padėties ir ją galima (pasirinkti) matyti arba nematyti. Šiuo laikotarpiu kaip ir ankstesniais Baumaną tekstuose pasirodo regėjimo, klausos, nejautos metaforos bei daugybė naujų. Taip liečiama kalbos ir tikrovės bei socialinio iliuzijos produkavimo problematika, nors išryškėjusio postmodernistinio, talaus prieskonio kiek stipriau nutostanti nuo antikinės šaknis turinčios etikos, ontologijos ir epistemologijos vieningumo prielaidos (tačiau galutinai nenutolstanti).

Visumoje numanomų dviejų tikrovės lygmenų prielaidą galima išvelgti didelėje dalyje Baumaną vartotojiškumo – kaip esminio tokiosios modernybės elemento – problematikos; nors eksplicitiškai tokią prielaidą įvardina tik perkeltine prasme, pavyzdžiui, kalbėdamas apie virtualų internetinės erdvės pasaulį ir fizinį. Pažymėtina, iš pagrindų objektyvią tikrovę Baumanas neigia. Tačiau tuo pačiu pastebėtina, kad Baumaną tekstuose vartotojiškos pasaulė-žiūros aprašymai neretai atliekami žvelgiant iš alternatyvaus žiūros taško, nors ir permirkusio dalyvavimu aprašomoje tikrovėje. Baumaną tekstuose standartinis tokiosios modernybės subjektas yra regimas tarsi iš šalies, kur galioja ne tokiojo pasaulio taisyklės, o šiuos du pasaulius tekste riša ironijos siūlas.

Aprašydamas tokiosios modernybės žmogų, Baumanas netiesiogiai išskiria keletą episteminių lygmenų. Pvz., jis pažymi, jog gyvenimo vartotojo „dėmesys turi būti ištreniruotas praslysti paviršiumi daug greičiau nei prireiktų tam, kad būtų užmestas žvilgsnis į tai, kas slepiasi po paviršiumi. <...> Jei elektroniniam pasauliui būtų pritaikytas darviniškas principas „išgyvena stipriausias“ <...>, informacija žmogaus dėmesį greičiausiai pasiektų trumpiausia, negiliausia ir mažiausiai apkrauta reikšme. Sakiniai veikiausiai neišplėtoti argumentai, pavieniai skambūs žodžiai veikiausiai nei sakiniai, „garso karsniai“ veikiausiai nei žodžiai. Kaina, kurią mes visi

mokame, kad daugiau informacijos būtų „prieinama“, yra pastarosios reikšmės turinio traukimas; jos paruošto prieinamumo kaina yra radikali jos reikšmingumo redukcija” (Bauman 2012a: 91). Sunku paneigti kad kiekviename šios pastraipos sakinyje esama ironijos.

Sakinyje, kuriame kalbama apie slydimą paviršiumi, pasitelkiama kultūriškai įprasta opozicija: paviršiaus kategorija literatūrinėmis priemonėmis priešpastatoma tiesiogiai neįvardintai, tačiau numanomai gyliai kategorijai. Frazė apie trumpiausią ir mažiausiai apkrautą reikšmę susideda iš dviejų dalių, iš kurių vienoje kalbama apie buvimą stipriausiu, ir šios dalys pateikiamos savotiškame kontraste, kurio dėka skaitytojo sąmonėje nevalingai sužaidžiama Vakarų kultūros klišėmis ir kultūrinio konteksto skatinamu polinkiu stiprumą traktuoti kaip teigiamą dalyką. Jei šiuo sakiniu būtų tiesiog konstatuota, jog tai, ką skaitytojas greičiausiai laikė neigiama, dabartinėje žmonijos būklėje yra laikoma teigiama, tai galima būtų priskirti tik diagnozei be vertybinių elementų. Tačiau literatūrinių priemonių dėka Baumanas apeliuoja į kultūrinius klotus ir pirminius impulsus, kurie standartiniam skaitytojui tipiniu atveju sako, jog būti stipriu yra gerai, ir šalia aprašomojo pasaulio sukuria jo asmeninį, sąjungoje su autoriumi, vertybinį pasaulį, iš kurio žvelgdamas skaitytojas „žino” tai, ko galbūt nežino tas „kitas”, aprašomasis, tokiosios modernybės gyventojas. Tokiu būdu Baumanas savo tekstuose po tokiojo posūkio kuria bendro žinojimo su skaitytoju pasaulį, iš kurio iš šalies žvelgiama į skaitytojo pasaulį anapus teksto. Taip pat minėtoje pastraipoje trumpiausia ir neapkraučiausia informacija sakinyje grupuojama su negiliausia informacija, o negilumo savybių neigiama konotacija sutvirtinta dar prieš tai einančio sakinio. Trečiajame sakinyje vėlgi žaidžiama kultūrinėmis priešatomis: žodžiai-sakiniai (narys *versus* visuma), garsas-žodžiai (narys *versus* visuma), implikuojant, kad suponuojamas lygiavertiškumas tarp visumos ir jos elemento rodo apsigavimą. Nors Baumanas nemėgsta dichotominio mąstymo, jis akivaizdžiai mėgsta tam tikrą dichotominį žodyną – matyt, dėl to, kad šis padeda netiesiogiai ir netiesmukai, kontrastų ir

provokacijų būdu, tačiau su tokiu poveikumu, kokį turi literatūra, ironijos ir vaizdingos kalbos pagalba formuoti dviejų episteminių lygmenų lygiagrečę, kurių vienu galima išmatuoti antrąjį nurodant šio trūkumus. Galiausiai, ankstesniais sakiniais išvengęs tiesioginio vertinimo, tačiau spustelėjęs skaitytoją susidaryti atitinkamą vertinimo turinį, ketvirtajame sakinyje Baumanas įvardina, jog tai, apie ką rašyta anksčiau, yra „kaina, kurią mes mokame“, ir dar stipriau apeliuoja į standartinę tendenciją traktuoti kainą kaip praradimą.

Šioje pastraipoje reflektuota Baumano rašymo strategija būdinga didelei daliai jo tokiosios modernybės tekstų. Baumano naudojama ironija jo tekstuose leidžia formuoti/atsiskleisti dviejų požiūrio taškų prielaidai – to, kuris tarsi nekaltai aprašomas, ir to, iš kurio žiūros taško tai aprašoma. Ir pastarojo episteminei prieigai literatūrinių priemonių pagalba aiškiai teikiama vertybiškai išreikšta pirmenybė.

Tad pažymėtina, jog nepaisant eksplicitiškų Baumano pasisakymų prieš pažinimą, episteminių atspalvį turinčios sąvokos jo tekstuose nuolat atsikartoja epizoduose, kur pažinimas nėra atakuojamas, ir episteminiams gebėjimams veikiau suteikiamas teigiamas vaidmuo. Tai neretai persiduoda ir kritikų žodynui, kurį jie perima iš Baumano, nors ir nesupproblemindami ir galbūt net pamiršę leviniškąsias jo koncepcijos sudedamąsias dalis. Mat Baumano pastebėjimai apie mąstymą tampa svarbia jo tokiosios modernybės tyrimų žinute, kurią „perskaito“ ne vienas kritikas. Pvz., Baumano tekstus tyrinėdamas Blackshaw (žodžių paryškinimai – disertacijos autorės) atkreipia dėmesį, jog:

„[p]riklausomi nuo vartojimo (*consuming*), nors kartu ir jausdami praryjančią (*consuming*) vartojimo riziką baimę, tokiosios modernybės vyrai ir moterys **atrodo** neįgalūs pakeisti nei vieno, nei kito. Taip yra dėl to, kad vartotojo sindromas turi savą estetikos kodą, kuris atleidžia juos nuo sunkaus **mąstymo** pastangų. <...> Baumanas bando pasakyti, kad nesvarbu, jog tokiosios modernybės vyrai ir moterys **nekontempliuoja** savo **nesąmoningų** troškimų – tiesą sakant, jie ne per geriausiai susitvarko ir su savo **sąmone**. (Blackshaw 2008: 123)

„Baumanas sako, kad tokiosios modernybės vartotojai gali praleisti visą dieną žaisdami, bet ko jiems trūksta, tai giliausio įsitikinimo, kad ta laisvė, kuri leidžia jiems taip elgtis, buvo sunkiai laimėta, kas daro jų žaidimą daug rimtesnį nei jie žino. <...> [P]irmiausia jiems reikia rasti drąsos nustatyti naujas taisykles žaidimams, kuriuos jie taip laisvai žaidžia, ir tik tada jie galės prisiimti atsakomybę už atsakomybę, kurią atneša laisvė” (Blackshaw 2008: 132).

Ši pastraipa – vienas iš pavyzdžių, kaip epistemines funkcijas nurodantys žodžiai Baumano kritikų naudojami jiems perpasakojant Baumano socialinę koncepciją. Dažnas kritikas referuoja į mąstymo ir pažinimo vaidmenį Baumano tokiojoje modernybėje, tačiau nenagrinėja to sąryšyje su leviniškosiomis Baumano socialinės filosofijos prielaidomis, paskatinusiomis Baumaną teigti moralės ir pažinimo nebendramatiškumą. Tad didžiąją dalį Baumano komentatorių galima suskirstyti į stovyklas pagal palaikomą vieną iš prieštaraujančių prielaidų poros narių: pvz., tuos, kurie akcentuoja etikos pirmumą prieš ontologiją ir epistemologiją, bei tuos, kurie sociologiškai konstatuoja makro-jėgų pirmumą prieš individualius moralės ir mąstysenos modelius ir referuoja į kultūros poveikį episteminiams elementams, aprašomą Baumano tokiosios modernybės koncepcijoje. Tačiau daugialypę Baumano poziciją taikliausiai atspindi abiejų požiūrių inkorporavimas kartu: adiaforizacijos kaip ne tik moralinio, bet ir episteminio indiferentiškumo apibūdinimus Baumano socialinėje filosofijoje galima klasifikuoti ir tyrinėti pažinimo santykio su morale problematiką.

Pažymėtina, jog po tokiojo posūkio išryškėję episteminiai elementai Baumano adiaforizacijos filosofijoje yra orientuoti į žmogiškumo kaip tokio pažinimą ir pasireiškia bent vienu iš trijų būdų: asmenų grupės santykyje su kita asmenų grupe, asmens santykyje su kitu asmeniu ir asmens santykyje su savimi pačiu.

4. 2. 1. Adiaforizacija kaip asmenų grupės santykis su kita asmenų grupe

Asmenų grupių santykį Baumanas, matyt, marksizmo įtakoje, dažniausiai savo socialinėje koncepcijoje mini tada, kai nagrinėja jį kaip antagonistinį. Antagonizmas jo tekstuose aprašomas įvairiais rakursais ir formomis, bet iš principo, kaip taikliai įvardija Markas DAVISAS, Baumanui būdinga tam tikra „valia-dualizmui“. Anot tyrinėtojo, „Baumano darbuose aptinkama tendencija regėti socialinį gyvenimą pagrindinio marksistinio dualizmo tarp „buržuazijos“ ir „proletariato“ šviesoje arba, paprasčiau, tarp „turinčiųjų“ ir „neturinčiųjų“ <...>. Būtent ši tendencija, tikiu, pagimdė tokias intriguojančias dualistines kategorijas kaip „postmodernus grynumas“ ir „postmodernus purvas“; „laisvieji vartotojai“ ir „vartotojai su trūkumais“; „suviliotieji“ ir „prispaustieji“; „turistai“ ir „bastūnai“ (Davis 2008b: 142).

Kaip pažymi Jacobsenas ir Marshman, „labai svarbu atkreipti dėmesį į centralumą ir išskirtinį tęstinumą, kuriuos atskirtis (ar praeityje dėl rasės, ar dabartiniais laikais dėl negalimybės efektyviai „vartoti“) įgauna Baumano raštuose“ (Jacobsen, Marshman 2008: 5). Įvairūs dualistiniai visuomenės pjūviai, kuriais keltinas dichotomizuotų grupių episteminio santykio klausimas, aptinkami tiek tvirtosios, tiek takiosios modernybės koncepcijose. Adiaforizacijos filosofemą Baumanas pasitelkia kalbėdamas ne tik apie individualų, bet ir apie „kolektyvų indiferentiškumą“ (Bauman 2012a: 81). Savo XX a. veikaluose mąstytojas atkreipia dėmesį, jog tokio istorinio modernybės įvykio kaip holokaustas metu kai kurie žmonių tipai buvo dehumanizuojami juos įvardijant kaip „piktžoles“, „nevertus gyvenimus“ ir taikant to, ką Heideggeris įvardytų kaip požiūrio, jog jiems „trūksta teisingos „esmės“, kad tai skaitytųsi *kaip mirtis*“, eksplikaciją“ (Marshman 2008: 88). O XXI amžiuje aprašydamas tokiojo pasaulio grupes, kurios traktuojamos kaip „užklasis“, Baumanas pritaiko terminą „atliekos“ (pastarąją metaforą ypač išplėtodamas veikale „Išmetami gyvenimai“ (*Wasted Lives*)) iš išplėtoto

metaforų tinklo pagalba atkreipia dėmesį į dualistinį visuomenės susiskaldymą bei tarp jų adiaforizacijos rankomis statomą episteminę sieną.

Pastebėtina, jog tiek holokausto atveju (kai modernybės „fabrike“ socialinės organizacijos ir biurokratizacijos patvarkymu genocidas buvo atliekamas tarsi nekvestionuojama pareiga asmenų, kurie, kaip pažymi Hannah Arendt, kitose srityse moralinių normų laikėsi), tiek ir vartotojiškos visuomenės atveju adiaforizacija pasireiškia kaip asmenų grupės traktavimas tarsi jie neatitiktų žmonių kaip tokių kvalifikacijos – juos ne tik moralinėje plotmėje, bet ir episteminame lauke nužmoginant. Eksplicitiškuose adiaforizacijos aprašymuose gausu implikacijų, jog „piktžolės“, „užklasis“ yra pašalinami ne tik iš moralinio, bet sykiu ir episteminio lauko. Įvairiomis metaforomis krikštytos užklasio formos neretai apibūdinamos kaip *nematomos* ir *negirdimos* (tai - tiek moralinės, tiek episteminės metaforos) vartotojiškos logikos įrankiais suręstoje socialinėje tikrovėje vyraujančioms ir čia sėkmingai funkcionuojančioms žmonių grupėms. Baumano taikiklyje analizuojamos situacijos, kai pasaulis skirstomas į *mes* ir *jie* ir kuriamas skirtingas normatyvinis moralinis santykis su subjektais, neišvengiamai tampantis ir diskriminaciniu pažintiniu. Kaip abstrakčiai pažymi Baumanas, „[j]ie“ yra tie, kurių turėtų būti mažiau – arba geriau iš viso nebūtų“ (2004c: 34). Savo tekstuose mąstytojas atkreipia dėmesį į būdus, kuriais socialiniame pasaulyje konstruojami mechanizmai, kad „jie“ vienokiu ar kitokiu būdu būtų pašalinami iš skaidraus bekaimynio „mes“ episteminio lauko.

Išlaikydamas principinį marksistinį dualizmą, tačiau jį atnaujinęs vartotojų visuomenės socialinės tikrovės bruožais ir tendencijomis, Baumanas atkreipia dėmesį į tai, kad, galbūt priešingai nei galima būtų tikėtis, globalizacijoje „technologinis ir politinis laikinių/erdvinių atstumų panaikinimas greičiau ne pagerina žmogiškąsias sąlygas, o linksta jas poliarizuoti“ (2004b: 189). XXI a. tekstuose Baumanas nemažą dalį samprotavimų skiria užklasio problemai – klasei, kuri vienokiu ar kitokiu būdu pašalinama iš bendros, socialiai legitimuotos socialinės erdvės. G. Myrdalo

1963 m. į apyvertą įvestą terminą „užklasis“ Baumanas įpina į savąją grupinės atskirties koncepciją, atkreipdamas dėmesį į vartotojiškoje visuomenėje aptinkamus išgalinimo procesus, vykstančius tam tikrų grupių atžvilgiu.

Anot Baumano, „[b]esiformuojantį užklasį, Myrdalo prasme, turėjo sudaryti *atskirties* nuo gamybinės veiklos aukos, tai turėjo būti kolektyvinis *ekonominės* logikos produktas, logikos, kurios paženklintos atskirtimi visuomenės dalys nekontroliavo ir beveik, ar net visiškai, neįtakoją“ (Bauman, 2011c: 239). Baumano socialinėje koncepcijoje tai įvardinama kaip vartotojiškumo šalutinės aukos, nenumatyta žala (*collateral damage*); mąstytojas atkreipia dėmesį, kad šiuolaikiniame socialiniame pasaulyje tai traktuojama kaip neišvengiama ir net reikalinga visuomenio gyvenimo sudedamoji dalis, net (o veikiau ypač) jei nenumatyta žala – žmogiškumas kaip toks.

Dualistinės kategorijos – tokios kaip „laisvieji vartotojai“ ir „vartotojai su trūkumais“ bei daugybė kitų Baumanui padeda konstruoti antagonistinį pasaulį, kuriame viena iš klasių netraktuojama kaip klasė, o veikiau kaip užklasis, ir jos egzistencija tam tikrame socialinės tikrovės lygmenyje paneigiama. Kaip rašydama apie „užklasio“ žmones pažymi Abby Peterson, „jų gyvenimai iš tiesų gali būti išmetami (*wasted*) – pasmerkti likti anapus žmogiškosios visatos“ (Peterson 2010: 18).

Tačiau jei modernybės laikotarpio Baumano tekstuose buvo pabrėžiama, kad žmonių traktavimas kaip piktžolių yra socialinio inžinieriaus ir sodininko darbo rezultatas, galima pastebėti, kad Baumano tokiosios modernybės laikotarpio veikaluose tai nušviečiama kaip paties globalaus, vartotojiško savaeigio gyvojo sodo kultūros, pačios tokiosios socialinės tikrovės, paties socialinio mechanizmo funkcija gaminti atitinkamą socialinę terpę ir dalį jos narių pastoviai šalinti iš episteminės erdvės kaip ne narius.

Kaip Baumanas pažymi veikale „Šalutinė žala“, nagrinėdamas „šalutinės aukos“ principą grupių atveju bei atkreipdamas dėmesį į apatinius laiptelius ant nelygybės kopėčių užimančių žmonių problemą ir „šalutinėms aukoms endemišką arba nenatūralų „nematimumą“, „aukos yra pavadinimos

„šalutinėmis” tiek, kiek jos išbraukiamos kaip nepakankamai svarbios, kad pateisintų jų saugojimo kainą, ar paprasčiausiai „nesitikėtos”, kadangi planuotojai nelaikė jų vertomis įtraukimo tarp paruošiamojo žvalgymosi tarp objektų. Tad, kad būtų atrinkti iš tarp kandidatų į šalutinę žalą, progresyviai kriminalizuojami vargšai yra puikūs „čiabuviai” – tendencingai nuolatos paženklinanti dviguba nesvarbumo ir nevertumo stigma” (Bauman 2012a: 8).

Kaip referuodamas į globalizacijos procesus Baumanas pastebi veikale „Takieji laikai: gyvenimas netikrumo amžiuje”, „ [p]laneta, kaip bebūtų, dabar yra pilna; tai reiškia, kad tarp kitų dalykų tipiškai modernus procesas – toks kaip tvarkos ir ekonominio progreso statymas – įsikuria visur, o taip pat kad visur gaminamos „žmogiškosios šiukšlės”, pasirodančios vis didesnėmis apimtimis” (Bauman 2008a).

Taip teigdamas, Baumanas atlieka akademinio dvigubo agento vaidmenį – viena vertus, diagnozuodamas socialinę būklę teoriškai, tarsi „dievišku žvilgsniu”, fiksuoja tai, ką regi (pvz., nematomą žmonių klasę), kita vertus, konstatuoja jos nematomumą.

Tad pažymėtina, kad nors Baumano tekstuose retai tiesiogiai kalbama apie tikrąją dalykų padėtį, tikrovę ir realybę kaip priešstatą iliuzijai bei vengiama visapusiško sisteminimo, jo socialinėje koncepcijoje negatyviai apibūdinama socialinė tikrovė implikuojama ne tik kaip psichosomatinis reiškinys, bet ir bendražmogiškas būvis, kuriame tam tikrų dalykų atžvilgiu vyrauja manymas, tačiau autorius supanuoja dalykų padėtį esant kitokią ir mato tai, kas „nematoma”. Baumano rašymo būdas liudija jo užimamą dvilypę poziciją ir, kitaip nei Baudrillardo koncepcijoje, kaskart, aptikus Baumano tekste žodį „iliuzija”, galima suponuoti kažkur esant terpę, kuri nėra iliuzija.

Taipogi pažymėtina, kad Baumano aprašomas tokiosios modernybės pasaulis, nubraižytas konceptualinėje individualizacijos ir globalizacijos ašių koordinacių sistemoje, netampa atskira visata, nesusijusia su jo modernybės ir postmodernybės laikotarpio tekstais. Adiaforizacijos problemos atžvilgiu ypač svarbus yra tokiojo laikotarpio tekstų sąryšis su dar „Modernybėje ir holokauste” įvardintais principais bei „Postmoderniojoje

etikoje” išplėtota koncepcija, kurioje moralė traktuojama kaip iki-sociali, o adiaforizacija laikoma neišvengiamu socialiniu produktu, ir moralinis impulsas sąryšyje su tokiosios modernybės vartotojiška tikrove atlieka tam tikrą statinį archimediškojo taško, kaip tikrovės elemento – nors ir pirmesnio už ontologiją – vaidmenį, su kuriuo, nors ir netiesiogiai, tarp eilučių, lyginama adiaforizacijos „deviacija” nuo moralių arba episteminių tarpžmogiškų santykių.

1998 m. veikale „Globalizacija”, kuriame Baumano aprašoma socialinė tikrovė jau pasižymi didele dalimi charakteristikų, kurios vėliau atsikartoja tokiosios modernybės periodo veikaluose, nagrinėjančiuose globalizacijos temą, visuomeninės adiaforizacijos neišvengiamybės ir atskirties episteminame lygmenyje problema plačiai nagrinėjama pasauliniu mastu.

1999 m. veikale „Beieškant politikos”, kuriame, anot M. Daviso, įvyksta vienas svarbiausių Baumano konceptualinių lūžių, kalbama apie agorą bei politikos būtinybę. Tiesa, anot Bryanto, „neaišku, iš kur kyla <...> viltys ir kaip jos gali būti maitinamos ir palaikomos. Praeityje agora galėjo būti vilčių ir alternatyvų generavimo šaltinis, tačiau Baumanas dejuoja, kad tai nebėra galimybė” (Bryant 2013: 35) (tačiau dėl vilčių šaltinio neaiškumo galima ginčytis).

Šiame veikale ypatingai išryškėja, kad politiniame lygmenyje moraliniai klausimai neišvengiamai tampa episteminiais. Politinėje erdvėje nebėra vieno veido, o begalinė atsakomybė yra užgniaužiama. Nors visumoje Baumanas nesirenka „arba/arba”, o jo socialinės koncepcijos leviniškuose elementuose konstatuojamas „arba/arba” klaidina dalį komentatorių, visgi daugiaprasmiška, daugialypė jo koncepcija pasižymi ir antruoju sluoksniu. Pastarajame pradedant veikalu „Beieškant politikos” ir tęsiant XXI a. teksta normatyviškai aprašoma socialinė tikrovė globalizacijos sąlygomis, kai atstumas tarp individų didėja nebe skatinamas instrumentiškai racionalios modernybės programos ir padedančių ją įgyvendinti biurokratinių mechanizmų, bet pagreitį įgavusios, save palaikančios kapitalistinės tvarkos. Pastarojoje individai simmeliškai nureikšminami, traktuojami kaip mainomi ir

keičiami lyg pinigai, matuojami pagal parankumą ir traktuojami kaip objektai, eliminuojant specifinę episteminę poziciją, pripažįstančią juos kaip pirmiausia subjektus, t. y., atsisakančią šiuo aspektu vertybinio momento, tačiau formuojančio vertybinį matmenį socialinių procesų objektyvizuojančiai naudai. Šios tvarkos akivaizdoje kylant klausimams apie politikos vaidmenį, Baumano perskyra tarp moralės ir visuomenės pasitraukia į antrą planą. Konstatuodamas gilėjančią dichotomiją tarp tam tikrų socialinių grupių, Baumanas visgi ieško alternatyvos moraliai – „moralaus dviejų ryšio” – erdvei globalizacijos erdvėse. Nors, viena vertus, visuomeniškumo panaikinama moralinio impulso begalybė ir leviniškoji moralė kaip tokia globalizacijos eroje patiria daug kliūčių, kita vertus, Baumanas sprendžia ne tik etinius bet ir politinius klausimus, ir juos nagrinėjant adiaforizacijos koncepcija tampa įrankiu episteminiu būdu įvardinti moralei problematikai.

Kaip „Postmodernioje etikoje” atskirdamas kognityvinę bei moralinę erdves kaip nebendramates pažymi Baumanas, moralinio impulso praradimas kognityvinėje erdvėje yra neatgręžiamas – „jis tiesiog ignoruoja kognityvinius principus” (Bauman 1995: 166) ir negali būti jais atstatomas. Pažymėtina, jog tai galima ginčyti (tai ir daroma tolesniame tekste), nes tai sudaro tik dalį Baumano conceptualinių pažiūrų. Tačiau moralės ir normatyviškai vertinamos politinės būklės sąsaja Baumano socialinėje koncepcijoje kelia vieną didžiausių klausimų ir jos sąryšis nėra visiškai aiškus.

Apibendrinant, – vienas iš dažnų tokiosios modernybės tyrinėjimų leitmotyvų Baumano XXI a. tekstuose yra Daviso minėtoji marksistinių šaknų turinti „valia dualizmui” ir mąstytojo pasitelkiamos hiperbolizuotų opozicijų bei dichotomijų iliustracijos, literatūrinėmis priemonėmis provokuojančios skaitytojo vertybinį požiūrį.

Nagrinėdamas įvairių socialinių sluoksnių padėtį ir tarpusavio santykį, Baumanas pasitelkia vaizdžias, į palyginimą orientuotas metaforas – pavyzdžiui, pažymėdamas, kad globalizacijos sąlygomis dalis žmonių tampa

besirenkantys, kur nori judėti, o dalis įkalinami negalėjimo pasirinkti, nes globalus pasaulis neatsiklausdamas juda po kojomis. Vieni jų – turistai, kiti – bastūnai. Pasitelkiamos įvairios dichotomijos – pvz., tas skirstymas pė besirenkančius ir įkalintusius Baumanas yra atvaizduojamas ir kitokia struktūra – žmonės dalinami į globalius ir lokalius. Svarbu pažymėti, kad dauguma šių dichotomijų – nors, viena vertus, radikaliai suformuluotos ir pateiktos kaip visaapimančios bei tvarkingai talpinančios ir sistemizuojančios socialinę tikrovę, antra vertus yra tik dalinės ir iš naudojamos stipriai orientuojantis į jų emocinį krūvį, skirtą užaštrinti skaitytojui pristatomą problematiką, šokiruoti ar kitaip paveikti skaitytoją emocionaliai.

Nors pats Baumanas tiesmukai to neįvardina ir palieka šį darbą komentatoriams (tai gražiai iliustruoja vieno žymiausių Baumanas tyrinėtojų P. Beilharz citata „Zygmuntas Baumanas man pasakė <...>, kad mano iššūkis yra įnešti tvarkos į chaosą” (Beilharz 2001: vii)), jo tekstuose po tokiojo posūkio pasikartojimai įtraukia ne tik vaizdžias dichotomijas, taip suskirstant žmones į grupes ir dramatizuojant šių grupių sąryšį, bet ir pabrėžiant socialinės tikrovės daugialypumą bei pasisakymą prieš monologinį, pozityvistinį socialinės tikrovės tyrinėjimą. Tačiau tuo pačiu dialogas formuluojamas kaip agoroje siektina vertybė, nors ir pasireiškianti ne taip pat, kaip „moraliname dviejų ryšyje”, vieno asmens santykiuose su kitu asmeniu. Dualistinis socialinio pasaulio vaizdas, kurį piešia Baumanas, išlaiko tam tikras vertybines konotacijas ir adiaforizacija, kuri tarnauja pasaulio skirstymo peilis, aprašoma tiek kaip moralinis indiferentiškumas, tiek, implikatyviai, kaip episteminis indiferentiškumas.

4. 2. 2. Adiaforizacija kaip asmens santykis su kitu asmeniu

Episteminio indiferentiškumo atvejus, implikuojamus Baumanas adiaforizacijos kaip vartotojiškos visuomenės produkto koncepcijoje, galima aptikti kaip funkcionuojančius ir paskirų asmenų atžvilgiu.

Brėždamas analogiją tarp vartotojų požiūrio į tarpžmogiškus ryšius ir vartotojiško apispirkinėjimo, Baumanas pateikia gausybę šiuolaikinių pavyzdžių, išlaikydamas kritinę distanciją su aprašomais reiškiniais provokuojančių apibendrinimų pagalba.

Aprašydamas vartotojų satykių idealų tipą, Baumanas atkreipia dėmesį, kad „[p]rekės, su kuriomis jie išmokyti socializuotis, yra skirtos jas liesti, tačiau pačios neturi rankų lietimui, <...> jas galima apžiūrėti nesibijant, jog kažkas žvelgs į tavo akis. <...> [P]rekės įgyjamos kartu su atsakymais į visus klausimus <...>, tačiau pačios tyli ir neužduoda klausimų“ (Bauman 2011: 27) – pavyzdžiui, „[k]ai nusiperki daiktą – tarkime, iPad, iPhone 5 arba 4 – neprisieki šiam prietaisui ištikimybės. Prietaisas tavęs niekaip neįpareigoja. Visi įsipareigojimai yra įsipareigojimai, kuriuos prietaisas turi tau“ (Bauman 2014: 221). Tokius aprašymus jų parašėse ir tarp eilučių implikatyviai lydi leviniška Baumano prielaida, jog „ryšys su kitu asmeniu užsimezga tikrai kaip atsakomybė“ (Levinas 1994: 100)

Požiūrio į kitą kaip į prekę ar objektą, kuriuo galima manipuliuoti ir kuris pasitelktinas kaip įrankis saviems tikslams, iliustracijas Baumanas pateikia referuodamas į įvairias gyvenimo sritis – pvz., romantinius santykius (ypač nagrinėjamus veikale „Likvidi meilė“⁶ (Bauman 2007b)), darbinis santykius, virtualiąją realybę ir t. t. Pastraipa po pastraipos, veikalas po veikalo (kartais įtraukiantys tas pačias „pastraipas po pastraipų“) Baumano tekstuose piešiamas konceptualinis pasaulis, kuriame konstruojami principai gausiai iliustruojami kasdienėmis psichologinėmis, ekonominėmis ir kt. situacijomis,

⁶ Lietuviškai išleisto leidinio pavadinimas – „Likvidi meilė“, tačiau autorė terminą „*liquid love*“ siūlytų versti kaip „takioji meilė“. Tokiu būdu metaforoje būtų išlaikyta koncepcijai svarbi sąsaja su skysčio charakteristikomis, terminas taptų intuityviai atpažįstamesnis ir artimesnis kasdienei ar poetinei kalbai (toks vertimas būtų artimesnis Baumano stiliui), o taip pat nebūtų teikiama pirmenybė papildomoms žodžio „likvidus“ konotacijoms, kurios filosofijoje yra lygiavertės su kitomis, tokiu vertimo atveju liekančiomis netrauktomis, sąvokos „*liquid*“ konotacijomis. Vertinys „takioji meilė“ vartojamas ir vėliau publikuotuose K. Kirtiklio bei G. Kadžiulytės lietuviškuose Baumano tekstų vertimuose.

su kurių kiekviena atskirai susipažįstant regimos jų skirtingos detalės ir gana taikliai Baumano išryškinama jų specifika, tačiau su kuriomis susipažinus viena po kitos, abstrahavusis nuo konkrečių detalių, lieka vieningas joms visoms galiojantis adiaforizacijos problemos karkasas. Kone kiekviename XXI a. tekste matyti Baumano susirūpinimas adiaforizacijos apraiškomis.

Nors ne visada minima tiesiogiai, adiaforizacija yra viena pagrindinių tokiojo laikotarpio veikalų temų, o vienas iš šiuo laikotarpiu ne visada tiesiogiai nagrinėjamų klausimų, - kokiais būdais pasireiškia asmens moralinis indiferentiškumas kito asmens atžvilgiu. Jei modernybės ir postmodernybės laikotarpiais šis klausimas užduodamas procentaliai mažesniame kiekyje išleistų veikalų, tačiau gana eksplicitiškai ir koncentruojantis į klausimą „kodėl?“, takiuoju laikotarpiu pastarasis klausimas, peršasi prielaida, traktuojamas kaip daugiau mažiau atsakytas, ir daugiau dėmesio skiriama klausimui „kaip?“ bei formuojami skaitytojui brukami vaizdiniai ir aprašymai „šitaip!“, tarsi raginantys išvysti tai, ką adiaforizuotoje socialinėje tikrovėje sunku pamatyti, bei išgirsti, ką sunku išgirsti, tačiau tampa lengviau Baumano konceptualinio mikrofono pagalba.

Su pastarąja prielaida galima ginčytis teigiant, kad tokiojoje modernybėje Baumanas atsisako pretenzijų į 1987 m. veikale „Ištatymų leidėjai ir interpretuotojai“ glaustai aprašytą sociologo-intelektualo, siekiančio paveikti, formuoti visuomenę, vaidmenį. Tačiau pastebėtina, jog vienokiu ar kitokiu būdu šis vaidmuo, nors ir neigiant jo privilegijuotumą, Baumano tekstuose po tokiojo posūkio yra palaikomas, tik kitokiu būdu.

Atkreipdamas dėmesį į individų tarpusavio santykius vartotojiškojoje visuomenėje, Baumanas atkreipia skaitytojų dėmesį į subjekto traktavimą kaip objekto. Čia – kaip ir neretu atveju – Baumanas pasitelkia kategorijas („subjektas“, „objektas“), kurios ne visiškai atitinka jo metodologinį žodyną ir kurias išgirdęs ima jas ginčyti (pvz., Bauman 2014). Tačiau pats Baumanas neretai naudoja tiek konceptualinių kolegų, tiek konceptualinių priešininkų žodyną, kalbėdamas įvairiais terminais ir įvaizdžiais, tarsi mėgindamas nugalėti priešą jo paties įrankiais ar prabilti į

skaitytoją jam suprantama kalba, o greičiausiai tiesiog nenorėdamas apsiriboti ir mėgaudamasis savo koncepcijos daugialypumu bei daugiaprasmiškumu, nesiekdamas šimtaprocentinio jos nuoseklumo ir nevengdamas koncentruoto, užaštrinto, įtempto veiksmo probleminio naratyvo, net kai jis kartkartėmis ima priminti raudonais siūlais susiūtą prastą holivudinį filmą.

Visumoje adiaforizacijos koncepcijoje leviniškieji elementai atlieka kartinį vaidmenį Baumano žmogaus kaip tokio sampratoje. Takiojoje modernybėje įsivyraujant vartotojiškai egzistencijai, pasireiškiančiai „takiais gyvenimais“ ir „takiais ryšiais“ – pvz., „tokiaja meile“ – Baumano socialinės filosofijos turinyje išryškėja adiaforizacijos implikacijos: socialiniame pažintiniame lauke pasirodęs žmogus tampa „išrengiamas“ iš savojo žmogiškumo (pvz., traktuojant kitą asmenį kaip daiktą ar kuriant savo kaip prekės tapatybę) ir kaip žmogus su savo žmogiška esme (čia – ryškios esencialistinės bei egzistencialistinės implikacijos) tampa pašalinamas iš moralinio ar episteminio akiračio, tarsi jame jo nėra ir nebuvo. Tokiu būdu, atėmus iš žmogaus teisę į tam tikro pobūdžio egzistenciją bendroje tarpžmogiškoje tikrovėje bei traktuojant subjektą tik kaip objektą, pažinimo procese neteisingai identifikuojamas ne tik moralinio veiksmo, bet ir pažintinio judesio recipientas.

Kitaip sakant, adiaforizacija niveliuoja žmogaus ir daikto vertes, leisdamą traktuoti kitą žmogų kaip daiktą. Nors techniškai adiaforizacija kaip moralinis indiferentiškumas nurodo į terpę anapus gėrio ir blogio kategorijų (ir šį aspektą Baumanas pabrėžia labiausiai; turbūt todėl jam paranki krikščioniška sąvokos traktuotė), t. y., formaliai ši filosofema nėra vertybinė, visgi dar sąvokos „ἀδιάφορος“ autoriai stoikai taikė ją įvardinti vertybiškai nereikšmingiems dalykams pirmiausia taikydami kaip vertybinį kriterijų skirstant pasaulį į dvi dalis: reikšmingą ir nereikšmingą. Ir nors eksplicitiškai Baumanas labiau linksta konstruoti adiaforizacijos apibrėžimus referuodamas į krikščionišką, negatyvią traktuotę, apibrėždamas adiaforizaciją per tai, kas ji nėra (nėra nei gėris, nei blogis), implicitiškai jis šį reiškinį aprašo artimiau stoikams, pozityviai aprašantis turinį, kas ji yra. Baumano adiaforizacijos

filosofijoje implikuojamas tam tikras pasaulio skirtumų ignoravimas, tuo pačiu numanant, kad tų skirtumų esama ir visgi jie turi reikšmę. Tokią Baumano nuostatą atskleidžia jo esencialistinė, egzistencialistinė, dialogo filosofijai būdinga pozicija traktuojant kitą asmenį.

Adiaforizacijos kaip episteminio indiferentiškumo, pasireiškiančio santykiuose su kitu žmogumi, atveju supainiojamos žmogiškumo ir daiktiškumo sritys, tarp jų nedarant esencialios skirties. Nors Baumano socialinei filosofijai tiesioginę įtaką daugiau daro Levino nei Buberio filosofija, visgi pastarojo teorijos elementus, išėmęs santykių simetriškumo prielaidą, Baumanas taip pat inkorporuoja į savo teoriją. Nors tai daroma fragmentiškai, Buberiui būdingas vertybinis „Aš-Tu“ santykiui teikiamas prioritetas prieš „Aš-Tai“ patyrimą, prisideda prie vertybinio prieskonio Baumano tekstuose apie adiaforizaciją.

Baumanas atkreipia dėmesį į tokiam pasauliui būdingą vartotojišką logiką – episteminį poveikslą, kviečiantį patirti kitą žmogų kaip prekę; kaip priemonę, o ne tikslą; kaip daiktą, kurio atžvilgiu nereikalinga vertybinė pozicija, o ne veidą, kuris žadina atsakomybės begalybę.

Socialinei tendencijai perkelti žmogaus gyvenimą anapus pažintinio lauko ribų šiame tekste siūloma taikyti „episteminio indiferentiškumo“ terminą. Šis terminas išryškintų minėtosios tendencijos svarbą Baumano socialinėje koncepcijoje, būtų patogesnis vartoti nei išraiška ilgu sakiniu ar keliais, o taip pat papildomai išryškintų Baumano teorijos filosofinį krūvį akademinėje erdvėje.

Šis terminas taip pat tinka dialogo filosofijoje galimiems ne tik moraliniams, bet ir episteminiams aspektams bei jų problematikai paliesti, nors kartais juos sunku atplėšti ir griežtai atskirti. Dažnas adiaforizacijos apraiškų aprašymas Baumano tokiosios modernybės koncepcijoje įtraukia asmens monologišką, nedialogišką, instrumentinę nuostatą kito asmens atžvilgiu. Pavyzdžiui, Baumanas atkreipia dėmesį, kad vartotojų visuomenėje indiferentiškumo „veiksmo taikiniai yra <...> pašalinami iš moralinio įsipareigojimo visatos. Nusitaikytiems individams ir individų grupėms ar kategorijoms neigiamas žmogiškas subjektyvumas ir jie performuojami į

objektus <...>. Subjektyvumo neigimas diskvalifikuoja pasirinktą taikinį kaip potencialų dialogo partnerį <...> (Bauman 2012a: 58).

Pažymėtina, kad Baumano socialinėje koncepcijoje dialogas, viena vertus, nėra įvardinamas kaip konceptualinės verčių matavimo liniuotės rantelis ir eksplisitinis atskaitos taškas, į kurį atsiremiamas, tačiau, kita vertus, implisitiškai tai yra vienas iš pagrindinių vertinamųjų taškų, tarp eilučių tarsi liniuotės langelis lydintis didelę dalį baumano sakinių, parašytų apie socialinę tikrovę. Kitaip nei Baudrillardo simuliakrų atveju, kai atskaitos taškas tampa prarandamas, Baumanas, nors ir pateikdamas nuorodas į tai, kad psichosomatikos atžvilgiu sunku kalbėti apie tikrovę ir jos neatitinkančią iliuziją, tarp eilučių atskaitos tašką išlaiko būtent dialogo filosofijos dėka, kai asmens sąryšyje su kitu, kuris yra akstesnis už visuomeninę tikrovę, pastaroji, jei ją galima vadinti tikrove, kol dar nėra ontologijos, nėra įtakojama, iškraipoma ir ja nemanipuliuojama – tiksliau, kai ta tampa manipuliuojama, tai – jau nebe tai.

Tad levinišką prieskonį turinti Baumano moralaus dviejų ryšio koncepcija yra vienas pagrindinių kontekstinių elementų kalbant apie adiaforizaciją tarp dviejų asmenų, kai tarp jų įsiterpia visuomeniškai, epistemiškai produkuojami elementai.

Kitaip nei moralės atveju, kur, galima daryti prielaidą, Baumano pozicija yra dvilypė, adiaforizacijos atveju visgi episteminis jos aspektas yra visiškai nuosekliai pagrindžiamas Baumano socialinės koncepcijos ribose. Adiaforizacija nepasižymi tomis pačiomis savybėmis kaip moralinis impulsas, tai – jau įtarpintas, visuomeniškai arba epistemiškai užgesintas, socialinis produktas. Pažymėtina, kad visais Baumano konceptualizuotais moralinio indiferentiškumo atvejais tai yra ir episteminis indiferentiškumas.

Baumano adiaforizacijos koncepcijos rėmuose terminu „episteminis indiferentiškumas“ siūloma vadinti bendrąją pažintinę nuostatą, žyminčią socialinę tendenciją perkelti žmogiškumą anapus pažintinio lauko ribų, pridengiant episteminę akiratį kitais pažintiniais elementais.

4. 2. 3. Adiaforizacija kaip asmens santykis su savimi

Reino Raudo ir Zygmunto Baumano pokalbių knygos „Savasties praktikos” pradžioje skaitytojai su Baumanui nebūdingu sistemingu įvedami į savasties klausimą gaubiančią problematiką:

„Kaip individas supranta savo poziciją pasaulyje? Ar mes esame determinuoti savo genetinio paveldo, socialinių aplinkybių ir kultūrinių prioritetų – ir tik įviliojami tikėti, kad sprendimus priimame patys? Kieno? Kitų individų, kurie yra panašiai determinuoti? O gal esame autonomiškai – pilnai arba dalinai; ir, jei taip, – iki kokio laipsnio? Esame ar nesame pakankamai autonomiškai, kad kontroliuotume ir pakeistume palikimą, su kuriuo mus palieka likimas? Kaip atsiranda savastis? (Bauman, Raud 2015: vii).

Šias skaitytoją knygos įvade užklausančias gaires galima laikyti ir paties Baumano socialinės filosofijos išeities tašku keliant savasties klausimą, kuris stipriai liečia individo ir visuomenės, laisvės ir determinacijos problemas. Atsakant į šiuos klausimus būtų galima perteikti visą arba didžiąją dalį Baumano socialinės filosofijos problematikos – įskaitant ir metodologinę poziciją, kuri slypi už sekančiame puslapyje pateikto pastebėjimo:

„[v]isiškai nepanašu, kad galutiniai, užtikrinti, netinkamai naudojant nepavojingi atsakymai galėtų būti atrasti arba nukaldinami; ir pagrindinė jų išsprūdimo priežastis slypi ne tiek (laikiname ar pataisomame) mūsų žinojimo nepakankamume, kiek pasaulio, kuriame gyvename, prigimtyje – kaip ir mūsų žmogiškame, pernelyg žmogiškame, jo apgyvendinimo būde” (Bauman, Raud 2015: viii).

Kaip daugiaprasmiškai, įkurdindamas savasties klausimą tarp paties klausimo komponentų (determinizmo ir laisvės, individo ir visuomenės santykio) pažymi Baumanas, „savastis yra tiek determinantas, tiek sąveikos produktas. Tai – pati privačiausia iš žmogiškųjų nuosavybių, ir tuo pačiu ji labiausiai priklauso nuo žmogiškojo socialumo” (Bauman, Raud 2015: 55). Iš dalies netgi galima pastebėti tam tikrą Baumano metodologinę tendenciją į klausimus, į kuriuos galima atsakyti „taip” arba „ne”, numanomai atsakyti „ir taip, ir ne” arba „iš dalies” (jeigu galima pajuokauti, analogiškai „iš dalies” teisingas ir šis teiginys) – tarsi tai, kaip Baumanas kelia klausimus,

determinuoja būsimus atsakymus ir kiekvienas klausimo elementas jau būtų dalis atsakymo. Savasties atveju tokį vaidmenį atlieka knygos pradžioje liečiami individo laisvės ir determinizmo, o taip pat visuomenės įtakos individui bei individo įtakos visuomenei klausimai, iš dalies tarnaujantys kaip abstraktus trumpas knygos temų apibendrinimas.

Panašiai kiekvieno knygos „Savasties praktikos” skyrių pradžia pradedama užklausančiomis Raudo pastraipomis, subtiliai, netiesiogiai struktūruojančiomis Baumanio socialinės koncepcijos elementus ir ties jais sudedančiomis filosofinius akcentus. Vienas iš aspektų, prie kurių Raudas dažnai sugrįžta knygos pokalbių metu, - episteminiai savasties momentai santykyje su aplinka, savimi ir jas siejančiais ryšiais, tokiais kaip kalba. Kaip pažymi Raudas, „bet kuri savastis, atsirasdama ir būdama pastoviai performuojama ties vidinėmis ribomis, kiekvieną akimirką įsipainioja į daugybę santykių. <...> Santykių su kitais žmonėmis, arba tiksliau, su jų žodžiais ir veiksmais, arba dar tiksliau, su savo supratimu, ką tie žodžiai ir veiksmai reiškia” (Bauman, Raud 2015). Į tai Baumanas atsako pirmiausia referuodamas į jo tekstuose neretai minimą perskyrą tarp moralės ir pažinimo, priešpastatydamas leviniškojo moralaus ryšio ir simmeliškos diados būvį „trečiojo” steigiamam visuomeniniam, episteminiam būviui, bei netiesiogiai atkreipdamas dėmesį į jų nebendramatiškumą. Tačiau visumoje abiejų mąstytojų liečiami aspektai vienu ar kitu būdu – eksplicitiškai ar implicitiškai – sudaro ir adiforizacijos filosofijos problematiką, kurioje kyla pažinimo ir moralės sąryšio klausimas.

Referuojant į leviniškąsias Baumanio socialinės koncepcijos prielaidas, pažymėtina, jog jo apibūdinamais adiaforizacijos atvejais žmogus įstringa ontologiniame lygmenyje neatsiverdamas pirminiam etikos lygmeniui, jį „prašokdamas” ir, vadinasi, neleidamas kito veidui būti išgirstam, taip užkirsdamas kelią galimybei, kurios atveju kitas liepiamai kreipiasi ir prašančiai įsako būti moraliu jo atžvilgiu. Reiantis Levinu, būtent tokiomis sąlygomis formuojamas žmogaus „aš” – pirmiausia ne kaip ontologinis ar

episteminis elementas, o kaip atliepiantis – etinis. Levinas pažymi: „Veidas byloja. Byloja ta prasme, kad kaip tik jis įgalina ir pradeda bet koki diskursą” (Levinas 1994: 88). Kaip pristatant Levino pažiūras pažymima Stanfordo enciklopedijoje, „[s]usidūrimas <...> „Aš” pirmą kartą patiria save – kaip pašauktą ir galintį atsakyti už save. Jis atsako. „Aš” atsakymas įvyksta lyg pagal neaiškią komandą. <...> Su atsaku atsiranda kalbos pradžia kaip dialogo. Kalbos pradžia, anot Levino, visada yra atsakas, atsakymas-kitam” (Stanford Encyclopedia of Philosophy). Kitaip nei Husserlio fenomenologijoje, Levinui intersubjektyvi patirtis nėra simetriška ir kitas nepasirodo kaip „aš” kartu apgyvendintoje socialinėje visatoje. Anot Baumano, priešingai – patiriančiojo „aš” pasirodo kaip atsakas „kitam”, susidūrus su veidu, kuris kreipiasi. Kitaip tariant, „aš” atsiranda tik tuomet, kai jį išskiria kito žvilgsnis. Anot Levino, „[s]ubjektyvybės nėra kažkas sau, ji <...> iš pat pradžių yra kitam asmeniui” (Levinas 1994: 99).

Panašų vaidmenį „aš” klausimu Baumano socialinėje filosofijoje atlieka ir buberiški jos elementai. Kitaip nei R. Descartes’ui, kurio “aš” suponuojamas izoliatyvus, Martinui Buberiui “aš” visada būna tik „Aš” iš poros „Aš-Tu” arba „Aš-Tai”; analogiškai Baumano tekstuose figūruoja prielaida, jog žmogaus savastis nėra izoliuota. Tiesa, klausimas, ar savastis formuoja santykį su kitu žmogumi, ar santykis formuoja ją, turbūt susilauktų ne aiškesnio Baumano atsakymo nei jo mėgstamame palyginime su višta ir kiaušiniu, – kad viskas susiję priežastiniais ryšiais, tačiau daugiaprasmiškai.

Turbūt neatsitiktinai Baumanas pabrėžia dialektinį ryšį tarp savasties ir kito, karts nuo karto primindamas, kad vartotojo pasaulyje „neegzstusosi”, jei netapsi preke. Baumano piešiamame takiosios modernybės paveiksle socialinio pasaulio traktavimas kaip daiktiško atskleidžia savęs kaip daikto traktuotę – sudaiktinti santykiai su kitu steigia ir daiktišką savimonę. Aprašydamas šiuolaikinę socialinę tikrovę Baumanas atkreipia dėmesį, jog požiūris į žmogų kaip į prekę sudaro vartotojų visuomenės šerdį. Tai galioja tiek žmogui, kuris yra kitas, tiek žmogui, kuris yra „aš”. Mąstytojo takiosios

modernybės socialinio būvio aprašymuose pabrėžiama, jog „vartotojų visuomenėje niekas negali tapti subjektu pirmiau netapęs preke“ (Bauman 2011: 27).

Šiuo aspektu Baumano socialinėje koncepcijoje žmogaus „aš“, susaistytas savybių būti reikšmingas kaip tikras, esminis, autentiškas, turintis galimybę būti laisvas – galimybę atliepti moraliniam impulsui ir prisiimti atsakomybę – elementas adiaforizacijos atveju episteminame lygmenyje nepasirodo ir yra iškeldinamas iš episteminio akiračio. Baumano aprašomas adiaforizacijos reiškinyss vyksta tokiu būdu, kad nureikšmina skirtumą tiek tarp žmonių ir daiktų, tiek tarp žmogaus savasties, kito žmogaus bei santykio tarp jų – adiaforizacija nužmogina ir episteminėje erdvėje nusiurbia nuo pasaulio žmogiškų elementų esmiškai žmogiškas savybes. Kitaip sakant, adiaforizacijos filosofema ne tik nurodo į „moralinį indiferentiškumą“, bet ir implikuoja tai, kad Baumano socialinėje filosofijoje žmogaus žmogiškumas traktuojamas per moralės prizę, o jo tekstuose suponuojama, kad moralinis indiferentiškumas yra ir indiferentiškumas žmogiškumui. Nors derėtų neišleisti iš akių, kad Baumano socialinėje filosofijoje žmogus marksistiškai traktuojamas ir kaip makro procesų dalyvis, kurį hėgeliškai determinuoja dėsniai bei individą pranokstančios jėgos, visgi egzistencialistinės bei leviniškos Baumano socialinės filosofijos prielaidų pagalba didelis vaidmuo skiriamas ir laisvės bei moralės galimybės kaip esmiško žmogaus bruožo traktuotei.

Baumano socialinėje filosofijoje adiaforizacija žymi dehumanizaciją – ne tik moraline, bet ir epistemine prasme. Metaforų pagalba po tokiojo posūkio konstruojamoje Baumano adiaforizacijos koncepcijoje galima aptikti prielaidą, kad būti moraliu reiškia būti žmogumi; nes moralinio indiferentiškumo atveju vyksta dehumanizacija – ne tik kaip moralinis, bet ir episteminis procesas. Nors, viena vertus, moralė ir pažinimas traktuojami kaip nebendramačiai ir, remiantis Baumanu, sunku iš moralės kildinti pažinimą, o iš pažinimo - moralę (tiesa, disertacijos 5. 2. skyriuje daromos argumentuotos išlygos), Baumano adiaforizacijos apibūdinimų turinys implikuoja, kad iš

moralinio indiferentiškumo kyla ir episteminis indiferentiškumas; tiksliau, pagal Baumano humanistinę sampratą jie implikuojami kaip visada vykstantys kartu. Tad nepaisant to, jog Baumano įtarumą episteminių judesių atžvilgiu kelia tai, kad, remiantis Levinu, „[Ž]inojimo tikslas yra padaryti, kad Kitas taptų tuo pačiu” (Levinas 1994: 92), tad kognityviniai veiksmai sulygina atsakomybės begalinumo steigiamą nelygumą ir asimetriją” (tiesa, čia pažymėtina, kad disertacijoje kognityviniai ir episteminiai veiksmai traktuojami skirtingai), visumoje adiaforizacija visais moralinio indiferentiškumo atvejais pasireiškia ir kaip episteminis indiferentiškumas.

Baumano nagrinėjamos adiaforizacijos apraiškų problemos – socialiniai mechanizmai ir individui persiduodantys makro-jėgų poveikio dėsningumai, subjektiškumo fetišizmas ir požiūris į savastį kaip nuolat kuriamą meno kūrinį, o į laisvę – kaip į socialinę privilegiją, egzistuojančią tik jei kažkas kitas yra nelaisvas, bei individualus, socialinių mechanizmų palaikomas egzistencinis bėgimas nuo netikrumo (*uncertainty*) baimės palaikant socialinius episteminio slėpimosi nuo savasties modelius – implikuoja adiaforizaciją esant ne tik moraliniu, bet ir episteminiu indiferentiškumu – tiek kito žmogaus, tiek savasties atžvilgiu. Pastarieji neperskiriamai susiję.

5. ADIAFORIZACIJOS FILOSOFEMOS „TAKUMAS”

Adiaforizacijos filosofemos prieštaringumas bei daugiaprasmiškumas pažeidžia prieštaraavimo dėsni ir neatitinka moderniosios sociologijos metodologinių reikalavimų, keliamų socialinei teorijai. Ir nors Baumanas jau kurdamas postmoderniosios sociologijos apmatų atmetė moderniuosius reikalavimus socialinei teorijai, būtent tokiojo laikotarpio veikaluose geriausiai išryškėja Baumano socialinės filosofijos metodologinės nuostatos. O adiaforizacijos filosofema atsiskleidžia kaip pasižyminti tokiu pačiu prieštaringumu bei daugiaprasmiškumu, koks būdingas jos pagalba tiriamai tokiajai modernybei, – kaip taki filosofema.

5. 1. Baumano „takioji sociologija”

Baumanas savo socialinę koncepciją konstruoja būdu, kuris gali būti įvardintas kaip baumaniškas metodas.

Visumoje žodis „metodas” gali būti traktuojamas keleriopai. Senąja graikų kalba viena žodžio „μέθοδος” reikšmių – „kelias į ką nors”. Ši sąvoka taip pat reiškia ir aiškių tyrimų žingsnius, kuriais vadovaujantis nueinama ten pat. Griežtąja prasme terminas „metodas” nurodo į mokslinį metodą, tačiau remiantis tokia samprata šio žodžio nebūtų galima taikyti apibūdinant Baumano socialinės koncepcijos konstravimo būdai. Baumanas jau ankstyvaisiais kūrybos laikotarpiais naudojo metaforas, literatūrinius pasažus bei produkavo nesistemingumą savo tekstuose, o po tokiojo posūkio tai sustiprėjo ir jo rašymo būdas įgauna ryškias takumo charakteristikas. Sekdamas Baumano konceptualiniu keliu nežinai, kur nueisi. Vargu ir ar pats Baumanas žino, veikalo „Tai – ne dienoraštis” pirmajame puslapyje (asmenišku atvirumu pažeisdamas akademinias veikalams įprastą formą, tačiau, pažymėtina,

nenutoldamas nuo savo metodo) pažymėjęs: „Prisipažįstu: kai pradedu rašyti <...>, aš neturiu nė menkiausios nuovokos, kas, jei kas nors, gausis“ (Bauman 2012b). Apskritai, jei sąvoka „metodas“ turimas omenyje mokslinis metodas, ji negali būti taikoma kalbant apie filosofinių koncepcijų konstravimo būdą - „[j]ei filosofavimas laikomas žinojimo apie visumą <...> kūrimu, tai jis negali įgyti tokio atsiribojančio objektyvumo kaip specialieji mokslai“ (Halder 2002: 113). Tad kalbant apie Baumano metodą, turimas omenyje specifinis jo koncepcijų konstravimo būdas.

Neretas Baumano kritikas įvardina jo tekstų tarpdisciplininį pobūdį ir pažymi, jog Baumanas ištrina tam tikras ribas ir sienas, kurios tradiciškai neretai statomos tarp disciplinų ar gyvenimo sričių ir jų diskursų. Anot Flanagano, Baumano tekstuose regimas „literatūros, teologijos, filosofijos ir sociologijos persipynimas“ (Flanagan 2013: 48). Anot Jacobseno, „[s]avo darbuose Zygmuntas Baumanas sąmoningai ir nuosekliai aptemdo kitu atveju aštriai brėžiamą skiriamąją liniją tarp teorijos ir tyrimų metodo, tarp sociologijos ir poezijos, tarp mokslo ir meno, daugybės literatūrinių, retorinių ir poetinių priemonių pagalba“ (Jacobsen 2013: 193).

Todėl, kaip rašydamas apie Baumaną pažymi Blackshaw, „reikia rasti naują etiketę (*label*) tam, ką jis daro“ (Blackshaw 2008: 130). Akademiniėje erdvėje galima aptikti tokių Baumano teorizavimui skirtų įvardijimų kaip „socialinė hermeneutika“ (jo paties nemažai nagrinėtas), pritaikytas Wright-Millso terminas „sociologinė vaizduotė“ ar junginys „takioji sociologija“. Terminas „takioji sociologija“ Baumano instituto direktoriaus Daviso dėka pasirodo kaip 2014 m. publikuoto tekstų apie Baumaną rinkinio paantraštė, o Leedso universitete nuo 2013 m. pradedamas skaityti Baumano socialinei koncepcijai skirtas „takiosios sociologijos“ kursas). Pastarasis gana taikliai įvardina tekstų apie takiąją tikrovę specifiką, kuri, kaip postmoderni prieiga suteikia tekstui tas pačias savybes, kurias konstatuoja aprašomoje takioje tikrovėje ir jos principuose.

Ne vienas kritikas pastebi, kad vertinant Baumano socialinę koncepciją pagal įprastus akademinių disciplinų reikalavimus ji atsiskleidžia

kaip prieštaranga. Kilminsteris pažymi, kad Baumanio teorijoje „esama nenuoseklumo“ (Kilminster 2013), Beilharzas teigia, jog „Baumano sociologija vengia sistemingumo“ (Beilharz 2001: 1), Flanaganas pažymi, kad Baumanas „savo tekstuose yra ypač nesistemingas“ (Flanagan 2013: 48), o Davisas atkreipia dėmesį, kad Baumanio idėjos „linksta nepaklusti paprastoms klasifikacijoms ir išvengti bandymų kurti tvarkos analogiją jo mąstyme. Čia panašiai, kaip ir jo veikaluose apibūdinamame „takiajame“ pasaulyje, „dominuoja chaosas bei ambivalentiškumas“ (Davis 2008b: 137).

Baumanio metodui įvardinti Daviso siūlomas terminas „takioji sociologija“, viena vertus, leidžia neatsisakyti dalinio kategorizavimo, sąvokoje užfiksuojant nuorodą į socialinę tematiką, o kartu šaknies „-log“ pagalba išlaikant akademines konotacijas, kita vertus, takumo būdvardžio, kurio nurodomą turinį eksplikuoja pati juo žymima teorija, pagalba išlaikomas hermeneutinis postmodernaus prieskonio elementas, žodžių poroje „takioji sociologija“ netrukdantis suabejoti griežtu teorijos sociologiškumu ir leidžiantis po terminu įsikurti filosofijai bei kitoms sritims.

Takioji sociologija persidengia su vadinamąja reflektvyviaja sociologija, kuriai A. Valantiejus priskiria Baumaną pažymėdamas, jog pastaroji, kitaip nei, pvz., pozityvistinė sociologija, „remiasi įvairiais, įskaitant filosofinius, antropologinius, literatūrinius, būdais keldama probleminį klausimą: kaip galima aprašyti kaičias“ patirtis ir socialinius reiškinius ne pagal išorinius požymius, bet iš vidaus, reflektvyviai (Valantiejus 2007: 169). Tiek Baumanas, tiek jo komentatoriai atkreipia dėmesį, kad Baumanio tekstai rašomi apie gyvenimą, asmenines žmonių patirtis. Baumanio takioji sociologija – socialinis pasaulis jame gyvenančio, takumą patiriančio žmogaus akimis. Akademine informacija Baumanio tekstuose nehierarchiškai pinama su ištraukomis iš bulvarinių laikraščių, socialinio tiklo *facebook* žinučių ar aukščiau cituotų dienoraščio pubūdžio pastebėjimų.

Dėl Baumanio metodologinės prieigos priskirdamas jį reflektvyviųjų sociologų gretoms, Valantiejus taip pat atkreipia dėmesį į filosofinį jos pobūdį

pažymėdamas, jog Baumano tekstai atskleidžia tarpdalykinius ryšius bei demonstruoja „metodologinį gebėjimą testuoti klasikines idėjas ir derinti, rodos, nesuderinamas idėjas” (Valantiejus 2007: 49), ir teigia, jog tokių kaip Baumanas „sociologų, be kurių neįsivaizduojama dabartinė intelektinė mintis, eklektinės-sintetinės teorijos yra metateorinio pažinimo būdo taikymo principai” (Valantiejus 2007: 160-161). Valantiejaus teigimu, „remdamiesi metateoriniu būdu galime derinti keletą (ar daugiau negu keletą) teorijų ir plėtoti naujas koncepcines išvalgas” (Valantiejus 2007).

Atsakinėdami į klausimą, ar „takioji sociologija” yra tik Baumanui būdingas rašymo būdas, ar nauja perspektyvi sociologijos rūšis, kuria užsiėmė/užsiima/užsiims skirtingi teoretikai, komentatoriai pateikia skirtingas prognozes. Tačiau vyraujanti tendencija – nuostata, kad takioji sociologija yra prie konkretaus autoriaus nepririšta Baumanu nukaldinta disciplinų ribas peržengianti socialinės teorijos forma. Kita vertus, nors teoriškai tai yra forma, kurią užpildyti gali įvairūs autoriai, praktiškai ji apima sudėtingą konceptualinį tinklą, kurio neatsiejamai susijusi su bent dalimi savo turinio, ir dalis formos rėmo kaldinama paties turinio, įsikūrusio „tarp eilučių”. Tad teoriškai to, kad kokio nors mąstytojo socialinė koncepcija galėtų būti vadinama „takiąja sociologija”, formulė turėtų įtraukti ne tik reflektyvumą (kuris būdingas nemažai daliai šiuolaikinių sociologų) su postmodernybei būdingomis ribų trynimu, filosofinės hermeneutikos nuostatomis ir pan., bet ir specifinį metaforų mezgimo principą. Pastarasis kuriamas pagal sunkiai klasifikuojamą metodą, kurio viena sudedamųjų – žaismingi opoziciniai santykiai. Pavyzdžiui, net pats žodis „takioji” iš termino „takioji sociologija” yra elementas iš opozicijų poros „takioji-tvirtoji”. Kaip taikliai pažymi Wolffas, „[d]ažniausiai Baumanu metaforos žaidžia kontrastais” (Wolff 2013).

Visumoje nepaisant tekstų chaotiškumo, susipažinus su Baumanu veikalų įvairove ir juose fiksuojamomis nuostatomis galima daugiau mažiau sistemingai suklasifikuoti kai kuriuos jo raktinius terminus ir jų galimas reikšmes; vienais atvejais jų bus po vieną, kitais – po dvi, trečiais – po tris ar

daugiau. Pažymėtina, jog raktiniai terminai neretai turi bent po dvi Baumanio tekstuose suteikiamas reikšmes, ir tai – vienas iš Baumanio sociologinės hermeneutikos bruožų, derančių su Gadamerio filosofinės hermeneutikos nuostatomis, neigiančiomis teiginių apodiktiškumą bei neutralumą ir traktuojančių juos kaip atsakymus į jau užduotus klausimus, tad veikiančius hermeneutinio rato principu. Tiesa, Gadamerio „horizontų susilieimo“ idėją Baumanas į savo koncepciją inkorporuoja ne visada, o pagal konceptualines vieno ar kito teksto aplinkybes, tad ji, kaip ir kai kurie kiti terminai, pasirodydama Baumanio tekstuose turi vieną iš kelių reikšmių priklausomai nuo konteksto.

Baumanio citatos gali būti skirstomos mažų mažiausiai į tas, kurias galima išimti iš konteksto ir pateikti kaip reprezentuojančias vieną ar kitą jo pažiūrą, ir tas, kurios, nors yra trumpai suformuluotos ir jas patogiu išimti iš konteksto lyg neutralias formules ar skambius lozungus, visgi referuoja tik į specifinius konkrečioje pastraipoje, konkrečiame skyriuje ar konkrečioje knygoje aprašomų pjūvių aspektus, yra provokuojančiai supaprastintos ir neturėtų būti traktuojamos kaip visuminės Baumanio pažiūros.

Kita vertus, esama nemažo kiekio Baumanio teiginių, kurie nereferuoja į specifinėje vietoje aprašomus socialinės tikrovės aspektus, tačiau dėl pačios socialinės tikrovės daugialypumo visgi negali būti traktuojami paskirai, pašalinus prieštaraujančius, tačiau koncepcijoje taip pat galiojančius teiginius iš akiračio. Vienas iš problematiškų šiuo aspektu klausimų – Baumanio leviniškoji moralės traktuotė, smarkiai įtakota Løgstrupo, į kurią Baumanas kartais referuoja pasitelkdamas ir Buberio terminus bei konceptualinius elementus, tačiau juos transformuodamas asimetrijos ir ikiepistemiškumo elementais bei griežtai atskirdamas kognityvinę ir moralinę erdves, ir disertacijoje siūlomas terminas „episteminis indiferentiškumas“. Atsakant į šį klausimą keltinas klausimas, ar „adiaforizacija“ yra taki filosofema ir kiek ją galima sistemizuoti.

5. 2. Adiaforizacijos filosofijos „takumas“ kaip „humanizacija per metaforas“

Adiaforizacijos ir vartotojiškumo sąsajos problema ketvirtuoju rašymo laikotarpiu tampa vienu iš pagrindinių Baumano, kritikų vadinamo moralės filosofu, konceptualinio dėmesio ir susirūpinimo objektu. Veikiausiai neatsitiktinai, kaip pažymi Bestas, „perėjimas iš trečiosios fazės į ketvirtąją įvyko, kai Baumanas tapo viešu intelektualu, kai jis pamėgino įsitraukti į viešąjį, veikiau nei į akademinį, diskursą“ (Best 2013: 1). Kaip konstatuoja nemažai tyrinėtojų, vėlyvojo Baumanio tekstai siekia paveikti aprašomoje socialinėje tikrovėje dalyvaujančią žmogų – savo skaitytoją. Nors vadinamojo „prisiekusio humanisto“ (Featherstone 2013: 81) posūkis akademinės „iniciacijos“ nepatyrusių skaitytojų link užtraukė nemažos akademinio pasaulio dalies nepritarimą, tai sustiprino veikale „Interpretatoriai ir įstatymų leidėjai“ (Bauman 1989) temizuotą, vėliau blėstantį, o dar vėliau antrąjį kvėpavimą įgavusį utopinį Baumanio tekstų prieskonį. Tyrinėtojams konstatavus Baumanio atsitraukimą nuo tikėjimo intelektualio galia viešojoje erdvėje XX a. pabaigos link, po XX-XXI a. sandūros šis autorius visgi tampa dažnai įvardijamas kaip viešasis intelektualas. Matyt, šiuo klausimu vieno labiausiai jį paveikusių teoretikų A. Gramsci, įtaka, net ir jai mažėjant, lieka stipri, ir po tokiojo posūkio pasikeičia tik Baumanio pasitelkiamas intelektualio ginklas – juo tampa išgaląsta metafora.

Nemaža dalis Baumanio tyrinėtojų atkreipia dėmesį į specifinį socialinės koncepcijos konstravimo metodą, regimą šio autoriaus kūrinuose, ir praktinį sąryšį su morale jo socialinėje teorijoje. Autoriaus, kuris yra „pasižymėjęs moralistas, atakuojantis laikmečio nelaimės ir blogybės“ (Latham 2002: 143), atžvilgiu Smithas pažymi, jog „Baumanas nori pažadinti kūrybinį žmonių potencialą ir jų moralines atsakomybes“ (Smith 1999: 3). Anot Daviso, Baumanio „[t]akiosios modernybės“ laikotarpis iškyla jo tekstuose tokiu būdu, kad išjudintų mūsų moralinį rūpestį“ – Davisas teigia, jog „būtent šios pasaulio

interpretacijos dėka, pasitelkęs „takumo“ metaforą“, Baumanas tikisi, kad mes atsiliepsime į šių laikų moralinius iššūkius“ (Davis 2013: 8). Kaip pažymi Jacobsenas ir Marshman, „[p]aprastai sakant, Baumanas vartoja metaforą kaip priemonę atgaivinti mūsų pačių žmogiškumą, kaip priemonę pažadinti mūsų atsakomybės už Kitą jausmą ir žmogiškąją galimybę“ (Jacobsen, Marshman 2008: 21). Campbellas atkreipia dėmesį, kad Baumanas netgi „labiau siekia suintensyvinti mūsų rūpestį kitu nei įtikinti skaitytoją, kad pristatomas „argument“ yra teisingas“ (Campbell: 181).

Viena vertus, socialinės koncepcijos konstravimo metodas, sąmoningai formuojant ar programuojant jos praktinį poveikį, klasikinėje sociologijoje nėra aiškiai legitimus dalykas ir tyrimuose sunkiai gali būti įvardintas. Būtų paprasčiau tai traktuoti kaip atsitiktinę išdavą, kadangi sunku tirti, kiek sąmoningai tai daroma. Ir visgi Baumano tekstuose gausu ženklų, jog tai daroma sąmoningai, pagal metodologinę nuostatą.

Vienas metodologinės nuostatos metaforų atžvilgiu pavyzdžių yra Baumano kritika Baudrillard'o metaforoms. Nors Baumano tekstuose, ypač po „takiojo posūkio“, jaučiama Baudrillard'o įtaka, Baumanas ir Baudrillard'as yra antipodai kalbant apie būdą, kuriuo atrenka/konstruoja jų koncepcijoms tinkamas metaforas. Pažymėjęs, jog žodžių keliame „[i]spūdžiai yra įtaigūs, sunkiai išvengiami – ir jie stiprinami kiekvieno naujai skaitomo puslapio“ (Bauman 2002b: 22), Baumanas išvardina keliasdešimt Baudrillardo naudojamų metaforų ir kritiškai atkreipia dėmesį į jų kuriamą prasminį lauką, pastebėdamas:

„Tiesa, tai tik atsitiktinis rinkinys. Ir visgi jis nėra visiškai atsitiktinis. Kai kurie žodžiai užsibūna ilgiau, palieka gilesnius įrėžius nei kiti. Galbūt todėl, kad jie kartojasi su brūžinančia monotonija, kuri panaikina skaitytojo distanciją ir užkerta kelią kritiniam žvilgsniui, jau nekalbant apie pasipriešinimą. Galbūt dėl semantinio krovinio sunkumo, kurį kiekvienas iš jų neša. Tačiau, tikėtinausia, dėl to, kad – labai panašiai kaip nesuskaičiuojami

taškai ir dažų lašai ant impresionistinės drobės, – jie kuria pasaulį, kuriame jie gali ištirpti, įvaizdį, kuriame jie nebėra matomi, prasmių visatą, kurioje jų pačių privačios reikšmės, atlikę savo darbą, daugiau nebėra identifikuojamos, susiliedamos su patirties visata, atšaukiančia reikšmes, kurių negali – ir nenori – sugerti. Ką šie žodžiai palieka po savęs, kai augančiu greičiu prabėga puslapiais – puslapis po puslapio po puslapio, – yra ne tiek įskaitomi jų pačių pėdsakai, kiek neaiškus debesis išsisklaidžiusių jutimų ir kintančių jausmų“ (Bauman 2002b: 22-23).

Nėra abejonių, kad metaforoms Baumanas teikia didelę reikšmę. Pastarąsias jis neretai pasitelkia sąryšyje su moralinėmis problemomis. Akcentuodami moralės svarbą Baumano socialinėje koncepcijoje, Jacobsenas ir Marshman siūlo taikyti „humanistinės sociologijos“, „moralios sociologijos“ (nors toks pavadinimas žvelgiant iš iki-socialios moralės traktuotės pozicijų skamba kaip oksimoronas) ar „humanizacijos per metaforas“ terminus (Jacobsen, Marshman 2008).

Būtent terminas „humanizacija per metaforas“ gali būti pasitelkiamas kaip parankiausias čia nagrinėjamai problematikai apimti. Jis taikliai išreiškia pretenzijas į neutralų teorizavimą orientuotą metodą nebuvimą, o moralės problema bei metaforos traktuojami kaip raktiniai probleminiai taškai. Tai leidžia išryškinti Baumano socialinės koncepcijos bruožus, kurių pagalba moralinio indiferentiškumo koncepcijoje išryškėja episteminio indiferentiškumo implikacijos.

Jo dėka kintanti Baumano socialinė koncepcija išlaiko specifinį Baumanui būdingą socialinės tikrovės tyrimų naratyvą, leidžiantį modernybės, postmodernybės ir tokiosios modernybės laikotarpiams gvildinti iš dalies tuos pačius klausimus, atkartojant netgi ištikus elementus, tačiau nesustojančiai ieškant naujų aspektų ir naujų išraiškos priemonių, sociologiškai palaikant atitinkamai kintantį pulsą kintančiais laikmečiais, tačiau filosofškai žvelgiant į nekintančias problemas.

Viena tokių nekintančių problemų – adiaforizacija. Nors Baumanui ši problema tampa viena centrinių dėl jos reikšmės modernybėje ir šio mąstytojo argumentacijoje didelį vaidmenį atliko kintančių, laikیشų adiaforizacijos apraiškų analizė, adiaforizacijos filosofema Baumano socialinėje filosofijoje atlieka ir kaip antlaikiška filosofema, problemizuojanti moralės ir visuomenės kaip tokių santykį.

Adiaforizacijos filosofema yra Baumano socialinės filosofijos branduolys, kuriame susitinka kartinės Baumano filosofinės prielaidos. Tačiau kadangi Baumano filosofinės prielaidos prieštarauja viena kitai, adiaforizacijos filosofema yra prieštaringa, daugiaprasmė ir taki. Šalia eksplicitinio apibrėžimo kaip „moralinis indiferentiškumas“ ji implikatyviai reiškia ir „episteminių indiferentiškumą“, tad tyrinėjant adiaforizacijos filosofemą kyla klausimas, kaip moralinė problematika jame sąryšiauja su episteminė. Sprendžiant, ar traktuoti Baumano filosofines prielaidas kaip lygiavertes, ar jas reitinguoti, keltinas klausimas, koks yra Baumano metodologinis požiūris į nagrinėjamą moralės ir pažinimo problematiką.

Viena vertus, koks yra moralei pirmenybę teikiančios leviniškosios jo socialinės filosofijos dalies svoris kitų dalių atžvilgiu, vienareikšmiškai atsakyti sunku. Tokiuose veikaluose kaip „Postmoderni etika“ eksplicitiškai aiškiai teikiama pirmenybė leviniškiems elementams adiaforizacijos filosofemoje. Neabejotina, kad Knud Ejler Løgstrupo įtakoje Baumano moralės filosofija metė iššūkį Baumano sociologijai. Kita vertus, po takiojo posūkio Baumano moralės ir adiaforizacijos koncepcijoje episteminių elementų vaidmuo sustiprėja ir adiaforizacija atsiskleidžia kaip episteminis indiferentiškumas.

Viena vertus, izoliavus Baumano moralės filosofiją nuo kitų jo socialinės koncepcijos elementų ir žvelgiant iš jos pozicijų adiaforizacijos aiškinimas kaip episteminio indiferentiškumo – vienareikšmiškai atmestinas. Kita vertus, Baumano socialinė filosofija yra daugiareikšmė, daugialypė,

daugiaprasmė, ir tarp jos eilučių pulsuoja tai, kas kritikų paskatino ją pavadinti „moralės sociologija“, nors toks įvardinimas, rodos, prieštarauja Baumano moralės filosofijai.

Čia galima kelti klausimą, ar adiaforizacijos filosofijos takumas nepasireiškia tuo, kad net įvardinus jos daugiaprasmiškumą ir daugialypumą kaip metodologinį principą bei teigiant, kad jos prieštaraujančios prielaidos gali joje sugyventi nei vienai neteikiant pirmenybės, pačiu savo takumu ji nepalaiko vienos arba kitos prielaidą. Kyla klausimas, į ką nurodo jos takumas. Ar adiaforizacijos filosofijos takumas teigia moralinį reliatyvumą, ar yra moraliai angažuotas? Kitaip sakant, ar pati adiaforizacijos filosofema yra moraliai indiferentiška, ar siūnčia skaitytojams moralinę žinutę?

Mėginant atsakyti į šį klausimą verta patyrinėti, ar Baumano adiaforizacijos filosofema apima episteminio indiferentiškumo problemą. Tam reikia atsakyti, ar apskritai akademiniame tekste galima eksplicitiškai kurti terminus Baumano tekstų implikacijoms verbalizuoti.

Viena vertus, pažymėtina, kad nepaisant autoriaus siekio sąmoningai vengti koncepciją skurdinančio sistemingumo, kartais tai, ko sau neleidžia ambivalentiškumą ir dviprasmybę proponuojantis autorius, gali sau leisti kritikai, žvelgdami į autoriaus sistemą kaip vientisą – galbūt prieštarinę remiantis išoriniais kriterijais, tačiau neprieštarinę vidiniais. Tačiau jie neprivalo remtis „vidine“ autoriaus kalba, ir tam tikrais atvejais nauji terminai būna parankūs.

Nepaisant to, kad Baumano socialinės koncepcijos tyrinėjimuose termino „episteminis indiferentiškumas“ vartoseną atveria galimybę netiksliai interpretuoti autorių, kuris mėgsta provokatyvius, hiperbolizuotus abstrakčius apibendrinimus apie socialinę tikrovę ir vengia savo „metodologiniam eklektizmui“ (Davis 2008a) nepalankių apibendrinimų, pretenduojančių į koncepcijos vientisumą, visumoje tarpdisciplininiai Baumano koncepcijos apibendrinimai bet koku atveju vienu ar kitu aspektu prieštarauja vienam ar

kitam jo prieštaringos koncepcijos elementui, tačiau tai nebūtinai reiškia, kad jų nereikia.

Pažymėtina, kad Baumano atžvilgiu kritikai sau leidžia kiek didesnę interpretacinę laisvę, nei įprasta akademinio pasaulio tradicijoje. 1978 m. veikale „Hermeneutika ir socialiniai mokslai” (Bauman 2010) Baumanas pažymėjo, jog autoriaus sukurtas tekstas įgyja savo gyvenimą. D. Smithas veikalo „Zygmuntas Baumanas. Postmodernybės pranašas” įvade pažymi: „Baumanas buvo labai dosnus savo palaikymu ir iš pat pradžių leido labai aiškiai suprasti, kad nebandys daryti įtakos tam, ką rašau, rodyti pritarimą ar ką nors kita mano teikiamų interpretacijų atžvilgiu” (Smith 2000: x). Paprastai tokie dalykai, net jei ir vyksta, nerašomi knygų įvaduose, tačiau atrodo, kad Smithui Baumano nuostatą įvardinti svarbu ir rašant ji turėjo didelę reikšmę. Turbūt neatstiktinai pastabų apie interpretacinę laisvę galima rasti ir kitų Baumano komentatorių bei bendraautorių knygose. Keithas Testeris veikalo „Pokalbiai su Zygmuntu Baumanu” įvade atkreipia dėmesį, jog knygoje „pokalbiai organizuojami taip, kad sudarytų galimybę Baumanui reflektuoti reikšmes, kurias jo tekstai įgavo, kai išsprūdo iš autoriaus kontrolės ir įgijo tai, ką galima pavadinti jų pačių gyvenimu“ (Tester 2001: ix). Veikale „Laisvė ir vartotojiškumas” (Davis 2008a) Davisas teigia jaučiąsį laisvas pateikti savąją Baumano „laisvės“ supratimo versiją. Peterson pažymėjo, jog nagrinėdama Baumano metaforas pasitelks savas metaforas (Peterson 2010: 14). O 2013 m. leidinio „Takioji sociologija: metafora Zygmunto Baumano modernybės analizėje” straipsniuose pasirodančios Baumano komentatorių kurtos metaforos pasipila lyg naujausias mados klyksmas ar gero akademinio tono ženklas. Veikale regimi netgi tokie atvejai kaip kad straipsnių pavadinimuose ir problematikoje centrinį vaidmenį atliekanti daina „Welcome to the Hotel California” ar alaus „Heineken” prekinis ženklas.

Kita vertus, remiantis prielaida, jog Baumano tekstai gyvena savo gyvenimą, atskirą nuo autoriaus, galima pastebėti, jog net autoriui neigiant adiaforizacijos ir episteminių funkcijų sanklotą (Bauman 2014) jo tekste galima

rasti pakankamai nuorodų į tokio ryšio buvimą. Būtų sunku paneigti, kad jo tekstuose eksplicitiški aprašymai subtiliai skiedžiami ir skaninami metaforomis, grožine kalba bei implikacijomis „tarp eilučių“. Į klausimą, ar adiaforizacija yra ne tik moralinis, bet ir episteminis indiferentiškumas, Baumanas neatsako nei „taip“, nei „ne“, tačiau savo atsaką pradeda žodžiais: „Episteminis indiferentiškumas? Na, jie juk susiję, ar ne?“ (Bauman 2014: 219), palikdamas klausimą pakibti ore atsakytą tik iš dalies.

Moralės ir adiaforizacijos koncepcijos elementus, kuriuos Baumanas panardina tyloje, galima užklausti ieškant jų sąlyčio taško, kuriame moralės ir adiaforizacijos diskursas susitinka. Pavyzdžiui, sankirtos klausimas kyla analizuojant, kokią funkciją moralė atlieka visuomenėje – t. y. ten, kur funkcionuoja moralinis indiferentiškumas (adiaforizacija). Nors pats Baumanas nesileidžia į kalbas apie dalinę ar silpnesnę moralę ir neigia egzistuojant kompromisinę, antrinę arba socialinę moralę (Bauman 2014) (greičiausiai pačią problemos formuluotę laikydamas klaidinga), sunku nekelti klausimo, kiek bendramatės yra jo moralės ir adiaforizacijos koncepcijos. Kyla įspūdis, jog Baumanas net ir norėdamas negalėtų vienareikšmiškai jų susieti dėl nebendramatiškumo. Jo moralės koncepcija remiasi individualistinėmis, fenomenologinėmis, hermeneutinėmis, dialogo filosofijos nuostatomis, kai tuo tarpu adiaforizacijos koncepcija grindžiama marksistinėmis, struktūralistinėmis nuostatomis. Tad Baumano moralės bei adiaforizacijos koncepcijas skiria tam tikra konceptualinė praraja.

Viena vertus, Baumano tekstuose aptinkamas nesistemingumas ir nenuoseklumas kaip tokie nėra pakankama priežastis bendrinti nebendramačiams elementams ir sisteminti idėjoms, kurių nesistemingumas turi aiškią metodologinę autorystę. Beilharzas įvade į vieną svarbiausių straipsnių apie Baumaną rinkinių įvardino pagarbų interpretacinį atsargumą, su kuriuo ėmėsi darbo: „Kai prisiėmiau užduotį, Zygmuntas Baumanas pasakė, kad mano iššūkis yra įvesti tvarką į chaosą. Aš nemanau, kad jo kūryba yra chaotiška, nors kartais ji nenuspėjama. <...> Tuo atveju, jei Baumano kūryba

yra veikiau nesisteminė nei chaotiška, mano užduotis yra veikiau profiliuoti nei tvarkyti. Sutrinti Baumanio kūrybą į kąsnio dydžio gabalus būtų padaryti žalą jo sumanymui; nes tuo atveju, jei Baumanas nekanda, jis provokuoja (Beilharz 1999: vii).

Kita vertus, provokatyvus Baumanio tekstų pobūdis nebūtinai turėtų užkirsti kelią sisteminimui ir argumentuotoms, tačiau netradiciškai drąsioms išvadoms. Pažymėtina, jog Baumanio tekstuose esama akivaizdžių nuoseklių konceptualinių principų. Nepaisant Baumanio socialinės filosofijos takumo ir slidumo, galima pritarti Kilminsteriui, kad „Baumanio metaforiškai išsireiškimai atliepia nuoseklią konceptualinę sistemą kuri leidžia mums, kaip jo skaitytojams, suprasti jo <...> viziją” (Kilminster 2013). Čia galima pridurti, jog iš dalies tai, kas Baumanio socialinėje koncepcijoje tam tikru būdu pasirodo kaip nesistemingumas, remiasi savotiška sistema; to, kas atskleidžiama kaip nenuoseklumas, nuosekliai laikomasi; o tai, kas išreikšta eksplicitiškai, metaforų pagalba lydimas implicitinio konceptualinio pasaulio tarp teksto eilučių.

Anot Latham, „Baumanio plėtojama etika <...> artikuliuoja naują ir ištis reikalingą šiuolaikinio moralinio gyvenimo pagrindų permąstymą” (Latham 2002: 143), ir tai daroma metaforų pagalba. Kaip pažymi Bestas, „[m]etafora yra centrinis dalykas Baumanio šiuolaikinių modernių žmonių gyvenimų žemiškų, kasdienių veiklų supratime” (Best 166). Bestas tuo pačiu atkreipia dėmesį, jog „Baumanio tiesioginiai išsireiškimai yra nuosekliai ir sistemingai susiję su jo metaforiškais išsireiškimais” (Best 116), o Jacobsenas pažymi, kad „Baumanio metaforų vartoseną yra jokiais būdais ne atsitiktinė, ne atmestina ir ne netyčinė. Atvirkščiai, – jis nuosekliai ir su augančiu išradingumu, sistemingumu bei atkaklumu užsiėmė metaforų konstravimu ir taikymu” (Jacobsen 2013: 205). Flanaganas taip pat atkreipia dėmesį į metaforų pogrindyje slypinčią atitinkamą sistemą, pažymėdamas, jog „metaforos retai būna vartojamos po vieną; dažnai jos sudaro dalį tinklo

(Flanagan 2013: 48). Pažymėtina, jog šio tinklo specifika yra tai, kas išskiria Baumano „takiąją sociologiją“ iš kitų reflektyviosios sociologijos tipų.

Baumano atveju galima konstatuoti tam tikrą priklausomybę nuo metaforų – t. y., metaforos yra būtina jo socialinės filosofijos dalis. Tiesa, jų vartoseną jo socialinei filosofijai suteikia ir plusų, ir minusų. Kaip atkreipia dėmesį Bestas, „svarbu turėti omenyje, kad metaforiški išsireiškimai nušviečia ir paslepia tuo pačiu metu: jie leidžia mums susitelkti ties kažkuriais sąvokos aspektais, bet tuo pačiu sulaiko mus nuo susitelkimo ties kitais realybės aspektais – kurie nesiderina su metafora” (Best: 166). Pavyzdžiui, anot jo, „Baumanas pervertino tvirtumo mastą tvirtuoju modernybėje” (Best: 116), o Kilminsteris atkreipia dėmesį į tai, kad „Baumano diagnozė gali tik negailestingai piešti atkakliai niūrų, vienus ir rūškaną realybės vaizdą” (Kilminster 2013: 7). Anot komentatoriaus, Baumano „pakilus moralinis kritinio imperatyvo tonas užtikrina, kad aukšto lygio abstrakcija ir iš to plaukiantis miglotumas <...> praeitų nepastebėti” (Kilminster 2013: 6) – pvz., „teiginys, kad visuomenė visada gali “būti kitokia, nei yra”, tampa tuščiu lozungu” (Kilminster 2013: 7). Negailestingai kritikuodamas Baumano konceptualinę prieigą, Kilminsteris pažymi, jog „dėl to, kad Baumano socialinė kritika yra tokia totali, negatyvi ir užsispyrusiai vienus, ji išsenka savo pačios absurdiškume. Jis nuvedė save į tą patį *cul-de-sac*, kuriame pasiklydo ir patys Frankfurto mokyklos kritiniai teoretikai <...> – tai yra, tragiškoje situacijoje, kurioje atsideriama tą akimirką, kai suvokiama, kad utopijos čia nėra (deja, ir vėl)” (Kilminster 2013: 8).

Kita vertus, čia galima pažymėti, jog Baumanas eina ne visai tuo pačiu keliu kaip kritinė teorija, todėl jo akligatvis niekada nėra galutinis. Baumano labirintas – takus kaip pati takioji modernybė, o tarp eilučių gročių tekstuose paliekami tarpai praslysti įvairioms papildomoms konotacijoms ir takumu pasižyminti jo socialinė filosofija šiais tarpais netrunka pasinaudoti. Baumanas nėra tik kritinis teoretikas. Jo socialinės koncepcijos laboratorijoje kuriama įvairių, neretai prieštarų, teorijų mikstūra, ir tai, kas vienu aspektu

gali būti kilpa, kitu yra jo paverčiama gelbėjimosi ratu. Nesistemingumas ir ambivalentiškumas, kurį Baumanas aptinka tirdamas socialinę tikrovę, ne tik nėra minusas jo akyse, bet dar ir tampa ginklu kovojant prieš normizuojantį sistemingumą.

Dažnas Baumano tekstas pasižymi skirtingomis prielaidomis besiremiančiomis pastraipomis, o dažnas terminas (pavyzdžiui, „laisvė“, „subjektas“, „realybė“, „iliuzija“ bei daugybė kitų) skirtingose teksto vietose pasižymi skirtingomis reikšmėmis; nekalbant apie skirtinguose veikaluose pasirodančius skirtingus požiūrio taškus. Galbūt nenorėdamas vientisos sistemos Baumanas XXI a. dalinamuose interviu ir pokalbių knygoose neretai išvengia tikslų atsakymų į pateikiamus klausimus. Pažymėdamas, jog išspręsti problemas, kurių neišsprendė net tokie mąstytojai kaip Levinas ir Husserlis (Bauman 2014: 222), – jam per didelis uždavinys, į sudėtingus ar neparankius klausimus ir provokacijas, Baumanas paskutiniu metu neretai atsako cituodamas ankstesnius savo paties hermetiškus pasisakymus, kurie, sukurdami neatitikimą tarp klausimo ir atsakymo, tarp jų palieka erdvės klausiančiojo interpretacijoms.

Kita vertus, erdvėje, kurioje nėra eksplicitiško atsakymo, nuskamba Baumano metafora.

Nors Baumanas kartais kaltinamas dėl turinio originalumo trūkumo, mat jo socialinė koncepcija sudaryta iš kitų mąstytojų pavardėmis paženklintų frazių bei nutylėtų kitų mąstytojų conceptualinių elementų, Baumano koncepcijos forma ir turinys taip glaudžiai persipynę, kad specifinis Baumano metodas metaforų pagalba pasiskolintus conceptualinius elementus negrįžtamai transformuoja (todėl jo socialinėje filosofijoje ir neišeina „sugrįžti“ prie leviniškų ar marksistinių elementų, kadangi jie transformuojami) į originalią koncepciją. Atsirinktais „siūlais“ nuaudžiamas išskirtinis poveikslas išskirtiniu būdu. Kaip pažymi Donskis, Baumanas „savo egzistencinėje socialinėje hermeneutikoje unikalčiai sujungia sociologiją, filosofiją, eseistiką ir kitus interpretacinius modelius“ (Donskis 2011: 309) bei

užsiima tuo, kas gali pasirodyti kaip „kitiems sociologams nepažįstamas metodologinio individualizmo ir holizmo sutaikymas, įmanomas būtent todėl, kad Baumanas veikia ir kaip filosofas, ir kaip sociologas, ir kaip eseistas“ (Donskis 2011: 309). Kaip atkreipia dėmesį Jacobsenas, Baumano „[m]etaforos leidžia lėtai sociologinei vaizduoti pagreitėti“ (Jacobsen 2013: 203). Jos leidžia akademinėje erdvėje anksčiau susiformavusių teorijų elementus aptikti naujuose deriniuose, o specifinės, už konkrečių disciplinų metodų ribų Baumano lipdomos teorizavimo metodo hermeneutinės nuostatos įgalina skaitymą tarp iš „siūlų“ „audžiamo“ teksto eilučių – kartais prieštaraujančių viena kitai. Ši erdvė „tarp eilučių“ įgalina tai, kad, anot P. A. Tayloro, pora kitų mąstytojų ir „Baumanas <...> *tikrai* pasiekia dalis, kurių kiti teoretikai nepasiekia“ (Taylor 2013: 100). Tuo pačiu pažymėtina, kad „humanizacija per metaforas“ kalba apie poveikį, t.y., metodologiškai neapsiriboja teorine prieiga ir pasižymi orientacija į praktiką.

Baumano „humanizacijos per metaforas“ metodas iš dalies atlieka tilto tarp nebendramačių moralės ir pažinimo elementų funkciją. Kaip pažymi Marshman ir Jacobsenas (Marshman ir Jacobsen 2008: 23), – „[k]aip utopija ar moralė, metafora rodo veikiau į vaizduotę nei į logiką, veikiau į begalybę nei į totalybę“. Kad ir kaip ironiškai tai skambėtų, metaforų kaip galią Baumano tekstuose iš dalies galima prilyginti leviniškosios moralės galioms. Aprašydamas adiaforizuotą socialinę tikrovę, episteminame lygmenyje Baumanas kreipiasi į toje adiaforizuotoje tikrovėje gyvenantį skaitytoją taip, lyg būtų žadinamas skaitytojo moralinis impulsas – tačiau ne leviniškai, veidu, bet skaitomu tekstu.

Po tokiojo posūkio Baumano tekstai išryškėja kaip parašyti taip, tarsi kurtų iki-socialios moralės galimybę – tarsi juose griežta skirtis tarp moralės ir pažinimo nubluktų, nes metafora – terpė, kurioje moralė ir pažinimas persidengia. Nors interviu su disertacijos autore metu paklaustas, ar ontologiniame, episteminame lygmenyje galima kalbėti moralinėmis kategorijomis ir ar egzistuoja kokia nors „silpnesnė“ moralė (pvz., visuomenės,

politikos sąlygomis), Baumanas atsako neigiamai (Bauman 2014), numanomai remdamasis leviniškaisiais savo koncepcijos komponentais, XXI a., tokiosios modernybės laikotarpiu, „takumo“ metaforai galimai išprovokavus metaforų gausą Baumano tekstuose ir metaforų legitimaciją komentatorių tarpe, atsiveria terpė platesnėms Baumano moralės ir adiaforizacijos problemų interpretacijoms ir traktuotėms, įžvelgiant episteminių sąryšių implikacijas moralės problematikoje, ir Baumano adiaforizacijos sampratos korekcijas globalizacijos sąlygomis. Baumano socialinėje filosofijoje metafora tampa įgalinama globaliame pasaulyje episteminėmis priemonėmis perteikti tai, kas, formaliai remiantis Baumano griežtąja disjuncija tarp moralės ir visuomenės, neturėtų būti įmanoma. Tačiau, atrodo, būtent etiškai angažuotos metaforos – kitaip sakant, „humanizacija per metaforas“, atlieka tarpinį vaidmenį tarp etikos ir epistemologijos Baumano socialinėje filosofijoje. Humanizacija per metaforas nėra nei tik pažinimas, nei tik moralė, o kažkas, kas tam tikru būdu leidžia jiems koegzistuoti.

Atkreiptinas dėmesys į Jacobseno atliktą Baumano metaforų vartojimo analizę, kurioje išskiriami šeši metaforų laimėjimai; tarp jų kaip šeštasis įvardinamas „transcendavimas“. Anot Jacobseno, „[g]aliausiai metaforos asistuoja transcenduojant – jos praplečia mūsų suvokimo priėjimą *prie* realaus pasaulio ir galbūt taip pat parodo galimus būdus, kaip transcenduoti – per praktiką – apribojimus tikrajame pasaulyje (*in the real world*)“ (Jacobsen 2013). Čia Jacobsenas greičiausiai neturi omenyje leviniškosios moralės sferai būdingos transcendencijos sampratos (nors analogija – patraukli), tačiau ontologijos apribojimų peržengimas metaforos pagalba, reikia pripažinti, tam tikrais aspektais turi panašumų su Baumano logstrupiškai levinišku iki-socialiu būviu, kiek tai įmanoma socialinėmis priemonėmis. Moralės suponuojamą individo laisvę implikuoja paties Baumano pastaba, jog „transcendencija yra tai <...>, apie ką yra kultūra“ (Bauman 1992b: 5).

Globaliame pasaulyje, kokį Baumanas, tirdamas šiuolaikinį socialinį būvį, konstatuoja susiklosčius/besiklostant, „humanizacija per metaforas” atlieka tam tikrą moralinio impulso žadinimo vaidmenį priemonėmis, kurios išlaiko epistemines funkcijas, tačiau implicitiškai nėra griežtai atskiriamos nuo moralės kaip kad apodiktiniai kognityvią erdvę reprezentuojantys episteminiai judesiai.

Kaip rašydamas apie adiaforizaciją globalizacijos sąlygomis Baumanas pažymi, „prieš pusę amžiaus Karlas Jaspersas vis dar galėjo tvarkingai atskirti „moralinę kaltę” (sąžinės graužatį, kurią jaučiame darydami žalą kitiems žmonėms – arba tuo, ką padarėme, arba tuo, ko nepavyko padaryti) nuo „metafizinės kaltės” (kaltės, kurią jaučiame, kai žmogui daroma žala, net jei ta žala niekaip nesusijusi su mūsų veiksmu). Ši perskyra prarado savo reikšmę su globalizacija” (Bauman 2001b: 5-6). Baumano aprašytas holokausto atveju pasitelktas adiaforizacijos produkavimo mechanizmas, atitolinant veikėją nuo veiksmo pasekmės patiriančių veidų ir savo veiksmų rezultato ir taip eliminuojant kaltę, globaliame pasaulyje nė kiek nenustoja savo reikšmės, nors jo produkavimo šaltiniai daug labiau išsisklaidę. Tačiau, kitaip nei holokausto moderniosios biurokratijos kaldinamo atstumo tarp žmonių atveju, tokiosios modernybės akivaizdoje, globaliajame pasaulyje, Baumanas implikuoja vilties elementus.

Žodis „viltis”, pasirodantis ne vieno Baumano komentatoriaus tekste, pastebėtina, nurodo į specifinę, išskirtinai Baumanui taikomą vilties traktuotę su visu jo koncepcijų istorinių krūviu. Vienokiu ar kitokiu būdu ji yra taškas konceptualinio vektoriaus gale, suteikiantis jo socialinei koncepcijai papildomą kryptį būdu, kuris nėra įprastas akademiniams tekstams.

Priskirdamas Baumaną kritinei teorijai, tačiau tuo pačiu išryškindamas ir jo socialinės koncepcijos skirtumus nuo tradicinės kritinės teorijos minties, Kilminsteris atkreipia dėmesį, jos šį skirtumą kuria teigiamas Baumano dėmesys moralei. Anot jo, kritinė teorija pasižymi pasaulio kritika

neprisirišant prie to, kas yra teisinga, kadangi tai sustabdytų kritiką. Galima būtų nesutikti su Kilminsteriu teigiant, jog leviniška moralės traktuotė Baumano kūryboje eksplicitiškai nepateikia jokio konkretaus turinio, prie kurio reikėtų prisirišti, o veikiau neigimo būdu šalina suponuojamus trukdžius. Galima pastebėti, kad atsakomybės begalinumo elementai, atsirandantys Baumano socialinės tikrovės kraštovaizdyje, teigia ne tik moralinio impulso laisvę bei panaikina įsiskolinimą ontologijai, tačiau ir įkeičia individą nuolatiniam kaltės jausmui, kad padaryta dar per mažai ir kad visada galima padaryti daugiau, konstatuojant tam tikrą įsiskolinimą kitam ir pačiai atsakomybei. Tačiau skolos kategorija veikiau priklausytų pačiai kritinei minčiai; tuo tarpu Baumanui moralinis impulsas pats savaime savęs nevaržo, nematuoja, nereflektuoja ir simetriškai nelygina; visa tai daro visuomenė, o etikoje nuo jos esama laisvėje. Baumano kritika atsiremia į kiek kitokius pamatus nei tradicinė kritinė teorija dėl savojo moralės, o su ja atsakomybės ir laisvės, elemento betoniško būtinumo. Taip levinišku žingsniu Baumanas pastato rūšį, pro kurio langą, kai uždarytos duris, į jo socialinę koncepciją „įlipa“ viltis.

Kaip tyrinėdamas Baumaną pažymi Smithas, „jo projektas yra nepaprastai ambicingas” (Smith 2000: 15). Kalbant apie pastarojo tūkstantmečio veikalus ir tokiajai modernybei būdingo globalizacijos reiškinio tyrimus, Baumano teorizavimo metodas savitu būdu leidžia pasitelkus literatūrines priemones tiek eilutėse, tiek tarp eilučių siūlyti skaitytojui, tarsi kreiptųsi į kiekvieną individualiai ir kviesti apmąstyti laikmečio problemas bei sužadinti abejonę vyraujančia tvarka, išryškindamas ją aštriais, neretai hiperbolizuotais aprašymais, tarp eilučių užminuodamas skirtingais periodais kintančius, tačiau žvelgiančius ta pačia kryptimi sprendimus. Kaip išsireiškia Baumanas, - „Ar yra globali socialinė sistema, iškylanti globalizacijos proceso tolumoje? Jei tokia sistema yra, ji visiškai neprimena socialinių sistemų, kurias laikėme norma” (Bauman 2001b: 6).

Baumano socialinėje koncepcijoje galima įžvelgti eksplikatyviai neigiamą leviniškųjų jos elementų, tačiau implikuojamą tokios adiaforizacijos filosofemos turinio, prielaidą, jog globalizacijos sąlygomis, kai su asmenimis nesusiduriama akis į akį ir tarpžmogiškus santykius įtarpina adiaforizacija, episteminis kelias yra galimas kelias moralės link.

Veikale „Ar etika turi šansą vartotojų pasaulyje“ Baumanas, referuodamas į agorą, klausia: „Ar gali vieša erdvė dar kartą būti paversta veikiau į trunkančių įsipareigojimų vietą nei atsitiktinius ir praplaukiančius susidūrimus? Į dialogo, diskusijos, konfrontacijos, sutarimo erdvę? Taip ir ne.“ (Bauman 2009b: 28-29). Ir priduria: „Atsakymas „taip“, kad būtų patikimas, reikalautų naujos *globalios* viešos arenos“ (Bauman 2009b: 28-29).

Taip pat Baumanas atkreipia dėmesį, kad „palankus ir pagarbus dialogas tarp diasporų tampa vis svarbesne, tiesą sakant, lemiamą sąlyga mūsų bendram planetiniam išgyvenimui“ (Bauman 2012a: 70). Dar trečiojo laikotarpio tekste, nepaisant dalinio radikalaus moralės ir visuomenės visatų atskyrimo prielaidos, Baumanas pažymi: „*Je ne Veido unikalumo prisiminimas, nebūtų generalizuoto, „nuasmeninto“ teisingumo idėjos. <...>* Taip, paradoksaliai, moralė yra teisingumo mokykla. <...> Dar vienas paradoksas: teisingumas tampa būtinas, kai moralinis impulsas, gana pakankamas viduje moralinio dviejų ryšio, paaiškėja besąs prastas gidas, kai jis rizikuoja už šio ryšio ribų“ (Bauman 1997: 51). Teiginys, kad moralė yra teisingumo mokykla, nesiderina su moralės iki-socialumo prielaida, tačiau atitinka tokios Baumano socialinės filosofijos specifiką.

Paradoksas, pažymėtina, Baumano socialinėje koncepcijoje yra traktuojamas kaip pačios socialinės tikrovės bruožas. Baumano tokiosios sociologijos metodologinę nuostatą kaip nuostatą, kad socialinė koncepcija turi būti taki kaip ir jos tiriama tikrovė, įkūnija taki adiaforizacijos filosofema. Negana to, adiaforizacijos filosofema nėra neutrali ir moraliai indiferentiška. Moralės ir pažinimo klausimai joje sąryšiauja tokiu būdu, kad pati

adiaforizacijos filosofema atsiskleidžia kaip moraliai angažuota. Todėl „prisiekusio humanisto“ (Featherstone 2013: 81) konstruojama Baumano „takioji sociologija“ adiaforizacijos filosofemos dėka yra „humanizacija per metaforas“.

6. IŠVADOS

1. Baumano adiaforizacijos filosofemos charakteristikos prieš takųjį posūkį skiriasi nuo charakteristikų po takiojo posūkio. Nors adiaforizacijos apibrėžimai bei apibūdinimai Baumano tekstuose iki takiojo posūkio ir po takiojo posūkio persipina ir nė viena chronologiškai ankstesnė adiaforizacijos charakteristika plėtojant adiaforizacijos koncepciją nėra atmetama, Baumano adiaforizacijos filosofema patiria formos ir turinio pokyčius. Po takiojo posūkio Baumano metodologinė nuostata susiformuoja kaip „takioji sociologija“, o adiaforizacijos problema atsiskleidžia kaip prieštaringa, daugiaprasmė ir susidedanti ne tik iš eksPLICITINIŲ apibūdinimų, bet ir jų implikacijų.

2. Kaip prieštaraujančios Baumano adiaforizacijos filosofemos prielaidos atsiskleidžia marksistinės bei leviniškos prielaidos, o taip pat antikinėje filosofijoje slypinti etikos ir epistemologijos vieningumo prielaida bei moderniosios filosofijos prielaida, kad etika ir epistemologija yra nebendramatės. Nors šių prielaidų koegzistavimas adiaforizacijos filosofemoje daro ją prieštaringa, tik jų visuma atitinka Baumano adiaforizacijos koncepciją.

3. Baumano adiaforizacijos filosofema yra daugiaprasmė – ji apibūdinama eksPLICITINIŲ apibėžimu, kad tai yra „moralinis indiferentiškumas“, ir implikacijomis, jog tai yra „episteminis indiferentiškumas“. Nors pastarasis nėra eksPLICITINIS ir yra nebendramatis su leviniškaisiais Baumano socialinės filosofijos komponentais, Baumano tekstuose terminas „adiaforizacija“ žymi ne tik žmogiškumo kaip tokio perkėlimą anapus moralinio lauko, bet ir anapus pažinimo lauko ribų.

Adiaforizacija kaip episteminis indiferentiškumas Baumano socialinėje filosofijoje žymi dehumanizacijos tipą, kai žmogus yra episteminiu judesiu „išrengiamas“ iš savojo žmogiškumo ir jo žmogiška esmė yra iškeldinama iš episteminio akiračio.

4. Terminas „episteminis indiferentiškumas“ gali papildyti Baumano socialinei koncepcijai skirtų tyrinėjimo įrankių ir naujų gretas. Šis terminas padeda temizuoti episteminės implikacijos adiaforizacijos koncepcijoje, taip pat etikos ir epistemologijos vieningumo bei etikos ir epistemologijos nebendramatiškumo prielaidų konfliktą.

5. Baumano socialinės filosofijos prieštarumas ir daugiareikšmiškumas atitinka Baumano „takiosios sociologijos“ eksplicitinę metodologinę nuostatą, kad šiuolaikinė tikrovė yra „taki“, todėl ją tirianti koncepcija taip pat turi būti „taki“.

6. Adiaforizacija yra „taki“ filosofema, padedanti atskleisti Baumano „takiosios sociologijos“ filosofinių prielaidų daugiaprasmiškumą ir prieštarumą.

7. Nors esama priežasčių, kodėl dėl savo prieštarumo adiaforizacijos filosofema ir „takumas“ modernistinėje perspektyvoje galėtų būti traktuojami kaip moraliai indiferentiški, adiaforizacijos filosofemos leviniškos prielaidos ir takumas daro ją moraliai angažuota Baumano socialinės koncepcijos dalimi, paverčiančia jo „takiąją sociologiją“ „humanizacija per metaforas“.

LITERATŪRA:

Abbinnett, R. 2013. On the Liquidity of Evil: Modernity and the Dissolution of Ethics in Bauman's Social Theory. In: Davis M., ed. *Liquid Sociology. Metaphor in Zygmunt Bauman's Analysis of Modernity*. Ashgate, p. 103-120.

Antiseri, D., Rede, G. 1997. *Il pensiero occidentale dalle oorigini ad oggi. Storia della filosofia*. Brescia: La scuola.

Bauman, Z. 1989/1987. *Legislators and Interpreters*. Polity Press.

Bauman, Z. 1990. Philosophical Affinities of Postmodern Pociology. In: *The Sociological Review*, Vol. 38 (3), p. 411-444 .

Bauman, Z. 2007/1991. *Modernity and Ambivalence*. Polity.

Bauman, Z. 1992b. *Mortality, Immortality and Other Life Strategies*. Polity Press.

Bauman, Z. 1995/1993. *Postmodern Ethics*. Oxford/Cambridge: Blackwell.

Bauman, Z. 1996/1994. *Alone Again: Ethics after Certainty*. Demos.

Bauman, Z. 1997. *Postmodernity and its Discontents*. New York University Press.

Bauman, Z. 1998a/1991. Sociologinė postmodernumo teorija. In: *Sociologija. Mintis ir veiksmas*. 1998 2 (2). Vilniaus universiteto leidykla.

Bauman, Z. 1998b. *Work, Consumerism and the New Poor*. Philadelphia.

Bauman, Z. 1998c/1995: *Life in Fragments. Essays in Postmodern Morality*. Cambridge, MA: Basil Blackwell.

Bauman, Z. 1999a. *In Search of Politics*. Polity Press.

Bauman, Z. 1999b/1973. *Culture as Praxis*. Sage Publications.

Bauman, Z. 1999c/1989 *Modernity and the Holocaust*. Cambridge: Polity Press.

Bauman, Z. 1999d/1990. Social Manipulation of Morality: Moralizing Actors, Adiaphorizing Action. In: Bauman, Z. *Modernity and the Holocaust*. Cambridge: Polity Press.

Bauman, Z. 2000. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.

- Bauman, Z. 2001a. *Community: Seeking Safety in an Insecure World*. Polity.
- Bauman, Z. 2001b. The Ethical Challenge of Globalization. In: *New Perspectives Quarterly*, Vol.18 (4), p.4-9.
- Bauman Z., Tester K. 2001. *Conversations with Zygmunt Bauman*. Cornwall: Polity Press.
- Bauman, Z. 2002a/1998. *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Strofa.
- Bauman, Z. 2002b. The Sweet Scent of Decomposition. In: Rojek, Ch., Bryan, T., eds. *Forget Baudrillard?* Routledge.
- Bauman, Z. 2004a. *Identity: Conversations with Benedetto Vecchi*. Polity.
- Bauman, Z. 2004b/2001. *The Individualized Society*. Polity.
- Bauman, Z. 2004c. *Wasted Lives: Modernity and Its Outcasts*. Polity.
- Bauman, Z. 2006. *Liquid Life*. Cambridge; Malden MA: Polity.
- Bauman, Z. 2006b/1992. *Intimations of Postmodernity*. Rotledge: London.
- Bauman, Z. 2007a. *Liquid Fear*. Cambridge; Malden MA: Polity.
- Bauman, Z. 2007b/2003. *Likvidi meilė*. Vertė A. Samalavičius. Vilnius: Apostrofa.
- Bauman, Z. 2008a. *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*. Polity Press.
- Bauman, Z. 2008b. *The Art of Life*. Polity Press.
- Bauman, Z. 2009b/2008. *Does Ethics Have a Chance in a World of Consumers?* Harvard University Press.
- Bauman, Z. 2009b. *Living On Borrowed Time: Conversations with Citali Roviroso-Madrado*. Polity.
- Bauman, Z. 2010/1978. *Hermeneutics and Social Science: Approaches to Understanding*. Routledge.
- Bauman, Z. 2012/2010. *44 Letters from the Liquid Modern World*. Polity Press.
- Bauman, Z. 2011b. *Kultūra takiosiojoje modernybėje*. Apostrofa.
- Bauman, Z. 2011c. *Vartojamas gyvenimas*. Vertė K. Kirtiklis. Vilnius: Apostrofa.

- Bauman, Z. 2012a/2011 *Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age*. Polity.
- Bauman, Z. 2012b. *This is not a Diary*. Polity: Cambridge.
- Bauman, Z. 2013. *Liquid Surveillance: a Conversation/ Zygmunt Bauman and David Lyon*. Polity.
- Bauman, Z., Donskis, L. 2013. *Moral Blindness: the Loss of Sensitivity in Liquid Modernity*. Polity.
- Bauman, Z. 2014. On Indifference in Society. Zygmunt Bauman interviewed by Julija Tuleikytė. In: *Problemos* 85: 219–226.
- Bauman, Z., Raud, R. 2015. *Practices of Selfhood*. Cambridge: Polity Press.
- Bernasconi, R. Levinas, Emmanuel (1906-1995). In: Becker, L. C., Becker, Ch. B., eds. 2001. *Encyclopedia of Ethics*. New York: Routledge, p. 969-971.
- Beilharz, P. 1999. Preface. In: *The Bauman Reader*. Blackwell Publishers Ltd., 2001.
- Beilharz, P. 2001. Introduction by Peter Beilharz: Reading Zygmunt Bauman. In: *The Bauman Reader*. Blackwell Publishers Ltd.
- Beilharz, P. 2013. Conclusion: Liquid Sociology. In: Davis M., ed. *Liquid Sociology. Metaphor in Zygmunt Bauman's Analysis of Modernity*. Ashgate, p. 219-230.
- Best, Sh. 2011. *Zygmunt Bauman: Personal Reflections within the Mainstream of Modernity*. In: The British Journal of Sociology, Vol. 49. <http://www.jstor.org/stable/591316> (Tikrinta: 2011.09.29).
- Best, Sh. 2013. *Zygmunt Bauman*. Dorchester: Ashgate.
- Blackshaw, T. 2005. *Zygmunt Bauman*. Routledge.
- Blackshaw, T. 2008. Bauman on Consumerism – Living the Market-Mediated Life. In: Jacobsen M. H., Poder P., eds. *The Sociology of Zygmunt Bauman – Challenges and Critique*. Ashgate, p. 115–136.
- Bryant, A. 2013. Bauman's Challenge: Metaphors and Metamorphoses. In: Davis M., ed. *Liquid Sociology. Metaphor in Zygmunt Bauman's Analysis of Modernity*. Ashgate, p. 27-44.
- Campaign, R. 2002. Review of *Liquid Modernity*. In: Beilharz, P., ed. *Zygmunt Bauman*. La Trobe University, p.63-68.
- Campbell, T. Till, Ch. 2013. Resistance Towards Ethics. In: Davis M., Tester K., eds. *Bauman's Challenge: Sociology Issues for the 21st Century*. Palgrave Macmillan.P.

Crone, M. 2008. Bauman on Ethics – Intimate Ethics for a Global World? In: Jacobsen M. H., Poder P., eds. *The Sociology of Zygmunt Bauman – Challenges and Critique*. Ashgate, p. 115–136.

Davis, M. 2008a. *Freedom and Consumerism*. Ashgate.

Davis, M. 2008b. Bauman on Globalization – The Human Consequences. In: Jacobsen M. H., Poder P., eds. *The Sociology of Zygmunt Bauman – Challenges and Critique*. Ashgate, p. 137–154.

Davis, M. 2013. Liquid Sociology – What for? In: Davis M., ed. *Liquid Sociology. Metaphor in Zygmunt Bauman's Analysis of Modernity*. Ashgate, p. 1–12.

Davis, M., Tester, K. 2010. Introduction. In: Davis M., Tester K., eds. *Bauman's Challenge: Sociology Issues for the 21st Century*. Palgrave Macmillan.

Donskis, L. 2011. Modernybės krizė ir neįprotus epocha, arba Gyvenimas pagal Zigmuntą Baumaną. In: Bauman Z. *Vartojamas gyvenimas*. Vilnius: Apostrofa, p. 276–329.

Elliott, A. 2007. In: *The Contemporary Bauman*. London and New York: Routledge.

Featherstone, M. 2013. 'Welcome to the Hotel California': bauman and Virilio on Utopia, Dystopia, and Globalisation. In: Davis M., ed. *Liquid Sociology. Metaphor in Zygmunt Bauman's Analysis of Modernity*. Ashgate, p. 67-84.

Flanagan, K. 2013. Bauman's Travels: Metaphors of the Token and the Wilderness. In: Davis M., ed. *Liquid Sociology. Metaphor in Zygmunt Bauman's Analysis of Modernity*. Ashgate, p. 45-66.

Jacobsen, M. H., Marshman, S. 2008. Bauman on Metaphors – A Harbinger of Humanistic Hybrid Sociology. In: Jacobsen M. H., Poder P., eds. *The Sociology of Zygmunt Bauman – Challenges and Critique*. Ashgate, p. 19–40.

Jacobsen, M. H., Poder, P. 2008. Introduction: The Sociology of Zygmunt Bauman – Challenges and Critique. In: Jacobsen M. H., Poder P., eds. *The Sociology of Zygmunt Bauman – Challenges and Critique*. Ashgate, p. 1–18.

Jacobsen, M. H., Bauman, Z. 2013. Blurring Genres: A Conversation with Zygmunt Bauman on Metaphors, Science versus Art, Fiction and Other Tricks on the Trade. In: Davis M., ed. *Liquid Sociology. Metaphor in Zygmunt Bauman's Analysis of Modernity*. Ashgate, p. 13-26.

Jacobsen, M. H., 2013. 'Metamorphosis': On the Metaphoricity of Zygmunt Bauman's Social Theory. In: Davis M., ed. *Liquid Sociology. Metaphor in Zygmunt Bauman's Analysis of Modernity*. Ashgate, p. 191-218.

- Jokubaitis, A. 1997. *Postmodernizmas ir konservatizmas*. Naujasis lankas.
- Jokubaitis, A. 2014. Estetiniai politikos elementai. In: *Politologija* 33.
- Junge, M. 2003. Zygmunt Bauman's Poisoned Gift of Morality. In: Beilharz, P., ed. *Zygmunt Bauman*. La Trobe University, p. 191-204.
- Halder, A., ed. 2002. *Filosofijos žodynas*. Alma Littera.
- Kellner, D. 2003. Zygmunt Bauman's Postmodern Turn. In: Beilharz, P., ed. *Zygmunt Bauman*. La Trobe University, p. 333-346.
- Kilminster, R. 2013. *Critique and Overcritique in Sociology*. Volume 2, Issue 2, July 2013.
- Lash, S. 2003. Postmodern Ethics: The Missing Ground. In: Beilharz, P., ed. *Zygmunt Bauman*. La Trobe University, p. 347-360.
- Latham, A. 2002. An Ethics of the Ephemeral? The Possibilities and Impossibilities of Zygmunt Bauman's Ethics: A Review of Some recent Books by Zygmunt Bauman. In: Beilharz, P., ed. *Zygmunt Bauman*. La Trobe University, p.133-146.
- Levinas, E. 1994. *Etika ir begalybė*. Baltos lankos.
- Lyotard, J. F. 2010/1979. *Postmodernus būvis*. Baltos lankos.
- Marshman, S. 2008. Bauman on Genocide – Modernity and Mass Murder: from Classification to Annihilation? In: Jacobsen M. H., Poder P., eds. *The Sociology of Zygmunt Bauman – Challenges and Critique*. Ashgate, p. 75–96.
- Milerius, N. 2004. Teorinės kartografijos problemos: Vilniaus atvejis. In: *Problemos*, 66. P. 66-73
- Norkus, Z. 2003. Globalumas, lokalumas, interlokalumas, regionalumas, deteritorializacija: skeptiški klausimai ir pastabos. In: *Globalumas ir lokalumas: mokslinės konferencijos medžiaga*. Vilniaus universiteto leidykla.
- Outhwaite, W. 2010. Bauman's Europe, Europe's Bauman. In: Davis M., Tester K., eds. *Bauman's Challenge: Sociology Issues for the 21st Century*. Palgrave Macmillan.
- Peterson, A. 2010. The Use-Value of Human Waste and the Currency of Waste Disposal in Liquid Modernity. In: Davis M., Tester K., eds. *Bauman's Challenge: Sociology Issues for the 21st Century*. Palgrave Macmillan.

Poviliūnas, A. Intelektualai kai kuriose socialinėse teorijose. In: *Problemos* 50. p. 90-101.

Routledge Encyclopedia of Philosophy (interaktyvus šaltinis; žiūrėta 2015 04 30). *Zygmunt Bauman*.
<http://routledgesoc.com/profile/zygmunt-bauman>

Scott, J. Marshall, G. , eds. 2009. *Oxford Dictionary of Sociology*. Oxford University Press.

Simons, J. 2010. *From Agamben to Žižek. Contemporary Critical Theorists*. Edinburgh University Press.

Smith, D. 2000. *Zygmunt Bauman. Prophet of Postmodernity*. Oxford: Polity Press.

Stanford Encyclopedia of Philosophy (interaktyvus šaltinis; žiūrėta 2016 07 24). *Levinas*.
<http://plato.stanford.edu/entries/levinas/>

Stanford Encyclopedia of Philosophy (interaktyvus šaltinis; žiūrėta 2016 07 24). *Postmodernism*.
<http://plato.stanford.edu/entries/postmodernism/>

Taylor, P. A. 2013. The Heineken Effect: Bauman, Baudrillard and Žižek as Metaphorical Thinkers of Liquidity. In: Davis M., ed. *Liquid Sociology. Metaphor in Zygmunt Bauman's Analysis of Modernity*. Ashgate, p. 85-102.

Tierney, T. F. 2003. Death, Medicine and the Right to Die: An Engagement with Heidegger, Bauman and Baudrillard. In: Beilharz, P., ed. *Zygmunt Bauman*. La Trobe University, p. 214-238.

Tester, K. 2001. Preface. In: Bauman Z., Tester K. *Conversations with Zygmunt Bauman*. Cornwall: Polity Press, p. ix–x.

Tester, K. 2002. Paths in Zygmunt Bauman's Social Thought. In: *Thesis Eleven* 7/11/02: p. 57-71.

Valantiejus, A. 2003b. Postmodernizmas ir epistemologinio reliatyvizmo spąstai. In: *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 12, p. 5-49.

Valantiejus, A. 2007. *Sociologijos istorija : teorinės idėjos, problemos ir sąvokos*. T. 1. Vilniaus universitetas, Socialinių tyrimų institutas.

Vargish, Th. 1998. Modernism. In: *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Routledge, Vol. 6, p. 447-449.

Vetlesen, A. J. 2002. Why Does Proximity Make a Difference? In: Beilharz, P., ed. *Zygmunt Bauman*. La Trobe University, p.71-87.

Wolff, J. 2013. The Question of a Sociological Poetics: Metaphors, Models and Theory. In: Davis M., ed. *Liquid Sociology. Metaphor in Zygmunt Bauman's Analysis of Modernity*. Ashgate, p. 177-190.